

כתב עת ישראלי לתקשורת

Media Frames

Israeli Journal of Communication

כתב עת של האגודה הישראלית לתקשורת

מסגרות מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

19

עורך
פרופ' הלל נוסק

תשפ"א (חורף 2020)
האגודה הישראלית לתקשורת

Media Frames
Israeli Journal of Communication
Prof. Hillel Nosssek, Editor

עיצוב השער: ליאור נייגר; ד"ר מתן אהרוני
עריכת לשון: ד"ר עמית קמה
סדר ועימוד: ד"ר מתן אהרוני
הפצה: האגודה הישראלית לתקשורת
אוניברסיטת בר אילן
בית הספר לתקשורת - בניין לאוטרמן 109
רחוב מקס ואנה ווב- קמפוס האוניברסיטה
מיקוד 5290002

Mail.isca@gmail.com

מערכת כתב העת

פרופ' אלי אברהם, אוניברסיטת חיפה
ד"ר מתן אהרוני, אוניברסיטת אריאל בשומרון
ד"ר קרן איל, המרכז הבינתחומי הרצליה
ד"ר תמר אשורי, אוניברסיטת תל אביב
פרופ' בריינה רינה בוגוש, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' מנחם בלונדהיים, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר דוד לוין, המסלול האקדמי המכללה למינהל והאוניברסיטה הפתוחה
פרופ' אורן מאירס, אוניברסיטת חיפה
ד"ר לאה מנדלזיס, המכללה האקדמית כנרת בעמק הירדן
ד"ר עידית מנוסביץ, המכללה האקדמית כנרת
ד"ר עמית קמה, המכללה האקדמית עמק יזרעאל
פרופ' נעמה שפי, המכללה האקדמית ספיר

©

כל הזכויות שמורות לאגודה הישראלית לתקשורת
אוניברסיטת בר אילן
בית הספר לתקשורת - בניין לאוטרמן 109
רחוב מקס ואנה ווב- קמפוס האוניברסיטה
מיקוד 5290002
טל: 03-5317061
מסת"ב ISSN 2617-5290

האגודה הישראלית לתקשורת נוסדה ב-1996. **מסגרות מדיה** הוא כתב העת האקדמי של האגודה המפרסם מאמרים מקוריים בעברית בכפוף להערכת עמיתים (Peer Review) העוסקים בחקר התקשורת ובמיוחד בחקר התקשורת הישראלית. לצד המאמרים מתפרסמים גם דוחות מחקר, דיונים וסקירות וביקורות ספרים.

עורכי מסגרות מדיה:

פרופ' מוטי נייגר (גיליון 1)
פרופ' עקיבא כהן (גיליונות 2-8)
פרופ' גבי וימן (גיליונות 9-14)
פרופ' הלל נוסק (מגיליון 15)

נשיא כבוד של האגודה: פרופ' אליהוא כ"ץ

יו"ר האגודה: פרופ' חיים נוי

ראשי האגודה בעבר:

פרופ' דן כספי ז"ל (1999-1996)
פרופ' הלל נוסק (1999-2003)
פרופ' יחיאל לימור (2003-2006)
פרופ' מוטי נייגר (2006-2009)
פרופ' נעם למלשטרייך-לטר (2009-2012)
פרופ' חוה תדהר (2012-2015)
פרופ' איתן גלבוע (2015-2018)

מזכירת האגודה: גב' שרית נבון

חברי הוועד המנהל:

פרופ' אורן מאירס
ד"ר ארנת טורין
ד"ר חן סבג בן-פורת
ד"ר מתן אהרוני
ד"ר נועם תירוש
פרופ' רפי מן

יו"ר פורום צעירים : ד"ר חן סבג בן-פורת

תוכן העניינים

א דבר העורך – הלל נוסק

מאמרים מקוריים

אדם צחי
1 הלם קרב בקולנוע תיעודי ישראלי עכשווי של במאיות

שרה שאול כהן ואזי לב-און
21 מסרונים בקמפיינים פוליטיים והשתתפות אזרחים

אודליה דיין-גבאי
43 איזה מין נשיא: פרשת משה קצב כנקודת מפנה בשיח התקשורת על עבירות מין בישראל

גילעד גרינוולד
71 "האירוויזיון בסכנה!": המסגור התקשורתי של אירוח תחרות האירוויזיון בתל אביב כמשקף שסעים חברתיים ושיח של חרדה לאומית

בשדה מחקר התקשורת: דו"חות מחקר

גלית בנצור
91 הכל בעיני המתבונן: הבניית תפיסת התקשורת כעוינת (HMP) בקרב סטודנטים פרו-פלשתינאים ופרו-ישראלים בארצות הברית

סקירת ספרים

משדרים תחת אש: רדיו חינוכי במצבי חירום. ספרה של אלה בן-עטר (2019). הוצאת פרדס
101 אורי פז
105 אודי לבל

תקצירים באנגלית

Adam Tsachi

War Trauma in Contemporary Documentary Israeli Women's Cinema 113

Sara Shaul-Cohen and Azi Lev-On

SMS campaigns and citizen participation 114

Odelia Dayan-Gabay

President Katsav case: A turning point in media discourse on sexual offenses in Israel 115

Gilad Greenwald

'Eurovision in danger!': Media framing of the Eurovision Song Contest in Tel Aviv as a reflection of social rifts and national anxiety 116

117 הנחיות להגשת מאמרים, דוחות מחקר, וספרים לסקירה לפרסום בכתב העת

דבר העורך

קוראות וקוראים נכבדים,

ראשית, אני מבקש לברך את כולם בבריאות טובה ולבשר כי למרות המצב המורכב, בריאותית ובכלל, ולמרות שלא נתכנסנו ולא נתכנס גם השנה לכנס השנתי; הצלחנו במאמצים משותפים של הכותבים ושל מערכת **מסגרות מדיה**, השופטים האנונימיים היעילים והמעשירים והשותפים, עורך הלשון המצוין ד"ר עמית קמה והמפיק המעולה ד"ר מתן אהרונ, להעמיד גיליון מלא בהתנדבות מלאה. תודתי, ואני משוכנע שגם תודתכם, לכל המשתתפים בתהליך העריכה וההפקה, על המאמץ המיוחד בזמנים אלה ועל תרומתם שלא תסולא בפז (תרתי משמע) להשלמתו ולהוצאתו לאור של גיליון זה. אני מאמין שהמשך הפקתו של כתב העת מעידה באופן מוחשי על החיוניות ועל העוצמה של קהילת חוקרי התקשורת בישראל. זאת, על אף אי היכולת להתכנס פיזית ולקיים את הכנסים השנתיים, למרות המאמצים הכבירים שעושה יושב ראש האגודה הישראלית לתקשורת, פרופ' חיים נוי, לשמר את קיומה ואת המשך ההוצאה לאור של **מסגרות מדיה**.

מה בגיליון? במדור המאמרים המקוריים תמצאו ארבעה מאמרים בנושאים מגוונים מבחינה מחקרית, אך בכולם ניתן למצוא גם זווית או עוגן עכשווי כיאה לתחום הדעת שאותו אנו חוקרים. מצד אחד, הקולנוע התיעודי והאופן שבו מציגות נשים במאיות את התופעה של הלם קרב. תופעה שהיא עכשווית, באופן מקרי ואולי לא כל כך מקרי במציאות הישראלית; ולדוגמה הסדרה *שעת נעילה* והתרומה התרפויטית שלה לצופים, כפי שעולה מהדיון והסיקור של הסדרה. ולראיה, ישנה התעוררות של סיפורים ופניות לעזרה של הלומי קרב לאחר שנים רבות של הדחקה. מצד שני, כך גם באשר להיבט של תקשורת בחירות, כשהאקטואליות של מחקר התקשורת ובחירות היא על סדר היום באופן קבוע ובשנתיים האחרונות ללא הפוגה ושוב אנו עומדים בפני סיבוב נוסף. מצד שלישי, האקטואליות של עבירות מין, שלצערנו גם הן נמצאות על סדר היום. לקראת הבחירות הקרבות לנשיאות חשוב ביותר העיון באופן הסיקור של פרשת קצב, אולי כמורה נבוכים לסיקור פרשיות כאלה. ולבסוף, מצד רביעי (בשאלה משם הטור, "הצד הרביעי של המטבע", שכתב בעבר יהונתן גפן **במעריב**), עדיין יש מה ללמוד מסיפור האירוויזיון בישראל ולקראת האירוויזיון הבא שאולי יגיע כסימן לתום עידן הקורונה, לפחות באירופה.

כאמור, המאמר הראשון הוא מאת אדם צחי: "הלם קרב בקולנוע תיעודי ישראלי עכשווי של במאיות". באמצעות ניתוח שני סרטים של שתי במאיות, הראשונות שעסקו בהלם קרב, הכותב מראה את השוני בין אופן העיסוק של סרטים אלה בתופעה לבין האופן שעוסקים בה סרטים תיעודיים שנוצרו על ידי גברים. מאמרם של שרה שאול כהן ושל אזי לב-און "מסרונים בקמפיינים פוליטיים והשתתפות אזרחים" מבקש לאמוד את מידת ההיענות של אזרחים למסרונים פוליטיים. לאור השיח סביב השימוש בטכנולוגיות החדשות לקמפיינים פוליטיים ולקראת הבחירות העתידיות, נראה שהממצאים יעניינו כל מי שעוסק בקמפיינים מכל סוג. תפקידה של התקשורת בעיצוב היחס של הציבור לעבירות מין הוא שאלה שעל סדר היום במקום בולט ומשפטו של הנשיא לשעבר קצב תופס מקום מרכזי, כפי שמראה מחקרה

של אודליה דין-גבאי. המאמר מבקש להשיב על השאלה: האם השיח התקשורתי הנרטיבי משמר או קורא תיגר על התפיסות הסטריאוטיפיות בנוגע לאלימות מינית נגד נשים? המאמר הסוגר את מדור המאמרים המקוריים הוא מאמרו של גילעד גרינוולד "האירוויזיון בסכנה!": המסגור התקשורתי של אירוח תחרות האירוויזיון בתל אביב כמשקף שסעים חברתיים ושיח של חרדה לאומית". המאמר מציע ניתוח של אירוע תרבות פופולארית בכלים אנתרופולוגיים. האירוע משקף מחלוקות אידאולוגיות, דתיות ומעמדיות כמו גם חרדות לאומיות בנוגע לקיומו או ביטולו מסיבות ביטחוניות. המחבר מציע ניתוח של האירוע באופן המלמד כי למרות היותו אירוע השייך לסוגה של "חדשות רכות", הסיקור מעלה בעיות "קשות" של החברה הישראלית.

במדור דוחות מחקר תמצאו תקציר של עבודת הדוקטור של גלית בן צור "הכל בעיני המתבונן: הבניית תפיסת התקשורת כעוינת (HMP) בקרב סטודנטים פרו-פלשתינאים ופרו-ישראלים בארצות הברית". בימים אלה לקראת בחירות אני מעריך שכל העוסק בחלקה של התקשורת בעיצוב עמדות פוליטיות ודפוסי הצבעה ימצא בו עניין.

במדור סקירת ספרים תמצאו את סקירותיהם של אורי פז ואודי לבל על ספרה של אלה בן עטר **משדרים תחת אש: רדיו חינוכי במצבי חירום**.

לסיכום, בגיליון זה ישנם מאמרים וסקירות מגוונים, שאני מעריך שכל חוקר תקשורת ימצא לפחות בחלק מהם ענין ותובנות לקידום המחקר והעשייה בשדה התקשורת.

באשר להמשך, מספר מאמרים נמצאים בשלבים שונים של שיפוט ונקווה שחלק מהם יבשילו לגיליון הבא, שאני מקווה שיעסוק, לפחות באופן חלקי, בסיקור התקשורתי של מגיפת הקורונה. אשמח לקבל לשיפוט מאמרים מחקריים העוסקים בנושא. בנוסף, נשמח לקבל דוחות מחקר וספרים לגיליון הבא.

בברכת בריאות שלמה וקריאה מעשירה, מחכימה ומהנה,
הלל נוסק

מאמר מקורי

הלם קרב בקולנוע תיעודי ישראלי עכשווי של במאות

אדם צחי*

תקציר

מאמר זה בוחן שני סרטי נשים ישראליים תיעודיים העוסקים בתגובת קרב (הלם קרב במינוח הנפוץ): **כוחותינו לא שבו** (עירית גל, 1999) ו**העיניים של המדינה** (נורית קידר, 2003). אלו סרטי הנשים הראשונים בישראל שעסקו בתגובת קרב, והם שונים מסרטי הגברים התיעודיים שראו אור עד לתקופה זו בכך שהם כוללים ביקורת עזה כלפי הממסד והחברה, מבט מצלמה המזדהה ויוצר אמפתיה כלפי הנפגעים. הם גם כוללים אסטרטגיות ייצוג חדשניות לטראומה המלחמה, המתמודדות עם אופייה הסובייקטיבי והעודף (excess). הסרטים נחקרים באמצעות קריאה צמודה של הנרטיב, החושפת ביקורת על העמדה ההגמונית כלפי תגובת הקרב; בעזרת מושגי האתיקה של המבט הדוקומנטרי, המאתרים סגנונות שונים של הזדהות המצלמה/יוצרת/צופה עם הנפגעים; וכן באמצעות שיח הטראומה, המאפשר לאפיין את ההתמודדות הקולנועית עם האירוע הטראומטי. קריאה של הסרטים מן הפרספקטיבה ההיסטורית של הקולנוע התיעודי של נשים חושפת כי הם נוקטים בשתי גישות שונות ליצירת קולנוע-נגד (counter-cinema).

מבוא

גבר בגיל העמידה פוסע במסדרונות אוניברסיטת תל אביב. בפס הקול מצטרפים להמולת הסטודנטים קולות מכשירי קשר מרוחקים וקריאות משדה קרב. הוא עוצר לפתע ומפנה את מבטו אחורה. במקום השוט המתבקש, המשכו של המסדרון, נגלית לעיניו כיתת חיילים חמושים רצים בשני טורים. המצלמה חוזרת אל האיש: הוא עדיין באוניברסיטה, סביבו פוסעים סטודנטים, שקועים בשלהם, כאילו דבר לא אירע. סצנה נוספת: יום שטוף אור בתל אביב. גבר מתיישב לצד מזרקת האש והמים. הוא מתבונן בעוברים ושבים. בפס הקול נשמעת הלמות דפיקות לב. בצלילי המים המפכים ומשק כנפי היונים משתלבים לפתע קולות משדה הקרב: צרחות, צרצור מכשיר הקשר, טרטור מקלעים ומסוקים. המצלמה מתמקדת בפניו של האיש, המביעים בלבול וחרדה, ואז מדמה את מבטו (p.o.v): נעה בין הארץ לשמיים בתנועה סיבובית, רועדת ומהירה, ונחה בתקריב על מראה האש והמים. הוא קם ומתרחק מן המקום, מבועת. סצנות אלו מופיעות בסרטה התיעודי של הבמאית עירית גל, **כוחותינו לא שבו** (1999), העוסק בנפגעי תגובת קרב ממלחמת לבנון הראשונה, ומייצג את חווייתם הפוסט-טראומטית.

מספר סרטי נשים ישראליים, תיעודיים ועכשוויים, עוסקים בתסמונת פוסט-טראומטית (PTSD) של תגובת הקרב. ביניהם ניתן למנות את **העיניים של המדינה** (נורית קידר, 2004), **בקבר יוסף** (יעל

* ד"ר אדם צחי (adamtsachi@gmail.com), המכללה האקדמית הרצוג.

קיפר, 2004), **מבוזזים** (נורית קידר, 2006) ו**שמח שאתה חי** (הילה מדליה, 2010). סרטים אלו מתייחדים בנקודת מבט נשית על הגבריות הישראלית פגועת טראומת המלחמה, הכוללת מבט חיצוני אך מזדהה עם הנפגעים וביקורת עזה כלפי ההנהגה והחברה, שהפקירו את נפגעי תגובת הקרב לגורלם. כדי לייצג את הטרומה, הסרטים משתמשים באסטרטגיות אסתטיות אלטרנטיביות. זאת, בניגוד לסרטי הגברים (מלבד סרטים אוטוביוגרפיים, שיצרו נפגעי תגובת קרב על עצמם) שקדמו להם, אשר ייצגו את תגובת הקרב מנקודת מבט הגמונית ומרוחקת, בהימנעות מייצוג הטרומה הסובייקטיבית של הנפגעים ולרוב בעמדה שאינה ביקורתית. הגישות הקולנועיות החדשניות שסללו הבמאות השפיעו על סרטי במאים מאוחרים יותר. מאמר זה יעסוק בשני סרטי תגובת הקרב התיעודיים הראשונים שביימו נשים: **כוחותינו לא שבו והעיניים של המדינה**. הדיון ייערך באמצעות כלים משדה המחקר התיאורטי הקולנועי העכשווי של קולנוע נשים, אתיקה וטרומה.

קולנוע נשים תיעודי בישראל

הקולנוע ההוליוודי הקלאסי כונן באופן מסורתי עמדת צפייה, בה המשמעות הסמיוטית של "האישה" מיוצרת למען נקודת מבט גברית כ"אחר" וכמושא תשוקה. מתוך התנגדות לפרדיגמה זו, נוצר קולנוע הנשים כ"קולנוע נגדי" (counter cinema), החותר תחת העמדה הפטריארכלית ההוליוודית תוך ייצור אלטרנטיבות קולנועיות מגוונות. המחקר מבחין בין שתי גישות שונות לקולנוע של נשים כקולנוע נגדי: הגישה הראשונה מבקשת לערער את מבנהו הבסיסי של הקולנועי הקלאסי, המושתת על הזדהות הצופים. כך, מאלווי (2006 [1975]) קראה לדה-קונסטרוקציה של צורות הייצוג המקובלות ושל עונג הצפייה שמייצר הקולנוע הדומיננטי. במקום זאת, טענה מאלווי, יש ליצור קולנוע אוונגרד נגדי, הנוקט באסטרטגיות של הזרה ורפלקסיביות באופן הפוגע באשליית המציאות של הסרט ומונע הזדהות של הצופה עם הנרטיב ועם נקודת המבט הגברית. בהמשך (1989) Mulvey, חיברה מאלווי בין מטרות העשייה הפמיניסטית לאסתטיקה הקולנועית המודרניסטית הפוליטית, והדגישה את האופן בו מטשטש קולנוע האוונגרד את הגבולות בין עובדות לבדיון.

הגישה השנייה קוראת לפעולה נגדית באמצעות מערכת הפרקטיקות הקולנועיות הקלאסית. כך, דה לורטיס (1987, 1985, 1984) (de Lauretis) הציעה לשמר את המסגרת הנרטיבית ואת המוסכמות החזותיות, ובאמצעותן ליצור אסתטיקה שונה של קליטה, המכוננת עמדת צפייה של אישה. במילים אחרות: לגרום לצופה להזדהות עם נקודת מבט של אישה. קולנוע נשים, לתפיסתה, משנה את עמדת הסובייקט של הצופה בכך שהוא מגדיר את כל נקודות ההזדהות הקולנועיות הקיימות בסרט כנשיות, נקביות או פמיניסטיות. קולנוע זה מכיר בהבדל שבין ההבניה הפטריארכלית המדומינת של האישה לבין נשים אמיתיות, הממוקמות כסובייקט חברתי-היסטורי, רבגוני וייחודי. בדומה, ג'ונסטון (1976 [1973]) (Johnston) קראה ליצירת קולנוע נשים היכול לפעול במסגרת הקולנוע ההוליוודי, אך לחתור תחתיו באמצעות אירוניה, ניכוס ושכתוב, ולחשוף סתירות ומתחים פנימיים בלב האידאולוגיה של הקולנוע הפטריארכלי הדומיננטי.

מחקר קולנוע הנשים התיעודי מפגין דואליות דומה בנוגע לאסטרטגיות הצורניות. גישה אחת, כפי שמראות וולדמן וווקר (1999) (Waldman & Walker), מבקרת את האסטרטגיה הריאליסטית

הרווחת בקולנוע התיעודי, ומעודדת סרטים שהאסתטיקה שלהם מפרקת את המבנים הדוקומנטריים המקובלים. כך, מקגארי (McGarry, 1975) מתחה ביקורת על השימוש בפרקטיקות הריאליסטיות של הקולנוע הדוקומנטרי האמריקני ושל ה"סינמה וריטה" (Cinéma vérité), המייצגות, לדבריה, אידיאולוגיות הגמוניות. מקגארי הדגימה כיצד לעומתן פרקטיקות דוקומנטריות אנטי-ריאליסטיות במהותן מסוגלות לחשוף היבטים של דיכוי נשי. זאת, על רקע ראשיתו של קולנוע הנשים התיעודי, אשר התאפיין בריאליזם ובחן נושאים המזוהים באופן ממוקד עם נשים. בעקבות מקגארי, החלו תיאורטיקניות פמיניסטיות להתמקד באסטרטגיות דוקומנטריות אלטרנטיביות לקולנוע ההגמוני. מנגד, סאפורד (Safford, 1984) מבקשת להגן על השימוש הדוקומנטרי באסטרטגיות ריאליסטיות, במידה והוא נעשה למטרות פוליטיות ראויות. לטענתה, הקולנוע התיעודי הריאליסטי הוא בדרך כלל הסוגה הראשונה אליה פונות קבוצות, המבקשות להפריך סטריאוטיפים הנוגעים להן. בדומה לה, קפלן (Kaplan, 1991) הצביעה על הבעייתיות שבגישות האנטי-ריאליסטיות, אשר לעיתים יוצרות ניכור של הצופים מן החוויה הקולנועית ומתעלמות מהפן הרגשי של תגובת הצופה. ניכור זה יוצר, לדבריה, מצבים בעייתיים בהם – בגלל התיאוריה – נוצרת התעלמות מן הצורך של הצופים להזדהות רגשית עם בני האדם הסובלים ונתונים תחת דיכוי. לסאז' (Lesage, 1978) הראתה כיצד על אף המאפיינים הריאליסטיים והשמרנות הצורנית והנרטיבית, שאפיינו את קולנוע הנשים הדוקומנטרי המוקדם, הוא מתאפיין בביקורת על הנרטיבים הפטריארכליים המקובלים. לדבריה, הסרטים כוללים מימד רפלקסיבי, שניתן לזהותו בהקבלת הסיפורים האישיים למרחב הפוליטי, המאפשר ארגון מחדש של עמדותיהן של הנשים הצופות. גם לדברי ניקולס (Nichols, 1991), סרטי התעודה הפמיניסטיים הראשונים כללו רפלקסיביות פוליטית למרות שמרנותם הצורנית. לפי ניקולס, סרטים אלו העלו לדיון בשיח הציבורי את האפליה כנגד נשים, פירקו סטריאוטיפים מקובלים, והציבו את הצופה בעמדת סובייקט בעל מאפיינים פמיניסטיים. הסיפורים האישיים שסופרו בהם יצרו פרספקטיבה חדשה, מנוכרת ומבקרת את הסדר החברתי הקיים.

חוקרות שונות הציגו את מאפייניו הצורניים של קולנוע הנשים התיעודי תוך התייחסות לשתי הגישות שהוזכרו: פירוק המבנה הקלאסי או פעולה בתוכו. וולדמן ווקר (Waldman & Walker, 1999) הצביעו על מאפייניו הייחודיים של הקולנוע התיעודי הריאליסטי של יוצרות ועל יחסי ה"אני-אחר" הנוכחים בו. לדבריהן, בעוד סרטים תיעודיים של גברים, כגון ה"סינמה וריטה", מעלימים את היוצר מן העין ובכך משרטטים יחסי כוח לא-שוויוניים בין היוצר לבין הסובייקטים המתועדים; הרי שהקולנועניות משתמשות בפרקטיקות רפלקסיביות החושפות ומנכיחות את עמדתה של היוצרת, ופועלות מתוך מטרה משותפת ליוצרת ולסובייקט המצולם. ווקר וולדמן מצינות את טענתו של תומס ווא (Waugh, 1984) כי סרטים אלו מחוייבים לשינוי פוליטי, ומתאפיינים בכך שהם נעשים לא רק על אודות אנשים, אלא עם ולמען אנשים. באמצעות השימוש בריאליזם, כפי שמגדיר ברטון (Burton, 1990) מתעמתים הסרטים עם תרבות "הבלתי נראה" (invisibility) ו"הבלתי נשמע" (in audibility), משתמשים בעדות כ"שיח נגדי" ומיידיעים את הצופים על קבוצות הנזקקות לשינוי חברתי.

לצד זאת, חוקרות כמו וולש (Welsch, 1998) הציגו את הפרקטיקות הנגד-הגמוניות של קולנוע הנשים התיעודי המאוחר יותר, הכוללות אסתטיקה אוונגרדית של טכניקות קולנועיות מורכבות, שיחים נרטיביים חזותיים חלופיים ויצירת אקלים, שבו נשים מסוגלות להתמקד בחוויותיהן והישיגיהן מבלי להיענות לסמכות הפטריארכלית. קולנוע זה, בניגוד לקולנוע הגברי, מתאפיין בריבוי של חילופים דיאלוגיים, של שפות שונות ושל שיחים שונים ושל מבעים קולנועיים כגון ראיונות, קטעי ארכיון, תמונות, כותרות עיתונים, מאמרים, הנפשה, סצנות פנטסטיות, וקריינות (voice over). כל אלה מדגישים באמצעות עריכה קפדנית את הדיאלוגיות, שבין הסרט לבין עולמם התרבותי של צופיו.

בישראל התפתח קולנוע הנשים בסוף שנות השבעים ובמהלך שנות השמונים של המאה העשרים על ידי במאיות כמו מיכל בת אדם, עידית שחורי וציפי טרופה. כפי שכותב יוסף (2017), סרטיהן ניסו לכוון סובייקט נשי "באמצעות העמדת האישה, חווייתה ונקודת מבטה במרכז הסרטים" (עמ' 136), תוך השקפה למאפייני "הקולנוע האישי" של שנות השבעים, הן בתמות המרכזיות והן בצורניות האוונגרדית. לצד כינון הסובייקט הנשי, הפנו הסרטים את המצלמה פנימה, מן הלאום אל סובייקטים מגוונים שהודרו מהשיח ההגמוני. משנות התשעים, כפי שטוענת מונק (Munk, 2011), היצירה הנשית הדוקומנטרית שינתה את פני הקולנוע התיעודי בישראל באמצעות סרטים המתאפיינים ברב-תרבותיות, וסיפור ההיסטוריה מנקודות מבט חדשות. זאת, כמעשה של אחריות מוסרית כלפי אלו שסיפורם נפקד מהשיח ההגמוני: נשים, ילדים, זקנים, פלסטינים ועובדים זרים זכו לנראות באמצעות הקולנוע הדוקומנטרי הנשי. סרטים אלו כוננו "נקודת מבט נשית" דוקומנטרית, שיצרה פמיניזציה של הקולנוע הדוקומנטרי הישראלי, והשפיעה גם על נקודת המבט של סרטים תיעודיים של במאים. בדומה, זנגר (Zanger, 2005) חקרה את העמדה המוסרית המיוצרת בקולנוע שיוצרותיו הן נשים, ועוסק ביחסים הקולנועיים הנוצרים בין היוצרת לבין המצלמה והמרחב הצבאי של מחסומים וגבולות. לטענתה, הקולנוע הנשי מתאפיין בנקודת מבט הנתונה מחוץ למשטר ההגמוני, וזו מייצרת אסטרטגיות פואטיות אלטרנטיביות המאתגרות את השיח הקיים.

בשנים האחרונות, קולנוע הנשים החדש משלב בין הסטת עמדת ההזדהות לבין שיבוש השפה הקולנועית הקלאסית באמצעות אסטרטגיות צורניות חדשניות. כפי שקובע יוסף (גרץ ויוסף, 2017), "בסרטיהן הבמאיות העכשוויות עובדות יחד ונגד צורות דומיננטיות של ייצוג קולנועי, מסיטות את המקום המסורתי של המבט, חוצות את הגבולות בין התיעודי לבדיוני, בין האמנותי לפופולרי ומתייחסות באופן ישיר אל הצופה כאישה" (עמ' 131). יוסף מדגים טענה זו באמצעות הסרט **לא רואים עלייך** (מיכל אביעד, 2011), אשר נוקט באסטרטגיות רפלקסיביות הכוללות שילוב בין ייצוגים תיעודיים ובדיוניים, משבש את אחידות הזמן והמרחב הקולנועי וממקם את הצופה בעמדת הזדהות רגשית לצד מרחק קוגניטיבי. שפה קולנועית זו מאפשרת לסרט לשנות את תנאי הנראות של פציעה נשית.

על רקע זה אבקש להראות כיצד שני הסרטים שיידונו להלן בוחנים את תגובת הקרב ונפגעה באמצעות שתי אסטרטגיות קולנועיות שונות, המייצגות זרמים שונים בקולנוע הנשים. שני הסרטים הם נגד-הגמוניים ומעניקים נראות לסובייקט, שהוצב עד כה בעמדת ה"אחר" תוך

התייחסות לצדדים המוכחשים של הגבריות הישראלית. **כוחותינו לא שבו** מציג שפה תיעודית ריאליסטית ומשתמש בפרקטיקות המנתקות בין המסמן הגלוי למסומן, כדי לייצג את הפצע הנפשי הנסתר מן העין. לעומתו, **העיניים של המדינה** מציג שפה צורנית מקוטעת, המשבשת את אחדות הזמן והמרחב הקולנועיים ואת המבנה התיעודי הקלאסי, באמצעות אסטרטגיות ביצועיות (פרפורמטיביות) הכוללות מופע מחול חזרתי, פס קול רב ערוצי המתאפיין בחזרתיות צלילית ותנועות מצלמה תזזיתיות על בד ציור, לצד א-קוויות, ועריכה עודפת. בשתי דרכים שונות אלו משתתף הקולנוע הדוקומנטרי של תגובת הקרב בראשית שנות האלפיים במגמה הרחבה של יצירת של שפה קולנועית חלופית ופמיניזציה של הקולנוע התיעודי הישראלי, בפרט זה העוסק בתגובת הקרב.

טראומה וקולנוע תגובת קרב בישראל

המונח טראומה במשמעותו הפסיכואנליטית מתייחס לפצע נפשי הנסתר מן העין. פגיעה טראומטית קשורה בחוסר האונים עימו מתמודד אדם הניצב מול איום חיצוני על חייו, כאשר הוא נטול משאבים להתמודדות עמו. מצב זה מערער את האישיות ופוגע ביכולות התפקוד לטווח קצר או ארוך. התסמונת הפוסט-טראומטית (Post-traumatic Stress Disorder) מתאפיינת במספר תסמינים המתפתחים בעקבות איום על חייו של אדם, או חשיפה לגורם דחק קיצוני, או התוודעות לטראומה שחוה אדם קרוב. התסמינים המאפיינים את התסמונת הפוסט-טראומטית הם: חוויה חוזרת ונשנית של האירוע, ניסיונות הימנעות מגירויים הקשורים לטראומה, תחושת קהות ועוררות מוגברת (הרמן, 1992).

לדברי פרויד (פרויד וברויאר, 2004 [1895]), אירוע טראומטי שלא עבר עיבוד על ידי המנגנונים הנפשיים, נשמר במלוא עוצמתו ומייצר תסמינים, שהם ייצוגים מוסווים של האירועים הקשים. פרויד (1999 [1920]) מבחין בנטייתם של נפגעי טראומה לחזור בתודעתם שוב ושוב אל האירוע הטרומטי, ומכנה תופעה זו בשם "כפיית החזרה" (repetition compulsion). פרויד (1914 [2002]) מבחין בין שתי תגובות לטראומה: האחת היא ה"חזרה", המדחיקה את מאורעות העבר, ולפיכך מייצרת חזרה כפייתית של האירוע הטרומטי, כאשר הזיכרונות המודחקים מפציעים מבעד לפעולות לא מכוונות. השנייה היא ה"היזכרות", בה הטרומה עוברת תהליכי ייצוג ועיבוד, לעיתים תוך הקניית משמעות לאירוע הטרומטי ברצף החיים. בעקבות פרויד, הציע לה קפרה (2001 [2006]) את המונחים "הפגן" ו"עיבוד" לתיאור התמודדות תרבותית קיבוצית עם הטרומה. המונח "הפגן" (acting out) מתאר חזרה כפייתית, סימפטומטית, לא מודעת ובלתי נשלטת; ואילו המונח "עיבוד" (working through) מתאר שליטה ביקורתית מסוימת בטרומה, המסייעת בבלימת כפיית החזרה הפוסט-טראומטית.

חוקרים שונים (לדוגמה, Hirsch, 2002; Kaplan, 2005; Walker, 2005) בחנו את קולנוע הטרומה כחלק משיח הטרומה. סרטים אלו נזקקים לאסטרטגיות אלטרנטיביות של ייצוג קולנועי, שכן עדות על טראומה, כפי שכותבים פלמן ולאוב (1992 [2008]), איננה דיווח ענייני על אירוע שנקלט בזיכרון, אלא עדות על היעדר, על מה שבלתי ניתן לספר אותו.¹ אופייה של עדות זו כולל שתיקות וסתירות, ומהווה דיבור היוצר היסטוריה המתרחשת בהווה. עמדה זו מאתגרת את התפיסה הריאליסטית של ייצוג קולנועי מימטי למציאות, ומציעה גישה לרבדים הטרומטיים של הטקסט

באמצעות מגוון פרקטיקות חלופיות, המייצגות את הסובייקטיביות הפוסט-טראומטית ומתייחסות לעודפות (excess) הטרומטית. כך, ווקר מגדירה "קולנוע טראומה" ככזה העוסק באירועים טראומטיים באמצעים נרטיביים וצורניים מקוטעים ולא-ריאליסטיים (Walker, 2005). הירש (Hirsch, 2004) טען כי קולנוע טראומה ריאליסטי, המתמיימר לייצג את ההתרחשות ההיסטורית באמצעות נרטיב קווי כרונולוגי, איננו מסוגל לסמן את החוויה הטרומטית, הנושאת בתוכה משבר של ייצוג. קייס (Kaes, 2009) ניתח את הקולנוע הגרמני העלילתי שלאחר מלחמת העולם הראשונה, וטען כי הסרטים משחזרים באופנים שונים את טראומת המלחמה באמצעות אסטרטגיות קולנועיות ייחודיות כגון קיטוע נרטיבי, פרספקטיבות מעוותות, עריכה מקוטעת, תאורה ניגודית ומאפיינים צורניים נוספים המתכתבים עם התודעה הפוסט-טראומטית.

האתגרים העומדים בפני הקולנוע העלילתי של הטרומה, הופכים מורכבים יותר בקולנוע התיעודי בשל הציפייה ממנו לקשר אינדקסיקלי, הכולל זיקה ישירה בין המסמן למסומן. ווקר (Walker, 2005) הבחינה כיצד סרטים תיעודיים העוסקים בגילוי עריות ובשואה, נושאים בתוכם את סימני הטרומה דווקא במרחבים הקולנועיים הסותרים את האמת התיעודית. ווקר הציעה את המונח "אי זכירה" (disremembering) ככלי מרכזי לקריאה טראומטית: טראומה שאיננה יכולה להיות מוזכרת או מיוצגת, נחקקת בסרט באמצעות דימויים שאינם שייכים לרצף התיעודי. לצד פנטזיות, בדיון, שתיקות והבלעות, המעידות על מה שקרה ואיננו ניתן לייצוג. ווקר מתארת ציר שבקצהו האחד קולנוע תיעודי הנאמן למציאות ההיסטורית ובקצהו השני קולנוע בדיוני. הקולנוע התיעודי הפוסט-טראומטי נמצא באמצע הציר: מחד גיסא, הוא מעיד באמצעות המוסכמות הדוקומנטריות המקובלות על מציאות היסטורית שהתרחשה. מאידך גיסא, הוא מעיד על הטרומה באמצעות אסטרטגיות בדיוניות, בין אם שחזור והעמדה מחדש ובין אם בדיון מוחלט.²

בישראל הופיעו מספר סרטים העוסקים בתגובת קרב במהלך שנות השמונים של המאה הקודמת. את כולם ביימו גברים. ביניהם **העיט** (יקי יושע, 1981), **אות קין** (אורי ברבש, 1982), **בובה** (זאב רווח, 1987), **בצילו של הלם קרב** (יואל שרון, 1989) ו**רסיסים** (יוסי זומר, 1989). בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת הופיע גל "קולנוע הטרומה", שגם סרטיו בוימו בידי גברים, וביניהם **כיפור** (עמוס גיתאי, 2000), **בופור** (יוסי סידר, 2007) ו**לבנון** (שמוליק מעוז, 2009). מחקר הקולנוע הישראלי התמקד בעיקר בסרטים עלילתיים של תגובת קרב, ובחן את הצורניות האלטרנטיבית שהם מציעים. לדוגמה, בקריאתה את הסרט **עונת הדובדבנים** (חיים בזגלו, 1991), הצביעה גרץ (1998) על הנרטיב המקוטע שלו, הרפלקסיביות ואי הרפרנציאליות כאסטרטגיות של קולנוע פוסט-טראומטי. גרץ וחרמוני (2008) הדגימו את התפתחות השפה הפוסט-טראומטית באמצעות הסרטים **קדמה** (עמוס גיתאי, 2002) ו**עטאש-צימאון** (תאופיק אבו-ואיל, 2004) המשתמשים בפואטיקה ייחודית של "הצפה" ו"ייבוש". יוסף (Yosef, 2011) בחן כיצד גל סרטי הטרומה הישראליים שנוצרו במהלך העשור הראשון של המאה העשרים ואחת מתייחס לשאלות של ייצוג, זיכרון והיסטוריה: כיצד הסרט **לבנון** (שמוליק מעוז, 2009) עוסק בשאלות של אמת מול ייצוג באמצעות מבטו של התותחן; כיצד **כיפור** (עמוס גיתאי, 2000) מנתק בין המציאות ההיסטורית לבין הייצוג הקולנועי של המציאות הסובייקטיבית; וכיצד **ואלס עם באשיר** (ארי פולמן, 2008) משלב בין פנטזיה למציאות. דובדבני (2013) הציע כי הטרומה המובעת בסרטי מלחמת לבנון המאוחרים מהווה "כסות" לטרומת האינתיפאדה השנייה. גרץ וחרמוני (2012) טענו כי הסרטים המאוחרים

של מלחמת לבנון הראשונה עוסקים ברובד הסמוי שלהם בטרומת גירוש ערביי ארץ ישראל במהלך מלחמת העצמאות. טענתם מתבססת על מספר טקסטים תיאורטיים העוסקים באופייה ההשתהותי של הטרומה ובאופן שבו חוזר האירוע הטרומטי, מנותק ממסמניו, ממקומו ומזמנו המקוריים (Caruth, 1995; Elsasser, 2001; Freud, 1974).

עם זאת, תחום הקולנוע התייעודי של תגובת הקרב כמעט ולא נחקר. מורג (Morag, 2013) בחנה את קולנוע הטרומה התייעודי של האינתיפאדה השנייה מן הפרספקטיבה האתית של טרומת המעוול (perpetrator). לטענתה, השתייכותה של האינתיפאדה השנייה ל"מלחמות החדשות" – ובעיקר המעבר של שדה הקרב אל העורף – הביאה לקדמת הבמה את דמותו של המעוול הטרומטי הנושא מטען של אשמה. במקביל, מורג (2008) מציעה כי החוויות הטרומטיות המוקדמות של החברה הישראלית והטרומה הכרונית המתמשכת יצרו "מלכודת זמן", שמנעה במשך השנים את ההכרה באשמה, וכי הקולנוע הנוצר בתקופה זו מבטא ניסיון להכיר לראשונה בעוולות. גם יוסף (2017) בחן את תפקידו האתי של הקולנוע הישראלי התייעודי העכשווי, והדגים את הפעולה הביצועית של שחזור עדויות טרומטיות בסרט **עדות** (שלומי אלקבץ, 2011). לדבריו, הפרקטיקה הייחודית של עדויות משוחזרות בקולנוע לא בדיוני מייצגת בו-זמנית את הנוכחות ואת ההיעדרות של האירועים הטרומטיים שהודחקו.

גל הקולנוע התייעודי של תגובת הקרב החל בסוף שנות השמונים של המאה שעברה. סרטיו עד לשנת 1999 בוימו בידי גברים בלבד: **התמונה החסרה** (אשר טללים, 1988), **מלחמת יום הכיפורים – 20 שנה אחרי** (ראובן הקר, 1993), **זיכרונות מלחמה** (עמוס גיתאי, 1994), **שפוי לא שפוי** (יובל כהן, 1997), **ערים בלילה** (יואב בן דוד, 1997) ו**גובול נתן** (ערן ריקליס, 1999). בשנת 1999 הופיע סרט ראשון שבויים בידי אישה: **כוחותינו לא שבו** של הבמאית עירית גל. אחריו הופיעו סרטי נשים נוספים העוסקים בתגובת קרב, ביניהם **העיניים של המדינה** (נורית קידר, 2004), **בקבר יוסף** (יעל קיפר, 2004), **מבוזבזים** (נורית קידר, 2006) ו**שמח שאתה חי** (הילה מדליה, 2010).

במאמר זה ברצוני להתמקד בשני הסרטים הראשונים של תגובת הקרב שבויים בידי נשים, **כוחותינו לא שבו והעיניים של המדינה**, השונים מסרטי הגברים התייעודיים שלפניהם, בכך שהם משלבים בין ביקורת עזה על ההנהגה, אסטרטגיות ייצוג חלופיות לתגובת הקרב ונקודת מבט חיצונית על הנפגע. יחד עם זאת, אראה כיצד הסרטים נוקטים בגישות שונות ביחס לסוגיות של ריאליזם ופרנציפאליזם. יוצרות הסרטים מתארות את הקשר בין נקודת המבט שלהן כנשים לבין סרטיהן. בראיון סיפרה לי עירית גל: "פגשתי במרוצת חיי המון נשים שאמרו שהבעלים שלהם עם תגובת קרב. זה מייצר חברה הרבה יותר פגועה ואלימה. כשהילדים שלי למדו בבית הספר, התברר לי שמנהל בית הספר הוא נפגע תגובת קרב. [...] אנו יודעות כולנו, כאימהות, שזה רק עניין של זמן עד שהילדים שלנו יגיעו לעקידה". בראיון לאחר יצירת סרטה **מבוזבזים** (2007) סיפרה נורית קידר כי "הילד שלי בילה שנה בלבנון, שנה שבה לא ישנתי, ולכן אני משערת שהמקום הזה בוער בי" (יודילוביץ', 2007).

על מנת לבחון את מנגנוני הייצוג הנרטיביים והצורניים של תגובת הקרב בשני סרטי הבמאיות, אשווה בין הסרטים תוך התייחסות לשלושה רבדים פרשניים: הנרטיב, העמדה האתית

ואסטרטגיית הייצוג לטראומה. רבדים אלה מושפעים מן השיטה הפרשנית שהציע גיימסון (2004) [1981], המתייחסת לשלושה אופקים של היצירה האמנותית: בראשון נתפס המעשה האסתטי כפתרון לסתירה תרבותית, בשני מתפרש המעשה האסתטי כיחידה המשמרת דיאלוג בין מעמדי, ובאופן השלישי מעידה הצורה האסתטית על עמדה אידיאולוגית. בדומה, הנרטיב של שני הסרטים משמש כפתרון ל"פארדוקס החרף של חברה המקריבה את חיי בניה בשמם של ערכים קולקטיביים, אשר שמירת החיים והקיום הוא מן המרכזיים שבהם" (חבר, 190). האתיקה של המבט התיעודי מעידה על דיאלוג בין מעמדי, והייצוגים של החוויה הטראומטית מעידים על עמדות אידיאולוגיות שונות.

נרטיב

כוחותינו לא שבו מגולל שלושה סיפורים במקביל ובאופן כרונולוגי. הראשון הוא סיפורו של רוני ירקוני, נפגע תגובת קרב ממלחמת לבנון הראשונה. לאחר שהתפרצה אצלו התסמונת הפוסט-טראומטית, איבד ירקוני את עבודתו ואת משפחתו, עבר להתגורר בבית אמו ומעביר את זמנו על חוף הים בתל אביב יחד עם אנשים משולי החברה. השני הוא סיפורו של ישראל סימנטוב, נפגע תגובת קרב ממלחמת לבנון הראשונה. בצל הטראומה הרודפת אותו, מנסה סימנטוב ללמוד באוניברסיטה, לשמור על מערכת זוגית ולעבור טיפול המעודד תהליכי החלמה. השלישי הוא סיפורו של קבוצת נפגעי תגובת קרב שירקוני וסימנטוב משתייכים אליה, המתגבשת בעקבות תערוכת ציורים טראומטיים שמציב אחד מחבריה, מוטי גולן, על גדר המערכת בגבול לבנון. חברי הקבוצה נפגשים באופן קבוע, תומכים זה בזה, מגיעים יחד לקברו של אחד החברים שהתאבד, ולאחר מכן, כפי שמתארות כתוביות הסיום של הסרט, מקימים עמותה לנפגעי הלם קרב הנאבקת למען זכויותיהם.

נרטיב הסרט מבטא מחאה וביקורת כלפי ההנהגה. הכתוביות בפתיחת הסרט משרטטות יחסי מאבק בין הנפגעים למערכת: "בעקבות מאבק שניהלו הלומי קרב ממלחמת יום כיפור, הכיר בהם משרד הביטחון כנכי צה"ל וכנפגעי פוסט טראומה שאינם חולי נפש". הכתוביות החותמות את הסרט מתארות את האקטיביזם שעודד הסרט: "בתקופת הצילומים נפגשו משתתפי הסרט והחליטו להתארגן ולהקים עמותה שתייצג את נפגעי הלם הקרב מכל מלחמות ישראל". המחאה נוכחת גם בעדויות הנפגעים. סימנטוב אומר בפני המצלמה: "אני בא ואני קורא לכל המנהיגים [...] שישתכלו טוב, שישתכלו לי בפנים, שישתכלו לחברים שלי בפנים ויראו מה המוצר המוגמר שהם הוציאו משם. אני חושב שאתם צריכים להסתכל היטב היטב בפנים שלנו [...] ולהתבייש חזק, להתבייש איך גרמתם לנו למצבים כאלה, איך הבאתם אותנו למצב הזה, איזו מלחמה יצרתם שם". נפגע אחר, מוטי גולן, מאשים את הצבא בהתעלמות מנושא תגובת הקרב: "לא מחנכים אותך בצה"ל, הרי, לחטוף הלם. מחנכים אותך להוציא את הנצרה עם השיניים כמו רמבו ולזרוק. ופתאום אתה נכנס למצב נפשי. אבל מי בזין שלו מצב נפשי שלך בכלל?". בהספד שנושא גולן מעל קברו של חבר נפגע תגובת קרב ששם קץ לחייו, הוא מתאר את התחמקותה של המדינה מאחריות כלפי נפגעי תגובת הקרב: "הסתכלת בחלון, רון, וראית מדינה שאוהבת גיבורים מתים ולא אוהבת אותך". בדומה, במפגש על שפת הים, אומר ברק נגבי, אדם המתואר כעוסק בקבלה, לרוני ירקוני: "המדינה הזאת שלחה אתכם לעשות עבודה בשמה, למען הרכוש שלה ולמען הנפש שלה. המדינה לא יודעת לטפל באנשים כמון שנפגעו בעת העשייה של התפקיד הזה". רוני משיב לו: "היא מתכחשת לזה".

המחאה והביקורת חורגות ממלחמת לבנון הראשונה ומתייחסות גם לשהות המתמשכת בדרום לבנון בזמן יצירת הסרט. כך, בסצנת הפתיחה, על רקע מגדל שמירה וגדרות, נראה מוטי גולן כשהוא תולה את ציוריו על גדר המערכת עם לבנון. אלו תמונות סוריאליסטיות, בעלות מבע דרמטי וגדוש בצבע, המתארות את החוויה הפנימית הפוסט-טראומטית, עימה הוא מתמודד מאז מלחמת לבנון הראשונה: חייל סוחב פצוע על גבו, חיילים מרחפים ללא משקל מעל כוכב בחלל, חייל שקוע עד מותניו במים כשברקע שקיעה אדומה ואב הנושא את בנו החייל. במקביל, ג'יפ ובו חיילים צעירים העושים את דרכם לדרום לבנון עוצר לידו, והחיילים מתבוננים בתמונות ולאחר מכן נוסעים אל תוך לבנון. רכב אזרחי מגיע, ומממנו יוצאים ירקוני וסימנטוב, ותיקי מלחמת לבנון הראשונה. בדרך זו, מחבר הסרט בין המלחמה הקודמת למצב העכשווי ומותח ביקורת על התמשכותו של העבר הטראומטי אל תוך ההווה.

העיניים של המדינה מתעד את מפגשם הראשון של לוחמי פלוגה ג' 30 שנה לאחר הקרב במלחמת יום הכיפורים על גבעה 16 של החרמון. הסרט נע קדימה ואחורה בזמן, בין תל אביב בזמן יצירת הסרט לבין העבר הפורץ מתוך הקלטות מכשירי הקשר מהקרב. חלק מן העדויות מצולמות בבתייהם של בוגרי הקרב, חלקן על החרמון, וחלקן במהלך המפגש המשותף. זהו סרט אוונגרדי, המשלב בין עדויותיהם הטראומטיות של הלוחמים לבין מגוון עשיר של דימויים, המורכב מצילומים מרוחקים של תל אביב, קטעי מחול מתוך המופע "איסטנבול" של הכוריאוגרפית פינה באוש, ציורים מתוך התערוכה "סימנים מחשידים" של הצייר אברהם אילת ופס קול רב שכבתי גדוש בצלילים אלקטרוניים. סיפור הקרב הלילי על החרמון נפרש באמצעות קולות מכשירי הקשר, קרייני מהדורות החדשות מתקופת המלחמה ועדויות הלוחמים, כאשר בעריכה נראית תל-אביב מזוויות ומרחקי צילום משתנים, משעות הערב ועד שעות הבוקר.

בשונה מ**כוחותינו לא שבו**, **העיניים של המדינה** מותח ביקורת חריפה בעיקר על החברה הישראלית המסבה את מבטה מאלו שנשלחו להילחם למענה. שם הסרט נושא בתוכו מתח בין מטענים מנוגדים: האטימולוגיה של הביטוי "העיניים של המדינה" משייכת את המבט שמאחורי העיניים ללוחמים הניצבים על פסגת החרמון. בתודעה הלאומית נחקק הביטוי על ידי בני מסס, לוחם גולני, אשר בראיון טלוויזיוני נימק את הלחימה העיקשת בחרמון: "זה העיניים של המדינה, אמרו לנו" (מתוך כתבה של מיכה לימור, הכתב הצבאי של הערוץ הראשון בטלוויזיה הישראלית ששודרה לאחר הקרב על החרמון, בחודש אוקטובר 1973) אך הסרט מעניק משמעות אירונית לביטוי זה: עיניה של המדינה נמנעות מלהביט באלה שלחמו למענה, וכבשו למענה את "העיניים של המדינה", קרי החרמון. הסרט נפתח במראה רחוב גדוש באנשים. במרכז התמונה, בפוקוס, נראית אישה צעירה שענייה מכוסות במשקפי שמש. היא מרימה אותם אל מצחה בהילוך איטי, ועיניה מתגלות כשהן מביטות קדימה לכיוונה של המצלמה. שוט זה אינו נענה בשוט נקודת מבט (point of view). במקום זאת, בפס הקול נשמע קולו של אחד מלוחמי פלוגה ג' על החרמון, האומר "אמר המח"ט [...] בבוקר כשאנשים יקומו, ואני אסתכל במשקפת על המוצב, אני רוצה לראות את דגל ישראל ודגל גולני מונפים". בעבר, המח"ט לא ביקש לראות במבטו את אנשיו על הפסגה, אלא את דגל המדינה ודגל החטיבה. בהווה, משקפי השמש המורמים חושפים את עיני החברה הישראלית, שאינן מביטות עוד באלו שנפגעו לאחר שיצאו להילחם למענה בעבר.

את חטא עצימת העיניים של המדינה מבקשת מצלמתה של יוצרת הסרט לתקן. היא מעניקה לנפגעים נראות כקבוצה, מחזירה להם את הקול שהושק ומנכיחה את החוויה הפוסט-טראומטית בשיח הקולנועי. אך היא גם תרה אחר האחראים למצב ומרחיבה את מעגל האשמים מן ההנהגה אל החברה הישראלית כולה. צילומי תל אביב מאשימים באופן חזותי את תושבי העיר השאננים, באופן מטונימי לחברה הישראלית כולה ובכללה הצופה בסרט. לאורך הסרט כולו, בעוד הלוחמים משחזרים את קורות הקרב על החרמון, מלילה ועד זריחת השמש, עוקבת המצלמה בעריכה צולבת אחר העיר וההתרחשויות האנושיות בה מערב ועד בוקר. כך נערכת הקבלה בין חיי הכרך השאננים לבין חיי הלוחמים שנשלחו לקרב והקריבו את גופם ונפשם; ובין ההמון העירוני, האשכנזי והצעיר ברובו, לבין הלוחמים המבוגרים והמזרחיים ברובם.

מרחקי הצילום השונים מסווגים לשניים את מבטי המצלמה על העיר. המבט הראשון, הנוכח באופן מרכזי ברובו של הסרט, הוא מבט מרוחק מאוד (extreme long shot) מזווית גבוהה של מבט הציפור (bird's eye view), הקולט את קווי המתאר הכללים של העיר: כבישים מרכזיים, בתים ובניינים, קו החוף והים. זהו מבט פנאופטיקוני השולט על המרחב אך גם על הזמן. הוא בוחן את העיר לפנות ערב, בלילה, לפנות בוקר ובבוקר. לעיתים קרובות, בפס הקול של מבט זה נשמעים קולות הקשר מן הקרב ודיווחי קרייני החדשות על הלחימה בחרמון. ניתן לזהות במבט זה ניכוס של המבט ההגמוני, כאשר באופן מפתיע דווקא המרכז ניצב חשוף מול מבט זה, בעוד השוליים זוכים למבט מזדהה ואנושי. באמצעות מבט זה נוצרת היסטוריה חלופית:

המבט הגבוה הוא המבט שמכונה בספרות 'המבט משיאו של הר האולימפוס' [...] הזמן נגלה למבט הגבוה כאילו הוא נפרש במרחב: הוא מופיע כקו ליניארי [...] הוא מייצר זיכרון, קולקטיב, לאומיות, אמונה ותפיסת עולם (לובין, 2013, עמ' 60-63).

במקביל למבט ה"גבוה" והחודר המופנה כלפי העיר, הרי שכלפי לוחמי הקרב על חרמון מפנה המצלמה מבט "נמוך", המתאפיין בהזדהות ובקונקרטיות. לובין (שם) מתארת מבט זה ככזה היודע ש"אין תנועה בזמן. העבר נעשה. אין לו כפרה, אין לו תיקון. הוא חרות במרחב, אבל המרחב אינו 'מספר את הסיפור': הוא 'רק' תוצאה של הסיפור" (עמ' 68).

המבט השני מופיע בחלקו האחרון של הסרט, ומופיעות בו דמויות בתקריב (close up) ובצילום מלא (full shot). באמצעותו מנגידה המצלמה בין חייה הצבעוניים והחיוניים של תל-אביב לבין אובדן החיים והאירועים הטראומטיים בקרב על החרמון, המוסיף להתרחש בתודעתם של הלוחמים גם שלוש שנה מאוחר יותר. דוגמה לעריכה המנגידה בין שני המרחבים, מופיעה בסצנה שבה מתאר דוד צרפתי בראיון למצלמה כיצד אחד הקשרים חטף כדור וכיצד אחד הלוחמים זחל כדי לחלץ אותו ונפגע אף הוא. בעקבות זאת זחלו שני לוחמים נוספים כדי לחלץ את הנפגעים, ואחד מהם נפגע ונהרג במקום. מיד לאחר תיאור זה, נגלה לעין המצלמה רחוב הומה אדם. זוג צעיר מתחבק באור כתום ורך של בוקר. צעירים במשקפי שמש יושבים ומעשנים בבית קפה. את המילים בפס הקול מחליף שיר מוקלט: "חלום קטן היה ונשכח, כמו דמעות מאתמול שיבשו על הכרית. מי זוכר עכשיו את מה שנשכח?" (אסף אמדורסקי, *חפש בינבה*). מן הסרט נעדרות לחלוטין דמויות המביטות מבחוץ על הנפגעים. היעדרות זו משרתת את הטיעון המרכזי הגלום בשמו של הסרט:

העיניים של המדינה אינן רואות את הנפגעים. הדמות החיצונית היחידה המביטה בנפגעים היא היוצרת, אשר חושפת את חווייתה הסובייקטיבית כעדה-מאזינה המזדהה עם העדויות הפוסט-טראומטיות. הסתירה בין חובתה של המדינה לשמור על אזרחיה לבין שליחת החיילים הצעירים לשדה הקרב נפתרת בנרטיב הסרט **כוחותינו לא שבו** באמצעות ביקורת עזה כלפי ההנהגה. לעומת זאת, **העיניים של המדינה** פותר אותה באמצעות האשמת החברה הישראלית כולה, המסיטה את מבטה מאלו שיצאו להילחם למענה בשדה הקרב.

עמדה מוסרית

סובצ'ק (Sobchack, 1984) יצרה מערכת סיווג מוסרית של המבט התיעודי באמצעות שישה סוגי מבטים אתיים המאפיינים את המצלמה נוכח דימוי המוות: המבט המקרי, המבט חסר-הישע, המבט המסתכן, המבט המתערב, המבט האנושי והמבט המקצועי-קליני. שני הסרטים מתאפיינים במבט אנושי (human gaze) המבטא קרבה ואינטימיות עם המצולם, באמצעות משך שוט ארוך הנראה כבהייה בעזרת מצלמה יציבה, מרחק מדוד ומיקוד. אחד ממאפייני המבט הזה מופיע בצורה יוצאת דופן ב**העיניים של המדינה**: היוצרת מגיבה באופן סובייקטיבי לדברים שהיא רואה ושומעת, ותגובה זו מקודדת אל תוך הסרט באופן גלוי ומשמעותי. בעקבות סובצ'ק, אפיין ניקולס (2013) מבט זה ככולל "נוכחות מסמניה של תגובה אמפתית, כמו דגש על קרבה מתמשכת של מצלמה ומושא התיעוד. [...] אתיקה של אחריות, המתועלת בעיקר באמצעות הזדהות יותר מהתערבות, מכשירה את תהליך הצילום המתמשך" (עמ' 191-192). עם זאת, שני הסרטים נוקטים בצורות אסתטיות שונות המייצרות עמדות אתיות נבדלות זו מזו.

כוחותינו לא שבו מטמיע באמצעות מבט המצלמה עמדה של הזדהות אמפתית עם הנפגעים לצד שמירה על מרחק קוגניטיבי בטוח. המצלמה משתהה במשך זמן רב ובתקריב (close up) על פניהם של רוני ירקוני וישראל סימנטוב, המוסרים בנפרד את עדותם על האירועים הטראומטיים שחוו במהלך מלחמת לבנון הראשונה ועל ההתמודדות היומיומית עם החוויה הפוסט-טראומטית. תגובתה הסובייקטיבית של המצלמה מתגלה בעריכה, כאשר צילומי ארכיון מן העבר פורצים אל הריאיון כייצוג לחוויה הפוסט-טראומטית. כך, לדוגמה, נראה ירקוני כאשר הוא מנגן בפסנתר; לדבריו, לראשונה מאז מלחמת לבנון. הוא מרים את מכסה הקלידים, והתמונה מתחלפת בתמונת טילים הנורים ממשאית במהלך מלחמת לבנון. בסצנה אחרת, כאשר סימנטוב פוסע במסדרונות האוניברסיטה, הוא עוצר לרגע ומביט אחורה בחשש. בשוט העוקב המדמה את מבטו (point of view), נראה תצלום ארכיון ממלחמת לבנון ובו כיתת חיילים רצה וכורעת בצד הדרך.

סצנות אלו מזמינות את הצופה להזדהות עם נפגע תגובת הקרב, אך לצד זאת מעמידות אותו במרחק קוגניטיבי בטוח מן החוויה הטראומטית: המצלמה מייצגת את הסימנים הפוסט-טראומטיים רק כאשר אנו נמצאים בשוט נקודת מבט (p.o.v) של נפגע תגובת הקרב, ואינם מאפיינים את נקודת המבט האובייקטיבית של המצלמה לאורך הסרט כולו. בדיון על קולנוע טראומה מתארת קפלן (Kaplan, 2005) אסטרטגיית ייצוג טראומה רצויה, שבה מתוודע הצופה לאירועים הטראומטיים ולקרבתיהם ועובר שינוי אתי באמצעות האמפתיה המתעוררת בו כלפי סבלו של האחר. זאת, תוך שמירה על מרחק קוגניטיבי והימנעות מהזדהות מלאה עימו, המאמצת

את עמדת הקורבן. המרחק הקוגניטיבי נמתח עוד באמצעות שימוש דומיננטי במודוס הרפלקסיבי (reflexive mode), המעלה שאלות על אפשרות ודרכי הייצוג של הטראומה. כפי שמתאר אותו ניקולס (Nichols, 2001), זהו מודוס שבו היוצר פונה לצופים וחושף בפניהם את האתגרים והכשלים של הייצוג. במוקד תשומת הלב עומד המשא ומתן בין היוצר לבין הצופים, והעיסוק אינו רק בעולם ההיסטורי אלא גם בבעיות ובכשלים של ייצוגו.

לצד מבט המצלמה, **כוחותינו לא שבו** מציג מערך מבטים של דמויות שונות המביטות בנפגעים באופן אנושי ומזדהה. באחת מהסצנות צופה סימנטוב במבזק חדשות משנת 1999 המבשר על הרוגים בלבנון. בעקבות הצפייה הוא מספר על הזיכרונות הקשים ממלחמת לבנון הראשונה. בת זוגו מגיבה, כשפניה מצולמים בתקריב יתר (extreme close up) במילים: "הוא לא ישן בלילה. ויש לו חלומות, והוא מסתגר בתוך עצמו, ואת כל העצבנות הוא מוציא עליי". בסצנה אחרת, כאשר הוא מפחד להיכנס לאזור הומה אדם, היא מצולמת כשהיא מביטה בו ואז מתווכת עבורו את המציאות: "יש פה אנשים שבאים ליהנות בהצגה. [...] הכרוז מודיע שההצגה מתחילה, ולכבות את כל הטלפונים". לאחר מופע אופרה שבמהלכו הוא חווה פלאשבקים פוסט-טראומטיים, היא ניצבת מולו ומקשיבה לחוויותיו. המצלמה מתמקדת בתקריב יתר על פניה כאשר היא מתבוננת בו במבטים ארוכים ואמפתיים ואומרת לו: "אני מקבלת אותך כמו שאתה". בדומה, סצנות הטיפול בביופידבק כוללות מבטים ארוכים ואמפתיים של המטפלת האומרת: "אני מבקשת ממך לראות את עצמך שם, בחור צעיר, ולראות את עצמך היום, כפי שאתה היום, ולהיפרד, לומר שלום לישראל של פעם, לחברים של אז, למראות של אז". פניה מצולמים בתקריב יתר כשהיא מדברת, ואת דיבורה מלווים צילומי ארכיון ממלחמת לבנון הראשונה. פרקטיקת העריכה של נקודת מבט מעודדת את הצופה להזדהות עם נקודת מבטה האמפתית, כמו גם עמדת המצלמה הממוקמת בסמוך לכתפה (over the shoulder). מבט אנושי נוסף הוא מבטה של אימו של ירקוני בסצנה בה הם יושבים לצד השולחן בביתה, שם הוא מתגורר. היא משוחחת איתו על המשבר שעבר, ומנסה להבין לראשונה מהי החוויה הפוסט-טראומטית: "אף אחד לא הסביר לי מה זה בעצם הלם קרב. וזה עצוב מאוד, כי אתם עפים ברוח".

בהעניינים של המדינה ההזדהות עם הנפגעים מועצמת והופכת להזדהות-יתר; טלטלה מערערת שניתן להגדיר כטראומטיזציה משנית. פלמן ולאוב (2008[1992]) תיארו סכנה אפשרית של עדות לטראומה, במהלכה העד חווה בעוצמה את ייסורי הנפש של הקורבן: "הוא-עצמו חווה את הטראומה, גם אם באופן חלקי [...] חש את הפגיעה, חוסר האונים, בלבול החושים, האימה והסכסוכים הפנימיים המייסרים את קורבן הטראומה" (עמ' 68). הרמן (2004) תיארה מצב של "טראומה מידבקת", במהלכה העד המאזין למטופל מתחיל לסבול מתסמינים פוסט-טראומטיים ולעיתים מגלה כי "דימויים הקשורים לסיפורו של המטופל פולשים אל הפנטזיות שלו ואל חלומותיו" (עמ' 156). אכן, המצלמה כ"עדה-מאזינה" מגיבה לעדויות הלוחמים באמצעות רצף פיוטי טראומטי של דימויים חזותיים וקוליים, המופיעים כמוטיב חוזר בין העדויות: ציור ענק ובו עשרות דמויות קטנות כלואות במנהרות במהלך פעולות צבאיות שונות הקשורות לעיתים קרובות במוות; קטעי ריקוד של גבר מתוך מופע מחול של פינה באוש; ועודפות (excess) קולית בפס הקול, הכולל שילוב רב-ערוצי של צרחות, קריאות במכשירי קשר, רעשים תעשייתיים צורמים, כלי הקשה, שירת חזנות ועוד. זהו רצף צורני סוריאליסטי, המעיד על מעין "הידבקות" של המצלמה בחוויה

הפוסט-טראומטית. באחת הסצנות בתחילת הסרט, נשמעת בפס הקול עדותו של דוד צרפתי, המתאר מצב שבין חלום לערות, ומלווה באפקט קולי של הדהוד (delay): "התנתקתי ונרדמתי. עצמתי את העיניים, נכנסתי לאיזו תרדמה של חלום. [...] הייתי חולם חלומות מתוקים. רעש, צבעים. הייתי טיפה מתעורר, שומע את הרעשים של ההפגזה, ושוב פעם נרדס". העדות המילולית נעטפת בפס הקול בצרחות וצלילים צורמניים עזים, ובמקביל מתבוננת המצלמה בירח מלא שסביבו עננים. המצלמה מתקרבת ומתרחקת ממנו לסירוגין בתנועות סהרוריות של zoom in ו-zoom out, כאילו בדומה לצרפתי, גם היא מתנתקת מכדור הארץ במעין חוויה דיסוציאטיבית.

לכל אורך הסרט המצלמה משתהה ממושכות על פניהם של הנפגעים מוסרי העדות. העדויות אינן נהירות, והמצלמה מאזינה לשתיקות הארוכות של הנפגעים, למשפטים הארוכים הנקטעים באיבם, למילים המבודדות מהקשרן ולסתירות בדבריהם. כל אלה מציבים את הצופים כעדים לאירוע טראומטי שבלתי ניתן לספר אותו. פניהם של הנפגעים מבטאות באופן חזותי את מה שבלתי אפשרי להביע במילים. כך, לדוגמה, משתהה המצלמה על פניו של אחד המרואיינים במשך כחצי דקה, כאשר הוא שותק. מבטו נודד על פני המסך, ידו מונחת על פיו כאילו מונעת ממנו מלדבר, ובסופו של דבר הוא מפנה את מבטו אל המראיינת ואומר את המילים "כולם. כולם". זהו מבט המונע מן הצופה לפרש את הפנים באופן חד ממדי, ואינו מאפשר את הפיכתן למושא. מעורבות היתר הסובייקטיבית מיוצגת גם בכותרת הסרט, "העיניים של המדינה", המופיעה באמצעות ציור של מכחול על נייר, במקום בתבנית המקובלת של טקסט תבניתי שהוסף בחדר העריכה, מתוך ריחוק מן האירוע המתועד.

בעוד העמדה האתית של המצלמה בכוותינו לא שבו מייצגת את הנפגעים כ'אחר' ומזמינה את הצופה להזדהות עימו, העיניים של המדינה מטשטש את הגבול בין 'האחר' ל'אני', ומסמני הטראומה חודרים מבעד לעדשה ושואבים את הסרט ואת הצופה אל תוך החוויה הפוסט-טראומטית.

ייצוג הטראומה

כזכור, האירוע הטראומטי חומק ממנגנוני הייצוג הרגילים, ובכך מאתגר את אפשרות הייצוג שלו באסתטיקה של הקולנוע התיעודי. מצב זה מוביל את שני הסרטים להתמודד עם תגובת הקרב באמצעות זמן, מרחב ודימויים, שאינם שייכים לרצף התיעודי.

כוחותינו לא שבו מעניק ייצוג סמלי באסתטיקה הקולנועית לחוויה הפוסט-טראומטית באמצעות שיבוש הזמן והמרחב והתנגדותו של העבר להמשכיות של ההווה. העבר הטראומטי של גיבורי הסרט פורץ אל רצף המסמנים של ההווה וקוטע אותו. כך, כאשר ירקוני פוסע ליד מזרקת האש והמים, צילומי ההווה הפסטורליים – יונים, מזרקה, אזרחים שלווים פוסעים אנה ואנה – נשזרים בפס קול פולשני המדמה את החוויה הפנימית שלו: למשק כנפי היונים נוסף בפס הקול ערוץ נוסף של קולות קרב, ירי וטרטור מסוקים. באופן זה ממשמע פס הקול את הצבע האדום המופיע בלב המזרקה ואת תנועת המצלמה הסיבובית והמהירה כך שהם מדמים את החוויה הפוסט-טראומטית הפוקדת אותו במהלך יום שגרתי. בסצנה אחרת נראה ירקוני פוסע בלילה במרכז תל אביב וחווה התקף לב פסיכוסומטי הנובע מן התסמונת הפוסט-טראומטית. בפס הקול של הסרט, בהקבלה,

נשמעות דפיקות לב חזקות המדגישות כי מדובר בחוויה הסובייקטיבית שלו. בדומה, סימנטוב, הלומד היסטוריה באוניברסיטת תל אביב, נראה פוסע במסדרונות. הוא עוצר לרגע, מתבונן אחורה, ואז מופיעים תצלומי ארכיון ממלחמת לבנון של כיתת חיילים העוצרת בצידי הדרך. מבנה זה פורץ את המוסכמה הקולנועית של שוט-נקודת מבט (shot – point of view) ויוצר את הרושם כי כאשר סימנטוב מביט לאחור, הוא רואה את מלחמת לבנון הראשונה ממשיכה להתרחש. בדומה, כאשר הוא מגיע עם בת זוגו לבניין האופרה, מראה המופע מעורר אצלו פלאשבקים ממלחמת לבנון המתבטאים באסתטיקה הקולנועית: השוט של במת האופרה נקטע על ידי שוט ממלחמת לבנון, בו נראה ירי תותחים, ולאחריו שוט ובו חיילים קופצים מן הנגמ"ש.

במקביל, מייצג הסרט את הטראומה הממשית המתמשכת בהווה. צילומי גבול ישראל-לבנון מייצגים מרחב לימינאלי, שבו מתקיימת הטראומה באופן ממשי וגם באופן סובייקטיבי: בין ישראל ללבנון, אך גם בין מלחמת לבנון הראשונה ללחימה בשנות התשעים בדרום הרצועה, בין נפגעי תגובת הקרב ששבו מלבנון לחיילים הצעירים הנוסעים אל תוך לבנון, ובין המרחב הפנימי-סובייקטיבי המתגלה בציוריו של מוטי גולן, למרחב החיצוני המוחשי הנושא אותם (דהיינו גדר הגבול). בסצנה על הגבול, המתרחשת גם בראשיתו וגם בסופו של הסרט, נראית תערוכת ציוריו של גולן. הציורים, הגדושים בדימויים פנטסטיים של טראומה ממלחמת לבנון, תלויים על גדר המערכת, וצילומיהם משתלבים בתצלומי המפגש של ותיקי מלחמת לבנון הראשונה, נפגעי הלם הקרב, ותצלומי חיילים צעירים הנוסעים אל תוך לבנון. בדומה, באחת הסצנות נראה סימנטוב כשהוא עובר טיפול נפשי באמצעות ביו-פידבק. הוא נשען אחורה בכורסה ועוצם את עיניו, ממלא אחר הוראותיה של המטפלת, ומיד לאחר מכן נראים תצלומי ארכיון ממלחמת לבנון: חיילים על ג'יפים, נגמ"שים נוסעים על רקע בניינים הרוסים, פצועים נישאים על אלונקות. המטפלת מבקשת ממנו להיפרד לשלום מהעבר, מהחברים. אך מיד לאחר הסצנה, מופיע משדר חדשות משנת 1999, המבשר על נפילתם של שלושה קצינים מסיירת צנחנים בקרב בדרום לבנון. סימנטוב הנסער צופה בחדשות ונראה שהאירוע מטלטל אותו. בשוט הסיום של הסרט, ליד גדר הגבול, חיילים צעירים נוסעים לתוך דרום לבנון ומנופפים אל המצלמה בהילוך איטי. המצלמה נעה שמאלה בתנועת pan, ומגלה את סימנטוב מתבונן בהם מתרחקים. צילום הפרידה הזה מהדהד את השוט שהופיע במהלך הטיפול בביו-פידבק, בו נראים בתצלומי ארכיון, חיילים נוסעים אל תוך לבנון, מנופפים לשלום אל המצלמה בהילוך איטי. ההתכתבות הזו מתארת כיצד הטראומה נודדת מן העבר של החוויה הסובייקטיבית אל ההווה המתמשך: חלומי הטראומטי של סימנטוב מופיע בסופו של הסרט כמציאות.

בניגוד לשיבוש מימד הזמן מנקודת מבטם של הנפגעים, מציבה נקודת המבט האובייקטיבית של הסרט גבולות בין עבר להווה, המאפשרים פעולת תיקון במציאות החיצונית: הכתוביות המופיעות בתחילתו ובסופו של הסרט מעידות על נרטיב של התפתחות כרונולוגית, המסתיימת בהקמתה של עמותה לנפגעי הלם קרב. בדידותו של נפגע תגובת הקרב, המתבטאת בראשיתו של הסרט בצילומי של גולן התולה לבד את ציוריו על גדר המערכת, ובראיונות היחיד עם הנפגעים, מתחלפת בסופו של הסרט בצילומים הסוקרים את קבוצת הנפגעים המתגבשת, בתנועה רציפה המעידה על לכידות. פער זה מעיד על כך שהאמפתיה לנפגעים לא הומרה ב"קורבניות עקיפין" (לה קפרה, [2001]2006), עמ' 77), והעד המאזין – המצלמה – לא אימץ את זהותו של הקורבן.

העיניים של המדינה משתמש במספר אסטרטגיות כדי לייצג את המבנה הפוסט-טראומטי. הראשונה, בדומה ל**כוחותינו לא שבו**, היא השילוב בין תמונות ריאליסטיות של ההווה לבין פס קול טראומטי מן העבר. כך, הסרט נפתח בנסיעה על רציף הרברט סמואל בתל אביב, המצולמת מנקודת מבט של נהג כלשהו, כל-ישראלי. הצילום הרועד במצלמת יד (hand held) מייצר תחושה של דחיפות ואסון. בפס-הקול נשמעים קולות העבר: קריין רדיו מודיע על פרוץ מלחמת יום הכיפורים ובמקביל נשמעים קולות קשר מוקלטים משדה הקרב. בדומה ל**כוחותינו לא שבו**, גם כאן העבר פורץ אל תוך ההווה וממשמע אות. אך, בשונה ממנו, הפעם זו אינה נקודת מבטו (p.o.v) של נפגע תגובת הקרב, אלא נקודת מבטה האובייקטיבית של המצלמה המזמינה את הצופה להזדהות עימה. מראהו של מטוס המשייט מעל הים התיכון כשתחתיו מגדלי תל אביב מקבל פרשנות טראומטית, כאשר בפס הקול נשמע כתב רדיו צבאי האומר "ראיתי חיילים שאינם מהססים לקפוץ לשטח מוכה אש ולחלץ חבר שנפצע, וזאת תוך לחימה עיקשת בקיני החיילים הסורים שהיו פזורים בשטח". רחובות תל אביב המייצגים את ההווה הקולקטיבי, הופכים לאל-ביתיים (uncanny) כאשר פס הקול משליט עליהם את הקרב על החרמון. בדרך זו, התודעה הפוסט-טראומטית מועברת מנפגע תגובת הקרב אל עמדת המצלמה/ העד המאזין.

אסטרטגיה נוספת שמציע **העיניים של המדינה** היא דימויים סמליים המשמשים כסמנים של משבר הייצוג הטראומטי. האחד הוא צילום בתנועה של ציורו של אברהם אילת מתוך התערוכה **סימנים מחשידים**. מאות דמויות כהות גודשות את הציור, נעות בסבך קלאוסטרופובי של מנהרות במצבי תנועה צבאיים: זחילה, אחיזה בנשק, חפירה באדמה, שכיבה על הקרקע. הציור מצולם בתנועת מצלמה מהירה וגלית ובעריכה דינאמית במהירויות משתנות. השני הוא קטע מחול מתוך המופע **איסטנבול** של פינה באוש: גבר רוקד בתוך שלולית גדולה ומעליו ניתן זרם כבד של מים. נדמה מתנועתו כי הוא מנסה לעזוב את השלולית והזרם, אך שב אליהם בעל כורחו שוב ושוב. הוא נשכב בשלולית כאילו חייו מסתיימים, אך לאחר מכן נעמד על רגליו וממשיך בתנועה נגד הזרם. באחת הסצנות המרכזיות נעה המצלמה במהירות על פני ציורי החיילים, בליווי עריכה המאיצה ומאיטה במהירות, כאשר בפס הקול נשמעים כלי הקשה, קולות שירה, יריות ופיצוצים, צליל אלקטרוני-מתכתי צורמני וקולות אנושיים מרוחקים. סגנון העריכה מזכיר תסמינים פוסט-טראומטיים של חודרנות ועוררות יתר. דימויים אלו מתפקדים כייצוג סמלי למימד העודף (excess) של הטראומה, אשר אינו יכול להיות מיוצג בשפה הרגילה, והעריכה מתפקדת כייצוג למבנה החוויה הפוסט-טראומטית.

אסטרטגיה שלישית היא העריכה המקוטעת של עדויות הלוחמים. הראיונות עם נפגעי תגובת הקרב קטועים ובלתי מובנים. הם חסרי עקביות, כוללים שתיקות ממושכות המסתיימות בפתאומיות, סתירות וחוסר התאמה ולעיתים גולשים מן הממשי אל הפנטסטי ובחזרה. בלתי אפשרי להרכיב מהם עדות על ההתרחשות ההיסטורית, באופן המזכיר את השתיקות הממושכות בסרטו של קלוד לנצמן **שואה** (1985). לטענתה של ווקר (Walker, 1997), הסרטים המעידים בצורה המוצלחת ביותר על עבר טראומטי הם אלו המתארים את העבר הטראומטי כמקוטע, בלתי ניתן לדיבור ושזור לכל אורכו בהבניות פנטסטיות. בדומה לכך, עריכת העדויות בסרט מייצגת את עוצמתו של האירוע הטראומטי, שעקבותיו פורצים את השפה ואת הנרטיב.

גודש הערוצים בפס הקול לכל אורכו של הסרט, יחד עם זוויות הצילום הלא שגרתיות, צפיפות הדימויים והעדויות המשובשות מעלים על הדעת את "האיכות המקורית, החלומית, הברברית, הבלתי סדירה, האגרסיבית, החזיונית" של "לשון השירה" של הקולנוע (פזוליני, [1989] 2009, עמ' 37). לשון שירה זו, המעלה על הדעת את השפה השבורה של פאול צלאן, נדרשת להתמודדות הקולנועית של הסרט עם עודפותה של הטראומה. אנו מונחים אל לב המאפליה הפוסט-טראומטית באמצעות שפה קולנועית שאינה נענית למוסכמות של המשכיות, קוהרנטיות וריאליזם. גישות שונות אלו מעידות על עמדה אידיאולוגית. כפי שכותב גיימסון (2004 [1981]), צורות פואטיות (כגון ריאליזם, מודרניזם ופוסט-מודרניזם) מהוות למעשה תוכן ונושאות מסרים אידיאולוגים המצביעים על הלא-מודע שבטקסט. כך, מבחינה אידיאולוגית, מבטאת הפואטיקה של **כוחותינו לא שבו** תפיסה מודרניסטית המבקשת לייצג את המציאות הנפשית לצידה של המציאות הממשית, ואילו **העיניים של המדינה** נוקט בעמדה פורמליסטית-אוונגרדית, המייצגת אידיאולוגיה פוסט מודרנית של נתק בשרשרת המסמנים, ומעידה על משבר חריף במנגנוני הייצוג והעדויות.

סיכום

בראשית שנות האלפיים החל קולנוע הנשים התיעודי בישראל לעסוק בתגובת הקרב ובנפגעה, סוגיות שעד כה נדונו באופן בלעדי בסרטי במאים גברים. המסורת הקולנועית-פמיניסטית של קולנוע ההתנגדות (counter cinema) אפשרה לבמאיות לייצג את תגובת הקרב באופן התואם את העודפות והסובייקטיביות שלה, במבט אמפתי כלפי הנפגעים תוך כדי התנגדות וביקורת על העמדה ההגמונית. סרטיהן של עירית גל ונורית קידר מדגימים את הגישות השונות לקולנוע אלטרנטיבי, שהתפתחו לאורך ההיסטוריה של הקולנוע התיעודי הנשי. **כוחותינו לא שבו** הריאליסטי משתמש במוסכמות הקולנועיות התיעודיות הקלאסיות באופן חתרני, תוך ניכוס של המבט הדומיננטי ושכתוב של הנרטיב ההגמוני. זאת, על מנת ליצור שינוי פוליטי, להעניק קול לקבוצת השוליים של נפגעי תגובת הקרב ו"לשקם את מעמדם של הלא-שייכים" (שוחר, 1998, עמ' 55). ואילו **העיניים של המדינה** האנטי-ריאליסטי נוקט באסטרטגיות אוונגרדיות ביצועיות (פרפורמטיביות), בטכניקות קולנועיות מורכבות ובעודפות של מבעים קולנועיים אלטרנטיביים. זאת, באופן המשבש את אשליית המציאות הנוחה של העמדה ההגמונית, ומכריח את הצופה להישיר את מבטו אל העודפות הטראומטית החורגת ממבני השפה הרגילים.

ניתן להמשיך ולדון בתופעה של סרטי נשים העוסקים בתגובת קרב גברית בשני מישורים שונים. המישור הראשון הוא ייחודיותה של נקודת המבט הנשית על תגובת הקרב. זו נקודת מבט המזמינה אותנו לגלות אמפתיה כלפי זהות גברית אלטרנטיבית, פצועה וחסרה, הממוקמת בשוליים הלאומיים והמגדריים, ומעניקה לה נראות תוך שיקום מעמדה.³ המישור השני הוא האופן בו בחרו היוצרות להסוות את הטראומה האזרחית מתחת לטראומה הצבאית. באופן מסורתי, הקולנוע הישראלי דחק לשוליים טראומות של נשים והעניק קדימות לקטסטרופות של גברים. כפי שמתאר יוסף (2017), המניע להדרת הטראומה של נשים בישראל הוא אתוס המלחמה, "המעניק פריווילגיה לקרבנות גברים ושממנו מסולקות נשים, משום שאינן נוטלות חלק נרחב ומרכזי בשדה הקרב" (עמ' 139). בדומה לטענתו של דובדבני (2013), לפיה מתחת לסרטי מלחמת לבנון המאוחרים,

מסתתרת טראומת האינתיפאדה השנייה, גם כאן ניתן להציע כי מתחת לייצוג הטראומה הגברית הלאומית של נפגעי תגובת הקרב, נחשפת הטראומה של היוצרות המתחוללת במהלך פיגועי הטרור של סוף שנות התשעים ותחילת שנות האלפיים. בכסות הטראומה הגברית הלאומית, נארגת הטראומה האזרחית הקולקטיבית, היומיומית, אל תוך הסיפור הלאומי.

רשימת המקורות

- אגמבן, ג' (2007). **מה שנותר מאושוויץ: הארכיון והעד (הומו סאקר III)**. תל אביב: רסלינג.
- גיימסון, פ' (1981[2004]). **הלא מודע הפוליטי: על פרשנות הטקסט הספרותי כמעשה חברתי סימבולי** (תרגום ח' סוקר-שווגר). תל אביב: רסלינג.
- גרץ, נ' ויוסף, ר' (עורכים). (2017). **עקבות ימים שעוד יבואו: טראומה ואתיקה בקולנוע הישראלי העכשווי**. תל אביב: עם עובד.
- דובדבני, ש' (2013). "כל עוד אתה מצייר ולא מצלם זה בסדר": סוגיות של אתיקה ואחריות בסרט **ואלס עם באשיר**. מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית, 13, 50-67.
- הרמן, ג' (1992) **טראומה והחלמה** (תרגום ע' זילבר). תל אביב: עם עובד.
- ידילוביץ, מרב. "בחזרה אל ההר המקולל". Ynet, 13 פברואר 2007, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3364804,00.html>. תאריך גישה: 20 נובמבר 2020.
- יוסף, ר' (2013). האחריות של המבט: אתיקה וקולנוע תיעודי בעקבות כתיבתו של ביל ניקולס. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, 13, 106-123.
- יוסף, ר' (2017). תנאים של נראות: קולנוע נשים ישראלי עכשווי וטראומה – לא רואים עלייך של מיכל אביעד. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, 17, 292-318.
- לה קפרה, ד' (2006). **לכתוב היסטוריה, לכתוב טראומה** (תרגום י' פרקש). תל אביב: רסלינג.
- לובין, א' (2013). היכן אני נמצאת? פרספקטיבות מגדריות על מרחב. בתוך ר' הלפרן (עורכת), **המרחב והמבט**, 76-17. כפר סבא: המכללה האקדמית בית ברל וקרן פרידריך אברט.
- מאלווי, ל' (2006 [1975]). עונג חזותי וקולנוע נרטיבי". (תרגום ר' רוזן). בתוך ד' באום, ד' אמיר, ר' ברייר-גארב, י' ברלוביץ, ד' גריינמן, ש' הלוי, ד' חרובי וס' פוגל-ביז'אווי (עורכות), **ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית** (עמ' 118-133). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- מורג, ר' (2001). **הגבר המובס: דגמים של זהות בקולנוע הפוסט-טראומטי: פרספקטיבה פמיניסטית**. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- מורג, ר' (2008). קול, דימוי וזיכרון הטרור: הקולנוע העלילתי בתקופת האינתיפאדה השנייה. **ישראל, כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל: היסטוריה, תרבות, חברה**, 14, 71-88.
- מורג, ר' (2011). **הגבר המובס**. תל אביב: רסלינג.
- מורג, ר' (2013). בזות ואתיקה של אחרות: הקולנוע התיעודי הישראלי והקולנוע הפלסטיני בתקופת האינתיפאדה השנייה. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, 13, 5-30.

- מורג, ר' (2017). **טראומת הכובש, הקולנוע, האינתיפאדה**. תל אביב: רסלינג.
- ניקולס, ב' (2013). אקסיוגרפיה: המרחב האתי בסרט התיעודי. **מכאן: כתב עת לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית**, 13, 181-209.
- פזוליני, פ"פ (1989[2009]). **קולנוע של שירה** (תרגום א' אלטרס). תל אביב: רסלינג.
- פלמן, ש' ולאוב, ד' (2008[1992]). **עדות: משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה** (תרגום ד' רוז). תל אביב: רסלינג.
- פרויד, ז' (1914[2002]). היזכרות, חזרה ועיבוד. **הטיפול הפסיכואנליטי**. (תרגום ע' רולניק). תל אביב: עם עובד.
- (1999[1920]). **מעבר לעקרון העונג, ומסות אחרות**. (תרגום ח' איזק). תל-אביב: דביר.
- פרויד, ז' וברויאר, י' (1895[2004]). **מחקרים בהיסטוריה** (תרגום מ' קראוס). תל אביב: ספרים.
- קימרלינג, ב' (1993). מיליטריזם בחברה הישראלית. **תיאוריה וביקורת**, 4, 123-140.
- שוחט, א' (1998). נרטיב על/קריאות ביקורתיות: הפוליטיקה של הקולנוע הישראלי. בתוך נ' גרץ, א' לובין וג' נאמן (עורכים), **מבטים פיקטיביים: על קולנוע ישראלי** (עמ' 44-66). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- Van der Kolk, B. A., & Van der Hart, O. (1991). The intrusive past: The flexibility of memory and the engraving of trauma. *American Imago*, 48(4), 425-454.
- Burton, J. (1990). Democratizing documentary: Modes of address in the new Latin American cinema, 1958–1972. In Burton, J. (ed.). *The Social Documentary in Latin America*, 49-84.
- Caruth, C. (1995). *Explorations in Memory*. Baltimore/London: The John Hopkins University Press.
- De Lauretis, T. (1984). *Alice doesn't: Feminism, semiotics, cinema*. Bloomington: Indiana University Press.
- De Lauretis, T. (1985). Aesthetic and feminist theory: Rethinking women's cinema. *New German Critique*, 34, 154-175.
- De Lauretis, T. (1987). *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction*. Bloomington: Indiana University Press.
- Erikson, K. (1991). Notes on trauma and community. *American Imago*, 48(4), 455-472.
- Hirsch, J. (2002). Posttraumatic cinema and the Holocaust documentary. *Film & History: An Interdisciplinary Journal of Film and Television Studies*, 32(1), 9-21.
- . (2004). *Afterimage: Film, Trauma and the Holocaust*. Philadelphia: Temple University Press.
- Johnston, C. ([1973] 1976). Women's cinema as counter-cinema. In B. Nichols (ed.), *Movies and Methods: An Anthology*. Vol. 1. Berkeley: University of California Press. (pp. 208).
- Kaes, A. (2009). *Shell Shock Cinema: Weimar Culture and the Wounds of War*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaplan, E. A. (1991). Melodrama/subjectivity/ideology: Western melodrama theories and their relevance to recent Chinese cinema. *East-West Film Journal*, 5(1), 6-27.

- Kaplan, E. A. (2005). *Trauma Culture: The Politics of Terror and Loss in Media and Literature*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- LaCapra, D. (1998). *History and Memory after Auschwitz*. Ithaka and London: Cornell University Press.
- Lesage, J. (1978). The political aesthetics of the feminist documentary film. *Quarterly Review of Film & Video*, 3(4), 507-523.
- Leys, R. (2010). *Trauma: A Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morag, R. (2013). *Waltzing with Bashir: Perpetrator Trauma and Cinema*. London & New York: I. B. Tauris.
- Munk, Y. (2011). Ethics and responsibility: The feminization of the new Israeli Documentary. *Israel Studies*, 16(2), 151-164.
- Nichols, B. (1991). *Representing reality: Issues and concepts in documentary*. Indiana University Press.
- Silverman, K. (1992). *Male Subjectivity at the Margins*. New York & London: Routledge.
- Sobchack, V. (1984). Inscribing ethical space: Ten propositions on death, representation, and documentary. *Quarterly Review of Film Studies*, 9(4), 283-300.
- Waldman, D., & Walker, J. (eds.). (1999). *Feminism and Documentary* (Vol. 5). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Walker, J. (1997). The traumatic paradox: Documentary films, historical fictions, and cataclysmic past events. *Signs*, 22(4), 803-825.
- Waugh, T. (ed.). (1984). *"Show Us Life": Toward a History and Aesthetics of the Committed Documentary*. Metuchen, NJ: Scarecrow Press.
- Welsch, J. R. (1998). Bakhtin, language and women's documentary film making. In D. Carson, L. Dittmar, & J. R. Welsch (Eds.), **Multiple voices in feminist film criticism** (pp. 162-175). Minneapolis: University of Minnesota Press
- Yosef, R. (2011). *The Politics of Loss and Trauma in Contemporary Israeli Cinema*. New York & London: Routledge.
- Zanger, A. (2005). Women, border, and camera: Israeli feminine framing of war. *Feminist Media Studies*, 5(3), 341-357.

הערות

¹ לה-קפרה (2006) ואגמבן (2007) הציעו כי לעיתים דווקא השתיקה, הלאקונה, חוסר היכולת להעיד, היא העדות המוצלחת ביותר לטראומה. היעדרותה של השפה מאלצת את המאזין לחפש את הטראומה במקומות אחרים מן הדיבור הגלוי.

² לדוגמא, היד המדליקה נרות שבת וקולעת חלה בסרט **Tak for Alt** (Broderick Fox, Sarah Levy, Laura Bialis, 1999) מעידה על העובדה כי עולם שלם אבד לחלוטין ובלתי ניתן לשחזור אותו. החיבור בעריכה בין צעדיו הבדיוניים של דרקולה לבין צעדיו של האב המתעלל מינית בסרט **First Person Plural** (Deann Borshay, 2000) אינו מעיד על המציאות ההיסטורית, אלא על האופן שבו הטראומה הקדומה מהעבר מוסיפה להתקיים בהווה של המספרת.

³ כפי שהבחינה סילברמן (Silverman, 1992), בעוד בתרבות המערבית נוטה הגבר להכחיש את הסירוס הסמלי שלו הסרטים ההוליוודיים שלאחר מלחמת העולם השנייה מציגים גברים מצולקים מן המלחמה, רדופי טראומות, שאינם יכולים להסתיר יותר את החוסר שלהם.

השתתפות, כגון חתימה על עצומות ומחאות (Martin, 2012). מבחינה מגדרית, למרות שברוב המדינות הדמוקרטיות שיעורי ההצבעה כמעט זהים בין גברים לנשים, נשים מגלות פחות עניין ומעורבות בפוליטיקה מגברים (Portney, 2008; Karp & Banducci, 2011; Coffé & Bolzendahl, 2010). כמו כן נראה כי בסוגי השתתפות 'אקטיביים' יותר כגון הפגנות, גברים נוטים להשתתף יותר. מגמות אלו רווחות גם בישראל (אטמור ופרידברג, 2015; OECD Better Life Index, 2016).

אחת מדרכי ההשתתפות הפוליטית הנפוצות היא הצבעה לפרלמנט. עם זאת, בחמישים השנים האחרונות חלה ירידה הדרגתית בשיעור ההצבעה בבחירות לפרלמנט במרבית הדמוקרטיות המערביות (Franklin, 2004; Pintor, Gratschew, & Sullivan, 2012; Putnam, 2000). ממוצע שיעור ההצבעה במדינות החברות בארגון ה-OECD עמד על 68% בלבד בשנת 2014, ירידה של כ-10% בחמישים השנים האחרונות (OECD Better Life Index, 2016). מגמת הירידה באחוזי ההצבעה בבחירות חריפה יותר במישור העירוני. שיעור ההצבעה בבחירות המקומיות בחלק מהדמוקרטיות המערביות נמוך משיעור ההצבעה בבחירות הכלליות ויורד בהדרגה עם השנים. בארצות הברית, לדוגמה, נמצא ממוצע אחוזי ההצבעה של כ-27% בלבד בערים גדולות (Holbrook & Weinschenk, 2013).

קמפיין פוליטי וניו מדיה

אחת הדרכים לעודד השתתפות פוליטית היא עריכת קמפיין פוליטי: סדרת פעולות שנוקטים מפלגה או מועמד לשם שכנוע מצביעים להצביע עבורם. בעשורים האחרונים ניכס הקמפיין הפוליטי טכנולוגיות תקשורת חדשות, בהן האינטרנט והרשתות החברתיות (Anderson, 2015; Gil de Zúñiga, 2015; Mossberger & Crawford, 2013; Valenzuela, Correa, & Gil de Zúñiga, 2018). הרשת מאפשרת תקשורת בין פוליטיקאים לבוחרים פוטנציאליים בעיתות בחירות. פנייה של מתמודדים באמצעות הדואר האלקטרוני, פרסום באנרים והעלאת סרטונים ליוטיוב (McNeal & Bryan, 2015) הם חלק מטקטיקות התעמולה בהן משתמשים מנהלי קמפיין ומתמודדים באופן קבוע. על אף הבשורה שמצאו תאורטיקנים באינטרנט כמאפשר גישור פערי ידע והשתתפות פוליטית, יש הטוענים כי השימוש הפוליטי באינטרנט היה ועודנו קשור בעיקר למעמד סוציו-אקונומי. בעלי השכלה והכנסה גבוהה נוטים יותר להשתתף פוליטית מחוץ לרשת, עושים זאת גם במרחב המקוון (Best & Kruger, 2005; McNeal & Bryan, 2015). ממצא מעודד של גישור פערים ניתן לראות דווקא בגורם חשוב נוסף המשפיע על השתתפות פוליטית באינטרנט, והוא הגיל. טכנולוגיות חדשות מאומצות יותר בקרב צעירים, ועל כן ביכולתו של האינטרנט לעודד אוכלוסייה צעירה להשתתף פוליטית (Schlozman et al., 2010). הרשתות החברתיות – דוגמת פייסבוק, לינקדאין וטוויטר – הדגישו את היכולת לגייס אוכלוסייה צעירה יותר באמצעות האינטרנט (למשל, בקרב צעירים בני 18-29), אוכלוסייה שכלל השתתפה פחות פוליטית, אולם השימוש ברשת נפוץ יותר אצלה. עם זאת, משכילים יותר ובעלי מעמד סוציו-אקונומי גבוה משתמשים יותר בחלק מן הרשתות החברתיות (Greenwood, Perrin, & Duggan, 2016). לכן, פערי ההשתתפות הפוליטית בעולם המקוון והלא-מקוון ככלל, עלולים להתקיים גם ברשתות החברתיות בפרט.

קמפיינים פוליטיים והשתתפות באמצעות טלפון נייד

בנוסף לאימוץ האינטרנט והרשתות החברתיות, בעשור האחרון גובר השימוש בקמפיינים פוליטיים בטלפון הנייד בכלל, ובשליחת מסרונים בפרט. תופעה זו מתעצמת בשל חדירת טכנולוגיות ניידות כדוגמת הטלפון הנייד והסמארטפון לחיינו. בשנת 2014 (מעט לפני איסוף הנתונים למחקר זה), כמחצית מאוכלוסיית העולם היתה בעלת טלפון נייד: כ-3.7 מיליארד בעלי טלפון נייד, מתוכם כ-2.6 מיליארד בעלי סמארטפונים (GSMA, 2015). בעקבות חדירת הסמארטפונים, המאיצים את זרימת המידע בין התושבים והרשויות, תופעת ה"דמוקרטיה האלקטרונית" המתחוללת על בסיס האינטרנט מתרחבת בשנים האחרונות גם לטלפון הנייד (Evangelopoulos & Visinescu, 2012; Gil de Zuinga, 2015; Mossberger & Crawford, 2013; Stieglitz & Brockman, 2013).

גם במהלך תקופת בחירות, הפוליטיקה נוכחת בטלפון הנייד. בארצות הברית בשנת 2010 כ-14% מהמצביעים השתמשו בטלפון כדי לעדכן אחרים על הצבעתם, 15% מהמצביעים השתמשו בו להתעדכן בחדשות בנושאי בחירות ו-18% שלחו הודעת טקסט בנושא הבחירות לחברים ומשפחה (Rainie & Smith, 2010). מגמה זו מתרחבת עם השנים: ב-2014 28% מהמצביעים השתמשו בו כדי להתעדכן בחדשות בנושאי בחירות. האחוז משמעותי יותר בקרב מצביעים צעירים בטווח גילאים 30-49 ועומד על 40% (Smith, 2014).

חוקרים גורסים כי קיים קשר חיובי בין שימוש בטלפון הנייד למטרת קבלת מידע בעניינים פוליטיים לבין השתתפות פוליטית. אנשים המשתמשים בטלפון הנייד שלהם להחלפת מידע פוליטי ונוטים לחוש בנוח בשימוש בו, היו יותר מעורבים פוליטית (Campbell & Kwak, 2011). מחקר נוסף מצא כי חשיפה לחדשות בנושאי בחירות בטלפון הנייד היא מנבא חיובי להשתתפות פוליטית. על אף ממצאים אלה, נראה כי אי שיוויון השתתפותי קיים גם בערוץ זה: נשים משכילות ממעמד סוציו-אקונומי גבוה צורכות יותר חדשות בנושאי בחירות. זאת ועוד, מיעוטים רואים בטלפון הנייד אמצעי יעיל יותר לצריכת חדשות בעיתות בחירות מאשר אחרים (Martin, 2015).

הטלפון הנייד מוערך כאמצעי שיווק ישיר, אישי וזול, בעל חשיבות עליונה בעולם השיווק העכשווי. חברות שיווק גורסות כי טכנולוגית המסרונים היא אסטרטגיה מצוינת להנעת צרכנים לפעולה. שיעור הפתיחה של מסרונים על ידי הנמענים נע בין 95%-99%; 90% מהם נפתחים תוך שלוש דקות ורובם אף בדקה הראשונה לאחר שהתקבלו (Tatango, 2014). כאשר נוסף קישור אינטרנטי למסרון (בדרך כלל כהפניה למידע נוסף, סקר וכדומה), 33% מן הקוראים ילחצו עליו (Fan Mobility, 2015). ממחקר שבחן היענות ל-26 קמפיינים במסרונים בבריטניה עלו נתונים דומים: כ-89% מהנבדקים ציינו שקראו את המסרונים שהתקבלו במכשיריהם, ו-5% מהם אף העבירו את המסרון לחברים או משפחה. ממוצע ההנעה לפעולה כלשהי (כגון: ביקור באתר אינטרנט, בחנות וירטואלית וביצוע רכישה) בעקבות קבלת מסרון הוא 31%, וממוצע התגובות במסרון חוזר הוא 15% (Rettie et al., 2005). המסרונים הסולרניים מקלים על שליחת והפצת מידע ויצירת דיאלוג פוליטי בין האזרחים לרשויות ברמה הלאומית והמקומית, בשגרה ובחרום (Campbell & Kwak, 2011). בארצות הברית לדוגמה נתבקשו תושבים להעלות רעיונות לחיסכון בתקציב המדינה במסרונים ובאינטרנט. עשרים התגובות הנפוצות ביותר יושמו בתכנון התקציב של 2010 (Evangelopoulos & Visinescu, 2012). מחקרים של ארגונים ללא מטרות רווח מצאו כי שיעור ההשתתפות הפוליטית בעקבות קבלת מסרון

המעודד פעולה מסוימת (חתימה על עצומה, שיחת טלפון וכדומה), נע בין 4% ל-14% (Verclas et al., 2010).

ממעט המחקרים שבדקו את מאפייניהם הסוציו-אקונומיים של שולחי ומקבלי מסרונים, עולה כי כשליש מבעלי הטלפונים הניידים מעדיפים לשלוח מסרונים על פני שיחות קוליות. העדפה זו משמעותית בקרב נשים (Hale, 2011; Reid & Reid, 2005), צעירים בני 18-29 (Smith, 2011) ובמיוחד בקרב בני נוער, עבורם תקשורת במסרונים או ישומי מסרונים כגון וואטסאפ נתפסת כתקשורת עיקרית, בעוד שיחה ושליחת דוא"ל נתפסות כתקשורת משנית (Liang, 2015; Ling, 2010). היחס למסרונים שיווקיים אמנם לא קשור למגדר (Zabadi, Ahmad, & Elsayed, 2012), אך קשור לגיל: צעירים מגלים יחס חיובי יותר לקבלת הודעות שיווקיות לעיתים קרובות (Barwise & Strong, 2011; Ünal, Ercis, & Keser, 2002).

בחינת קמפיינים פוליטיים העושים שימוש במסרונים בעיתות בחירות מתמקדת לרוב במחקר שיעור הצבעה (turnout), ברוב המקרים בהתאם לצרכי מנהלי הקמפיין הפוליטי בשל הצורך בשינוי פעולה עימם (Jacobson, 2015). מסרונים הם כלי יעיל כחלק ממאמצי הנעה להצבעה, Get Out The Vote (GOTV): טקטיקות המופעלות על אזרחים מועד קצר לפני הבחירות וביום הבחירות עצמו, שמטרתן לעודד בוחרים פוטנציאליים להצביע (Green & Gerber, 2004). מחקרי הנעה להצבעה באמצעות מסרונים דיווחו על שיעורי השפעה של 1.8% (Bhatti, Dahlgaard, Hansen, & Hansen, 2014) או 3% על אחוז ההצבעה (Dale & Strauss, 2009; Malhotra, Michelson, Rogers, & Valenzuela, 2011). עוד נמצא כי הודעה הכוללת את שם הנמען לא נמצאה כקשורה לאחוז הצבעה גבוה יותר מאשר הודעה שאינה כוללת אותו (Malhotra et al., 2011). בשונה ממחקרי הנעה להצבעה, המחקר הנוכחי מתמקד בפן האינטראקטיבי, דהיינו ההשתתפות הפוליטית שמעוררים מסרונים בקרב אזרחים, שבאפשרותם להגיב למסרון ששולח מתמודד בזמן בחירות.

לשליחת מסרונים סלולריים מספר יתרונות חשובים מבחינת הפצת מידע פוליטי וחשיפה אליו על פני הפצת מסרים אינטרנטיים "מסורתיים", כמו בדואר אלקטרוני או ברשתות החברתיות. ראשית, אופיים האישי של אמצעי תקשורת ניידים. בשונה מאמצעי תקשורת מסורתיים ומהאינטרנט, הטלפון הנייד נישא ואף 'נלבש' על גוף האדם; והמשתמשים בדרך כלל מתיחסים אליו כמכשיר מאוד אישי (Verclas, 2008). לכן, מסרון המתקבל במכשיר עשוי להיתפס כישיר (Pick, 2010) וכך קשה יותר להתעלם ממנו, מאשר מסרים המגיעים באמצעות ערוצים אינטרנטיים אחרים (Dale & Strauss, 2011). שנית, טלפונים ניידים לרוב פשוטים יותר לשימוש מאשר גלישה באינטרנט. קבלת טקסט או שליחתו גם אינן דורשות חיבור למחשב או הימצאות במקום מסוים (Pick, 2010). שלישית, השימוש במכשירים הניידים עשוי 'לגשר' על חוסר השוויון ההשתתפותי הקיים באינטרנט, משום שתפוצתם די שווה בקרב אוכלוסיות בעלות רמות השכלה והכנסה שונות (Grossman et al, 2014; Suarez, 2006). רביעית, ביכולתם של המסרונים לעקוף 'רעשים' שיוצרות פרסומות אחרות המופיעות ברשת האינטרנט בעת החשיפה לתוכן הפוליטי, כמו פרסום ממומן בפייסבוק או בטוויטר ופרסומות וידאו באינטרנט. חמישית, בניגוד לאינטרנט ולרשתות החברתיות, בטלפון הנייד אין רכיב חברתי משום שהתגובה אינה פומבית, עובדה העשויה לנטרל את חששם של ארגונים פוליטיים מפגיעה תדמיתית עקב משבר. האינטראקציה נראית בין המשתמש לשולח בלבד; ובשל כך ארגונים פוליטיים

עשויים להעדיף תקשורת כזו על פני תקשורת ברשתות חברתיות כגון פייסבוק (Lev-On & Rosenberg, In Press). לבסוף, בהשוואה לאינטרנט, טלפונים ניידים נפוצים בחלקים רחבים יותר באוכלוסייה והמשתמשים הם ברי השגה בכל זמן ומקום. לכן, המסרונים מאפשרים לקמפיין יכולת פילוח מדויקת והגעה פרטנית לבוחרים הפוטנציאליים (Pick, 2010; Suarez, 2006; Vercals, 2008). אי לכך, יכולות הגיוס הגלומות בטלפון הנייד הן חזקות ומשמעותיות.

כל האפשרויות (affordances) הללו הופכות את הטלפונים הניידים לזירה יעילה לקמפיינים פוליטיים. עם זאת, מחקרים שבחנו שימוש של טכנולוגיות בקמפיינים פוליטיים התייחסו בעיקר לרשת האינטרנט ולרשתות החברתיות (Bond, Fariss, Jones, Kramer, Marlow, Settle, & Fowler, 2012; Jimenez et al., 2011; Mossberger, Wu, & Jimenez, 2010; Norrande, 2015; Valenzuela et al., 2018), ואילו ספרות מעטה הוקדשה לטלפון הנייד ויכולתו להניע השתתפות פוליטית. דרוש מחקר נוסף על מנת להבין מדוע וכיצד אנשים משתמשים בטלפונים הניידים למטרות השתתפות פוליטית, והאם המשתתפים המנבאים השתתפות זו שונים מהמשתתפים המנבאים השתתפות באמצעות טכנולוגיות חדשות אחרות, כגון: מעמד סוציו-אקונומי ותחושת יעילות בשימוש בטכנולוגיה (Martin, 2014). בנוסף, תשומת לב למשתתפים תרבותיים במקומות גאוגרפיים שונים תסייע להסביר הבדלים בשימושי הטלפון הנייד בקרב משתמשים, ותתרום ליצירת מסגרת עבודה השוואתית חוצת תרבויות ולהגדרה טובה יותר של השתתפות פוליטית (Martin, 2015).

פרסונליזציה

פרסונליזציה, המוגדרת כהתייחסות לפרטים רלוונטיים למקבלי המסר התקשורתי, היא טקטיקה בה נעשה שימוש בקמפיינים סולריים. פנייה כזו מיועדת לתפוס את תשומת לב הלקוח באופן הרצוי למפרסם (Malin, 2012). יעילות הפרסונליזציה של תכנים נידונה בתחומים שונים, כגון: בריאות, פסיכולוגיה ושיווק (Kalyanaraman & Sunder, 2006). בבסיס השימוש בפרסונליזציה עומדת התפיסה כי הגברת המימד האישי במסר תעצים תחושת תקשורת בין-אישית (Beniger, 1987), ובהמשך גם את נכונות הנמענים לעבד את המסר (Hawkins, Kreuter, Resnicow, Fishbein, & Dijkstra, 2008). קיימות שלוש אסטרטגיות לפרסונליזציה של פנייה אישית למקבל המסר: זיהוי (Identification), כלומר שימוש במאפיינים אישיים של מקבל המסר, כגון: שם, ציון יום הולדת או תמונות אישיות. התאמה (Customization), דהיינו יצירת צפייה שמקבל המסר עומד לצפות במסר שהותאם עבורו על ידי אמירה כגון "הצעה מיוחדת רק בשבילך". והקשריות (Contextualization), שמשמעה מסגור המסר בהתאם למידע הרלוונטי למקבל, כגון ציון עיר מגורים ומוצא אתני (Hawkins et al., 2008). בהמשך המאמר, ההתייחסות לפרסונליזציה תהיה בהקשר הראשון, זיהוי (שימוש בשם הנמען).

שיעור ההשפעה של פנייה אישית נבדק בעיקר בתחום הדוא"ל ומעט בתחום המסרונים. ישנם מחקרים שהראו כי פרסונליזציה אינה תורמת להנעה לפעולה (Malhotra et al., 2011; Maslowska, Smit, & Van Den, 2011) ואף עלולה לעורר התנגדות בקרב צרכנים (White, Barnett, Debra, & Shavitt, 2007). לעומתן, חברות שיווק באמצעות דוא"ל גורסות כי שיעורי הפתיחה של דוא"ל עם פנייה אישית (18.8%) גבוהים משיעורי פתיחת דוא"ל ללא פנייה אישית (13.1%). מכאן נובע, כי כאשר

מתווסף מרכיב פרסונאלי לתוכן, שיעורי החשיפה אליו יעלו (Statista, 2016). תופעות אלו יכולות להתגבר בטלפון הנייד, שכן שיעור הקבלה של מסרון והמעורבות עם התוכן שהוא מציע גבוה פי ארבע מאשר שיעור קבלה ומעורבות עם דוא"ל (Rettie et al., 2005).

מדוע חשוב לבדוק קמפיינים סלולריים ברמה העירונית

המחקר הנוכחי בודק את ההשתתפות הפוליטית מונעת-הטלפון-הנייד במישור העירוני. בחינת היקף ההשתתפות הפוליטית מונעת מסרונים דווקא ברמה המקומית חשובה מכמה סיבות: ראשית, בזירה המקומית מוכרעות החלטות בנושאים המשפיעים על חיי התושבים באופן ישיר, כגון חינוך ורווחה. לכן, האפשרויות לשיח ולפנייה ישירה לקהל באמצעות מסרונים עשויות להפוך אותם לכלי מושך בהקשרים של מידע או הנעה לפעולה. שנית, ברמה המקומית מספר התושבים מצומצם באורח ניכר ממספר התושבים ברמה הלאומית; הבחירות לראשות ולמועצה מוכרעות לעיתים על ידי קולות בודדים. לכן, מסרון המתקבל במכשירי התושבים ומאפשר שיתוף עמם יכול לחולל תהליכים משמעותיים בקמפיין הבחירות ובקלפיות. שלישית, בזירה המקומית, הקמפיינים הם בעלי נראות נמוכה יותר מאשר קמפיינים בזירה הלאומית, וברוב המקרים גם אחוזי ההצבעה נמוכים יותר. לכן, מסרון יכול להוות כלי יעיל הן עבור המתמודדים להעלאת המודעות לקמפיין והן עבור התושבים לשם קבלת מידע קלה ומהירה והעלאת נושאים לסדר היום בעת בחירות. זאת ועוד, כאשר תקציבי הפרסום הפוליטי נמוכים יחסית והמתמודדים נאלצים לעיתים לממן את הקמפיין מכיסם הפרטי, המסרון הוא בעל פוטנציאל לחשיפה מירבית עבור המתמודד בזירה המקומית ככלי זול, מהיר ומהימן, המתקבל כמעט בכל הטלפונים הניידים של התושבים והחשיפה אליו אינה תלויה מאפיינים סוציו-אקונומיים ברוב המקרים (Lev-On, 2013, 2014, 2018).

המקרה הישראלי

המחקר הנוכחי נערך בישראל. בשל חדירתם הנרחבת של טלפונים ניידים ובפרט סמארטפונים, ישראל הופכת לזירת מחקר מבטיחה לחקר קמפיינים פוליטיים במסרונים וההשתתפות שהם מעוררים. ישראל היא בין המדינות המובילות באימוץ טכנולוגיית הטלפונים הניידים: כ-95% מהאוכלוסייה בעלת טלפונים ניידים (פרץ-זילברמן, 2014). סקר שנערך על ידי גוגל קבע כי ישראל נמצאת במקום השני בעולם בשיעור חדירת הסמארטפונים (Mizrahi, 2013). קיימת שונות בין שיעור בעלי הסמארטפונים לפי סקרים שונים שנערכו בקרבת זמן איסוף הנתונים למחקר זה. כך, בסקר של מכון סמית בקרב בני 18 ומעלה, נמצא כי 64% מהתושבים בעלי סמארטפון (דרוקמן, 2014); ואילו לפי מחקר TGI נמצא כי שיעור חדירת הסמארטפונים מגיע ל-72% (וולפסון, 2015). עוד מראים הסקרים כי השימוש בסמארטפונים גבוה יותר בקרב אוכלוסייה צעירה (דרוקמן, 2014).

בדומה לדמוקרטיה מערבית (Franklin, 2004; Putnam, 2000; Pintor et al., 2012), גם בישראל ניכרה מגמת ירידה בהשתתפות הפוליטית ובשיעור ההצבעה לפרלמנט. אחוז ההצבעה בבחירות הכלליות בשנת 2015 היה גבוה בארבעה אחוזים מממוצע שיעור ההצבעה במדינות החברות בארגון ה-OECD ועמד על יותר מ-72% (אטמור ופרידברג, 2015). חרף נתונים אלו, רוב תושביה היהודים של ישראל מעידים על עצמם שהם בעלי עניין פוליטי ומרבים בשיח פוליטי עם חבריהם (הרמן, הלר, כהן ובובליל, 2015). הירידה בהשתתפות הפוליטית חריפה יותר בגזרה העירונית, בה שיעור המצביעים בשנת 2013 היה 51.1% (אטמור, 2013).

בשנים האחרונות מתרחב השימוש של מפלגות ומתמודדים בשליחת מסרונים. בבחירות הכלליות והמקומיות ב-2013 וב-2015, מפלגות ומתמודדים שלחו מליוני מסרונים מיידעים למצביעים ועשו שימוש אינטראקטיבי במסרונים בסקרי בחירות (נחמיאס, 2015). ריבוי המסרונים הנשלחים במהלך הבחירות עורר אף עניין ציבורי ועיתונאי (למשל קלנר, 2014) עקב מורת רוח בקרב מקבליהם; גם בישראל מתעוררת התנגדות לקבלת מסרונים פוליטיים, כביטוי נוסף להתנגדות שמעוררים מסרונים שיווקיים (Drossos, Giaglis, Lekakos, Kokkinaki, & Stavraki, 2007; Liu, Sinkovics, 2012; Zabadi, Ahmad, & Elsayed, 2012; Pezderka, & Haghirian, 2012).

קשה לאמוד את היקף תופעת הקמפיינים במסרונים בישראל, הן משום שלא נעשה עד כה מחקר מקיף בנושא, והן משום שבניגוד לבחינת שימושים באתרי אינטרנט ברשת או בדפי פייסבוק, קמפיינים במסרונים הם סמויים מהעין. מתמודדים ואנשי מקצוע שמנהלים את הקמפיינים אינם ששים לשתף במידע הנוגע לשימוש שנעשה בפועל. על מנת לאמוד תופעה זו יש צורך בשיתוף פעולה מצדם ונכונות לחשוף את פלטפורמות השיווק והמידע שהם נעזרים בהן.

שאלות והשערות המחקר

RQ1: מה מידת ההשתתפות הפוליטית בקרב האזרחים, המתבטאת בהיענות למסרון בעל אופי פוליטי בזמן בחירות?

אנו משערים כי שיעור המשתתפים הפוליטיים בפעילות מונעת מסרונים ברשויות מקומיות יהיה דומה לשיעור ההיענות לפעולה בעקבות מסרון הנשלח בהקשר פוליטי כלל ארצי מארגון ללא מטרת רווח (בין 4% ל-14%) ולאחוזי ההיענות למסרונים שיווקיים במסרון חוזר (15%) (H1).

RQ2: האם קיים הבדל בהיקף ההיענות למסרון פוליטי בהתאם לאופן הפנייה לתושב? בהתבסס על מחקרים, שהצביעו על השפעתה החיובית של פרסונליזציה באינטרנט ועל מעורבות עם תוכן בפורטלים והקלקה על קישורים (Kalyanaraman & Sunder, 2006; Statista, 2016); אנו משערים כי מסרון בעל פנייה אישית (שימוש בשם הנמען) יקבל יותר תגובות מאשר מסרון רגיל (H2).

RQ3: האם קיים הבדל בהיקף ההיענות למסרון פוליטי בהתאם לאפשרות מתן התגובה במסרון חוזר מול מילוי דף נחיתה?¹ בשל הנוחות והפשטות של שליחת מסרון חוזר לעומת מילוי דף נחיתה, אנו משערים כי יותר אנשים יוכלו לשלוח מסרון חוזר שאינו מצריך גלישה אינטרנטית (H3).

RQ4: האם קיים הבדל מגדרי בהיקף ההיענות של אזרחים למסרון פוליטי? מנתוני מחקרים המציגים הבדלי השתתפות בין גברים לנשים בהקשר של סוגי השתתפות פוליטית שונים, עולה כי נראה שוויון או יתרון מזערי לטובת נשים באחוזי ההצבעה, אולם בסוגי השתתפות 'פעילים' יותר (כגון הפגנות), גברים נוטים להשתתף יותר (Coffé & Bolzendahl, 2010, 2011; Portney et al., 2009). שליחת מסרון תגובה היא פעולה פשוטה, שאיננה מצריכה זמן או מאמץ רב. זאת ועוד, נראה כי באופן כללי נשים בעלות טלפון נייד משוחחות ושולחות יותר מסרונים מאשר

גברים (Hale, 2011; Reid & Reid, 2005). לכן, אנו משערים כי ימצא הבדל מגדרי בהיקף התגובות למסרון פוליטי: שיעור גבוה יותר מן המגיבים בדפי הנחיתה יהיו נשים (H4).

RQ5: האם ממוצע הגילאים של מגיבים למסרון פוליטי נמוך באופן מובהק מממוצע גילאי האוכלוסייה בגיל ההצבעה ברשות?

בשונה משיעור ההשתתפות הפוליטית הלא מקוונת, שיעור ההשתתפות הפוליטית של צעירים באינטרנט הוא יחסית גבוה בהשוואה לשיעור ההשתתפות של מבוגרים (Schulzman et al., 2010). בנוסף, מחקרים מדווחים על שימוש הולך וגובר של צעירים בסמארטפונים שלהם לצורך התעדכנות בנושאי בחירות פוליטיות (Smith, 2014). לכן, אנו משערים כי ימצא קשר הפוך בין משתנה הגיל לבין ההשתתפות במסרון פוליטי: אחוז המגיבים יפחת ככל שגיל המשיב יעלה. (H5).

מערך המחקר

לצורך בדיקת שאלות המחקר בוצע ניסוי טבעי בתנאי שטח. בניסוי כזה ישנה יותר יכולת להכליל מאשר בניסוי מעבדה, ההשלכה על האוכלוסייה כולה יכולה להיות יותר מהימנה וניתן ללמוד יותר איך משפיע מסרון על תגובות האזרחים. עם זאת, כבכל ניסוי טבעי, לעיתים קיים קושי לקבל שיתוף פעולה מצד המתמודדים ומנהלי הקמפיין (Green, Calfano, & Aronow, 2014). בחינת קמפיינים פוליטיים בניסוי טבעי מתמקדת לרוב במחקר שיעור הצבעה (turnout), ברוב המקרים בהתאמה לצרכי מנהלי הקמפיין הפוליטי בשל הצורך בשיתוף פעולה עמם (Jacobson, 2015). לעומת זאת, מחקר זה מתמקד בפן האינטראקטיבי, כלומר ההשתתפות הפוליטית שמעוררים מסרונים בקרב אזרחים, שבאפשרותם להגיב למסרון ששולח מתמודד בזמן בחירות. קיים אלמנט של ההשתתפות עוד בשלב קריאת המסרון, כאשר ההשבה למסרון היא ההשתתפות פעילה יותר.

המחקר בוצע בעת הבחירות המקומיות המיוחדות שנערכו ב-2015 בשלוש רשויות מקומיות: עיריית ערד, מועצה אזורית אשכול ומועצה אזורית גלבוע. הבחירות נערכו לאחר שראשי הרשויות הקודמים נבחרו לכנסת בבחירות הארציות, ולכן לא יכלו להמשיך ולכהן כראש הרשות המקומית. יש לציין כי לכל המתמודדים בבחירות מיוחדות יש סיכוי שווה למדי להיבחר, משום שאין יתרון כלשהו של מועמד המכהן כראש עיר. לכן, מעניין במיוחד לבדוק את ההשתתפות הפוליטית בבחירות מסוג זה.

ערד היא עיר המונה כ-24 אלף תושבים. במחקר השתתף מר ניסן בן-חמו, אשר התמודד מול מר ולד סנדלרסקי. מספר בעלי זכות ההצבעה היה 21,324 כאשר שיעור ההצבעה היה 49.4%. בן-חמו קיבל 7,560 קולות, שהם 71.74% מקולות הבוחרים ונבחר לראשות העיר.

המועצה האזורית אשכול מונה כ-12 אלף תושבים ומורכבת מ-32 ישובים. מתוכם 15 מושבים, 14 קיבוצים ושלושה ישובים כפריים/קהילתיים. במחקר השתתף מר אורי נעמתי, אשר התמודד מול שני מתמודדים נוספים: מר גדי ירקוני (שנבחר לראשות המועצה) ומר רן גויטע. מספר בעלי זכות ההצבעה היה 10,280 כאשר שיעור ההצבעה היה 45.6%. נעמתי קיבל 2098 קולות המהווים 44.5% מקולות הבוחרים, ולא נבחר לראשות המועצה.

המועצה האזורית גלבוע מונה כ-28 אלף תושבים. המועצה מורכבת מ-31 ישובים. במחקר השתתף מר מוטי כהן, אשר התמודד מול שני מתמודדים נוספים: מר עובד נור (שנבחר לראשות המועצה) ומר גילי עוז. מספר בעלי זכות ההצבעה היה 20,294 כאשר שיעור ההצבעה היה 67%. כהן קיבל 3,377 קולות שהם 24.8% מקולות הבוחרים, ולא נבחר לראשות המועצה.

במחקר נשלחו מסרונים לתושבי שלוש הרשויות על ידי המטות של המתמודדים ובהם התושבים מתבקשים להגיב למסרון. הנבדקים במחקר הינם גברים ונשים בוגרים בגיל ההצבעה, תושבי הרשויות המשתתפות במחקר אשר מספרי הטלפון הנייד שלהם נאספו באופן חופשי על ידי מטות הקמפיינים של המתמודדים. רשימות בעלי הניידים אינן כוללות את כלל בעלי הניידים ברשות.

הליך המחקר

המחקר נערך בכל רשות בנפרד. בהתאם למחקרי ניסוי טבעי, בשלב ראשון נוצר קשר ראשוני עם שמונת המתמודדים ברשויות השונות על מנת לקבל את הסכמתם להשתתף במחקר. זאת, כדי לאפשר לכל המתמודדים הזדמנות שווה להשתתף. לאחר שנערכו מספר שיחות והתכתבויות עם המתמודדים ומנהלי הקמפיינים, בהן הוסברו מטרת המחקר ואופן ביצועו, הסכים מתמודד אחד מכל רשות לספק רשימת טלפונים ניידים של מצביעים פוטנציאליים שנאספו במטה הבחירות שלו. המועמדים שלא הסכימו להשתתף עשו זאת בשל חשש מסטייה ממבנה הקמפיין הרצוי או מתוצאות שליליות כתוצאה מריבוי מסרונים שישלחו לאזרחים במהלך תקופת הבחירות. המועמדים שהסכימו העבירו את רשימת הטלפונים הניידים לידי החוקרים ואישרו את נוסח המסרון שישלח למספרי הטלפון שהופיעו ברשימה.

בשלב השני, התקבלו רשימות הטלפונים והשמות הפרטיים של התושבים, וסוננו מתוכן מספרי טלפון נייחים שאינם רלוונטיים למחקר זה. קבלת שמותיהם הפרטיים של הנמענים ברשימות איפשרו לבדוק פרמטר של פרסונליזציה של יצירת זיהוי (Identification).

בשלב השלישי חולקה רשימת הטלפונים הניידים שהתקבלה מכל מתמודד למספר קבוצות. בשל מספר הנבדקים הקטן יחסית ברשויות אשכול וגלבוע והחשש מקבלת מספר קטן של תגובות בכל קבוצה; הוחלט לחלק את רשימת הנבדקים לשתי קבוצות בלבד ולערוך בהן מניפולציה אחת בלבד לשם בדיקת המשתנה "אופן הפנייה" (שימוש בשם פרטי של הנמען). מספר הנבדקים הרב יחסית בערד איפשר לבצע חלוקה גדולה יותר ולבחון גם את משתנה אופן התגובה (מסרון חוזר או דף נחיתה).

במסגרת המחקר נשלחו לרשימות התושבים בשלוש הרשויות מסרונים בנוסח דומה אשר הותאם לצרכיהם של המתמודדים. **אזור 1** כולל דוגמאות למסרון אישי המאפשר תגובה באמצעות מסרון חוזר, מסרון סוגני המאפשר תגובה באמצעות מסרון חוזר, מסרון אישי המאפשר תגובה באמצעות מילוי דף נחיתה, ומסרון סוגני המאפשר תגובה באמצעות מילוי דף נחיתה.

איור 1. נוסח הודעות

{שם פרטי} מחר יום שלישי בוחרים ראש עיר, מדובר בבחירות חשובות ביותר ודעתך חשובה לי, האם תצא להצביע ומה לדעתך הנושא החשוב ביותר שעלי לטפל בו, כראש עיר, מיד לאחר הבחירות? ניסן בן חמו. לחץ כאן http://i4u.me/ zl9jJ_BJY4V	{שם פרטי} מחר יום שלישי בוחרים ראש עיר, מדובר בבחירות חשובות ביותר ודעתך חשובה לי, האם תצא להצביע ומה לדעתך הנושא החשוב ביותר שעלי לטפל בו, כראש עיר, מיד לאחר הבחירות? ניסן בן חמו. השב ב- SMS חוזר
מחר יום שלישי בוחרים ראש עיר, מדובר בבחירות חשובות ביותר ודעתך חשובה לי, האם תצא להצביע ומה לדעתך הנושא החשוב ביותר שעלי לטפל בו, כראש עיר, מיד לאחר הבחירות? ניסן בן חמו. לחץ כאן http:// i4u.me/zl9jJ_BJY4V	מחר יום שלישי בוחרים ראש עיר, מדובר בבחירות חשובות ביותר ודעתך חשובה לי, האם תצא להצביע ומה לדעתך הנושא החשוב ביותר שעלי לטפל בו, כראש עיר, מיד לאחר הבחירות? ניסן בן חמו. השב ב- SMS חוזר

איור 2. דף נחיתה

מחר יום שלישי בוחרים ראש עיר, מדובר בבחירות חשובות ביותר ודעתך חשובה לי האם תצא להצביע ומה לדעתך הנושא החשוב ביותר שעלי לטפל בו, כראש העיר, מיד לאחר הבחירות?

אנא מלא/י תשובתך כאן

נודה לך על מילוי פרטים כלליים לצורכי מחקר בלבד (מילוי הפרטים אינו חובה).

גיל

מין

שלח/י

Powered by InforUMobile

מדגם

סך כל הנבדקים שקיבלו מסרון פוליטי ממועמד כלשהו הוא 9,500. סך התגובות שהתקבלו הוא 977. בערך קיבלו מסרון 4514 נבדקים. רשימת הנבדקים חולקה באופן אקראי לארבע קבוצות ונעשו שתי מניפולציות בקבוצות. לשם בדיקת השפעת אופן הפנייה, חלק מהתושבים קיבלו מסרון אישי הכולל את שמם הפרטי וחלק מהתושבים קיבלו מסרון סוגני (גנרי). מניפולציה שנייה הייתה בפלטפורמת התגובה, כאשר חלק מהנבדקים נתבקשו להגיב במסרון חוזר בלבד, וחלק אחר נתבקשו להגיב בדף נחיתה סלולרי בלבד. 1,167 נבדקים קיבלו מסרון אישי ונתבקשו להשיב בדף נחיתה, 1,041 נבדקים קיבלו מסרון סוגני ונתבקשו להשיב בדף נחיתה, 1,171 נבדקים קיבלו מסרון אישי ונתבקשו להשיב במסרון חוזר, ו-1,135 נבדקים קיבלו מסרון סוגני ונתבקשו להשיב במסרון חוזר. באשכול קיבלו מסרון 2,610 נבדקים. הם חולקו באופן אקראי לשתי קבוצות ונעשתה מניפולציה רק באופן הפנייה. שתי הקבוצות קיבלו אפשרות תגובה במסרון חוזר בלבד. 1,312 נבדקים קיבלו מסרון אישי לעומת 1,298 נבדקים שקיבלו מסרון סוגני. בגלל קיבלו מסרון 2,376 נבדקים. הם חולקו באופן אקראי לשתי קבוצות ונעשתה מניפולציה רק באופן הפנייה. שתי הקבוצות קיבלו אפשרות תגובה בדף נחיתה סלולרי בלבד. 1,183 נבדקים קיבלו מסרון אישי ו-1,193 נבדקים קיבלו מסרון סוגני.

ברשויות בהן ניתנה אפשרות תגובה בדף נחיתה (המועצה האזורית גלבוע והעיר ערד), איפשרה תשתית דפי הנחיתה לאסוף נתונים דמוגרפיים על המגיבים וכל משיב היה יכול לציין את גילו ואת מגדרו (ראו **איור 2**). בעזרת קבלת גילם ומגדרם של המשיבים במילוי דף נחיתה התאפשרה בדיקת הקשר בין משתנים אלה להיקף ההיענות למסרון פוליטי, באמצעות השוואת התפלגות הגיל והמגדר של המשיבים להתפלגות האוכלוסייה ברשויות המפורסמת על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2013). נתוני התפלגות הגיל מחולקים לשכבות גיל ומופיעים באחוזים. משום שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מפרסמת את מספר התושבים בכל רשות, אפשר לחשב את ממוצע גיל האוכלוסייה הנמצאת בגיל ההצבעה (18 ומעלה) בכל רשות. בשל אופן מדידת הנתונים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של הכנסה והשכלה ברמה המקומית, לא ניתן היה להיעזר בנתונים אלה לצורך מחקר זה, ולכן גם לא ביקשנו מהנבדקים לציין את הכנסתם והשכלתם בדף הנחיתה. **טבלה 1** מציגה את מספר הנבדקים והחלוקה לקבוצות בדיקה שונות בכל רשות, המניפולציה שנעשתה לשם בדיקת הפרמטרים ואחוזי ההיענות לכל מסרון.

טבלה 1. מספר הנבדקים והמגיבים בכל רשות והמניפולציה שבוצעה

רשות	כמות מקבלי ההודעות	מניפולציה אופי הפנייה	מניפולציה אופן התגובה	סך המגיבים	אחוזי השתתפות	לוחצים על קישור דף הנחיתה
ערד N=4514	קבוצה א: 1167	פנייה פרסונאלית	תגובה בדף נחיתה	92	7.90%	159
	קבוצה ב: 1041	פנייה גנרית	תגובה בדף נחיתה	56	5.30%	89
	קבוצה ג: 1171	פנייה פרסונאלית	מסרון חוזר	193	16%	—
	קבוצה ד: 1135	פנייה גנרית	מסרון חוזר	129	11%	—
				N=470	$\bar{X}=10$	
גלבוע N=2376	קבוצה א: 1183	פנייה פרסונאלית	תגובה בדף נחיתה	82	6.90%	192
	קבוצה ב: 1193	פנייה גנרית	תגובה בדף נחיתה	48	4%	111
				N=130	$\bar{X}=5.5$	
אשכול N=2610	קבוצה א: 1312	פנייה אישית	מסרון חוזר	235	18%	—
	קבוצה ב: 1298	פנייה רגילה	מסרון חוזר	142	11%	—
				N=377	$\bar{X}=14$	

טבלה 2 מציגה את ההתפלגות של משתני המגדר והגיל שנמסרו על ידי ממלאי דפי הנחיתה ברשויות ערד וגלבוע ואת התפלגות המגדר וממוצע גילאי אוכלוסייה בגיל ההצבעה בכל רשות שנאספו לשם בדיקת הקשר בין משתנים אלה להיקף ההיענות למסרון פוליטי.

טבלה 2. נתוני מגדר וגיל המגיבים ברשויות ערד וגלבוע

רשות	נשים מגיבות למסרון פוליטי	גברים מגיבים למסרון פוליטי	התפלגות הנשים ברשות כולה	התפלגות הגברים ברשות כולה	ממוצע גילאי הנבדקים המשיבים למסרון	ממוצע גילאי הנבדקים המשיבים למסרון לגרי	ממוצע גילאי אוכלוסייה בגיל ההצבעה ברשות כולה
ערד	45 (56.3%)	35 (43.8%)	51%	49%	—	47.7	46.58
	19 (40.4%)	28 (59.6%)			45.37	—	
גלבוע	14 (23%)	47 (77%)	49%	51%	—	44.18	42.9
	10 (27.8%)	26 (72.2%)			45.16	—	

לשם ביצוע המחקר, סיפקה חברה ישראלית גדולה בתחום שליחת מסרונים גישה למערכת לשליחת מסרונים וקבלת תגובות. על מנת לאפשר קבלת תגובות במסרון חוזר, סיפקה החברה מספרים ייעודיים מדומים לשם קבלת הודעות נכנסות. על מנת לקבל תגובות בדפי נחיתה, נבנה דף נחיתה ייעודי עבור כל רשות. כפי שצוין לעיל, ברשויות בהן ניתנה אפשרות תגובה בדף נחיתה (המועצה האזורית גלבוע וערד), איפשרה תשתית דפי הנחיתה לאסוף נתונים דמוגרפיים על המגיבים. לחוקרים

ניתנה גישה לנתוני השליחות, התקבלות ההודעות והתגובות שנשלחו במסרון חוזר ובדפי נחיתה. עבור כל מסרון שנשלח כולל קישור לדף נחיתה, נבדק האם התושב לחץ על הקישור או לא ובנוסף האם שלח תגובה על ידי מילוי דף נחיתה ושליחתו, כלומר מה הם אחוזי ההמרה בין צפייה בדפי הנחיתה למתן תגובה.

ממצאים

בחנית הנתונים המוצגים בטבלה מספר 1 מלמדת כי בקרב האוכלוסייה הנבדקת בערד, שיעור ההיענות הממוצע למסרון פוליטי בקבוצות השונות הוא 10%. בקרב האוכלוסייה הנבדקת במועצה האזורית אשכול, שיעור ההיענות הממוצע למסרון פוליטי בקבוצות השונות הוא 14%. בקרב האוכלוסייה הנבדקת בגלבע, שיעור ההיענות הממוצע למסרון פוליטי בקבוצות השונות הוא 5.5%. ממצאים אלה מאששים את השערה H1.

נמצא קשר חזק בין היקף התגובות לאופן הפנייה לאזרח בשלוש הרשויות: ערד ($\chi^2=16.43, p<0.01$), גלבע ($\chi^2=9.71, p<0.01$), אשכול ($\chi^2=25.66, p<0.01$). בערד מסרון שכלל פנייה פרסונאלית קיבל 50% יותר תגובות מאשר מסרון סוגני (פי 1.5). בגלבע מסרון שכלל פנייה פרסונאלית קיבל 70% יותר תגובות מאשר מסרון סוגני (פי 1.7). באשכול מסרון שכלל פנייה פרסונאלית קיבל 65% יותר תגובות מאשר מסרון סוגני (פי 1.65). לכן, השערה H2, לפיה לפנייה פרסונאלית במסרון ישנה השפעה מובהקת על היקף התגובות, אוששה.

השערה H3 נבדקה במדגם של העיר ערד בלבד. הנתונים המוצגים בטבלה 1 מצביעים על קשר חזק בין אפשרות התגובה החוזרת שניתנה לאזרח לבין היקף התגובות שהתקבלו ($\chi^2=63.82, p<0.01$). ההשערה אוששה ונראה כי מסרון שכלל בקשה לתגובה באמצעות מסרון חוזר קיבל יותר תגובות מאשר מסרון שכלל בקשה לתגובה באמצעות דף נחיתה (פי 2).

השערות H4 ו-H5 מסתמכות על מידע שנאסף בדיווח עצמי של משתני מגדר וגיל. היות שרשימות הטלפונים הניידים שהתקבלו ממטות הקמפיין של המתמודדים לא כללו את כלל בעלי הטלפונים הניידים ברשות, התפלגות הנשים והגברים ברשימות שהתקבלו היו שונות מהתפלגות הנשים והגברים באוכלוסייה ברשויות הידועה מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. לכן, על מנת לבחון את השערה H4 הועבר מבחן רווח בר סמך לפרופורציות. מטרתו לבדוק האם ניתן להסיק מהממצאים במדגם כי קיים הבדל מובהק בהיקף ההיענות של נשים לגברים למסרון פוליטי גם בקרב כלל האוכלוסייה ברשות. ההשערה נבחנה בקבוצות שהתבקשו להשיב למסרון באמצעות דף נחיתה (ערד וגלבע) ולכן יכלו לציין גם את מגדרם: קבוצה א' קיבלה מסרון פרסונאלי (הכולל שימוש בשם פרטי) וקבוצה ב' קיבלה מסרון סוגני. בשתי הרשויות לא נמצאו הבדלים מובהקים בהיקף ההיענות של גברים ונשים באוכלוסייה כולה ברשות למסרון פוליטי. לכן, השערה H4 לא אוששה.

היות שרשימות הטלפונים הניידים שהתקבלו ממטות הקמפיין של המתמודדים לא כללו את כלל בעלי הטלפונים הניידים ברשות, כל רשימה יכלה לשקף או לא לשקף את התפלגות הגיל באוכלוסייה ברשות כולה. מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה התקבל אחוז התושבים בשכבות גיל שונות, ומנתון זה יכולנו לחשב את ממוצע גילאי האוכלוסייה שהינה בגיל ההצבעה בכל רשות. לכן, על מנת

לבחון את השערה H5, נערכו בדיקות מובהקות באמצעות סימולצית Markov Chain Monte Carlo (MCMC) ובעזרת תוכנת R. ההשערה נבחנה בקבוצות שהתבקשו להשיב למסרון באמצעות דף נחיתה (ערד וגלבוט) ולכן יכלו לציין גם את גילן. בשתי הרשויות שהשתתפו במחקר לא נמצאה מובהקות בכל אחת מהבחינות מבין המגיבים למסרון סוגי ולמסרון פרסונאלי. מסימולציית MCMC עולה כי הגיל הממוצע של המגיבים למסרון סוגי ולמסרון פרסונאלי אינו נמוך או גבוה באופן מובהק מממוצע גילאי האוכלוסייה בגיל ההצבעה ברשות. מכאן נובע כי לא ניתן לאשש את השערה H5.

דיון ומסקנות

המאמר בוחן את מידת ההיענות של אזרחים למסרון פוליטי הנשלח במסגרת קמפיין בחירות והמאפשר לאזרחים להגיב. מחקרים שבחנו שימוש של טכנולוגיות בקמפיינים פוליטיים התייחסו בעיקר לרשת האינטרנט ולרשתות החברתיות (Bond et al., 2012; Jimenez, Mossberger, & Wu, 2011; Norrander, 2010; Mossberger et al., 2010;) ; ואילו מעט המחקרים האקדמיים שבחנו שימוש בטכנולוגיית הטלפון הנייד בעיתות בחירות, התמקדו בעיקר בבחינת היעילות של המסרונים בהנעת מצביעים אל הקלפי (Bhatti et al., 2014; Dale & Strauss, 2009; Malhotra et al., 2011). מאמר זה, שהתמקד בבחינת האינטראקטיביות שמעורר מסרון פוליטי בעת בחירות, מנסה למלא את החלל המחקרי בעולם ובעיקר בישראל ולתת מדד על הנעשה בקמפיינים פוליטיים בטלפון הנייד בעת בחירות ובכלל.

הממצאים מצביעים כי חשיפה למסרון פוליטי אינטראקטיבי מעודדת השתתפות פוליטית באמצעות הטלפון הנייד. מידת ההיענות למסרונים פוליטיים נעה בין 4% ל-18% והיא קרובה לשיעור ההיענות שנמצא בדרכים אחרות של השתתפות פוליטית מונעת מסרונים (Verclas, Amoroso, & Bosanko, 2010). ברוב הרשויות שנבדקו שיעור ההיענות קרוב גם לשיעור ההיענות למסרונים שיווקיים במסרון חוזר (Rettie et al., 2005). ממצאים אלה תומכים במחקרים קודמים שבחנו צורות אחרות של השתתפות פוליטית בטלפון הנייד והצביעו על קשר חיובי בין שימוש בטלפון הנייד למטרת קבלת מידע בעניינים פוליטיים להשתתפות פוליטית (Campbell & Kwak, 2011; Martin, 2015).

בכל הרשויות נמצא קשר חזק בין שיעור ההיענות לבין משתנה אופן התגובה. שימוש בפנייה פרסונאלית מסוג Identification (כלומר, שימוש בשמו הפרטי של מקבל המסר) מגביר היענות למסרון פוליטי. שיעור ההיענות למסרון פרסונאלי היה גבוה משיעור ההיענות למסרון סוגי ב-50% (עלו פי 1.5) בעיר ערד, ב-70% (עלו פי 1.7) במועצה האזורית גלבוע וב-65% (עלו פי 1.65) במועצה האזורית אשכול. ממצאים אלו מתאימים לטיעון לפיו הגברת המימד האישי במסר המוני מעצימה תחושת תקשורת בן אישית (Beniger, 1987), מעניקה מעין תחושה שהמסר עוצב במיוחד עבור מקבלו ולכן ביכולתה להגביר נכונות לעבד את המסר (Hawkins et al., 2008). על כן, ישנם הממליצים להשתמש בשמו הפרטי של הנמען במסרים שיווקיים שמטרתם להניע לפעולה (Malin, 2012) ובפרט הנעה להצבעה בקלפי (Bhatti et al., 2014). ממצאים אלה מדגישים את חשיבותה של הפנייה האישית במסרונים פוליטיים.

מהממצאים עולה גם כי שיעור ההיענות למסרון פוליטי מושפע מאפשרות התגובה הניתנת לתושב. מסרונים שאיפשרו לשלוח תגובה באמצעות מסרון חוזר קיבלו 100% יותר תגובות מאשר מסרונים שאיפשרו לשלוח תגובה באמצעות מילוי דף נחיתה. ממצא זה תומך בהשערה שיותר תושבים יכולים לשלוח מסרון חוזר שאינו מצריך גישה לאינטרנט סלולרי לשם שליחת התגובה. כפי שצוין לעיל, תפוצת מכשירי הסמארטפון, המאפשרים בין היתר גלישה סלולרית וכניסה לקישורים על מנת לצפות בתוכן חזותי, דפי נחיתה, מילוי טפסים וכדומה, עומדת בישראל על 60%-70% (דרוקמן, 2014; Google Barometer, 2014). על כן, סביר להניח כי ישנם אזרחים שקיבלו את המסרון המבקש תגובה במילוי דף נחיתה, אולם על אף רצונם, לא יכלו להשיב לו. הסבר אפשרי נוסף לממצאים אלו נעוץ בעובדה כי תגובה בדף נחיתה דורשת יותר פעולות מתגובה במסרון חוזר. על מנת להשיב למסרון באמצעות דף נחיתה, יש ללחוץ על הקישור ואז להקליד את התשובה ולשלוח את הנתונים. בנוסף לכך, נראה כי זוהי פעולה פחות אינטואיטיבית משליחת מסרון חוזר. על מחקר עתידי לבחון השפעת משתנים כגון תחושת יעילות השימוש בטלפון הנייד על השתתפות פוליטית (Martin, 2014). הואיל ומכשירי הטלפון הנייד מתחדשים באופן מתמיד ומציעים פונקציות חדשות, חשוב להבין מדוע אזרחים בוחרים להשתמש בפונקציות מסוימות יותר מאשר באחרות וכיצד בחירות אלו יכולות להשפיע על השתתפות פוליטית.

משתני המגדר והגיל לא נמצאו משפיעים על השתתפות פוליטית מונעת מסרונים. בהשוואה לדפוסי ההשתתפות הפוליטית בעולם ולשימושים אחרים בטלפונים ניידים למטרות השתתפות פוליטית (Campbell & Kwak, 2011; Martin, 2015), נראה כי ברשויות שנבדקו נשים לא מגלות פחות עניין ומעורבות בפוליטיקה כאשר מדובר בפעילות פוליטית מונעת מסרונים. כמו כן, בניגוד להבדלים בין מבוגרים לצעירים בשיעור ההצבעה בבחירות (Schlozman et al., 2010), בפעילות פוליטית מונעת מסרונים המעודדת אינטראקטיביות, לא נמצא קשר בין גיל להשתתפות. אם כן, נראה כי באופן כללי כפי שהשימוש בטלפונים הניידים נפוץ בקרב כל שכבות האוכלוסייה והמגדרים, כך הם משתמשים בהם גם להיענות למסרון פוליטי.

כוחם המגייס של המסרונים יכול לסייע למתמודדים ביצירת קשר אישי יותר עם מצביעים פוטנציאליים ובקבלת תגובות מיידיות בזמן קמפיין בחירות. סביר להניח כי יצירת תקשורת, המשלבת שיח בנוסף לתקשורת מסרונים חד-כיוונית אינפורמטיבית, יכולה לגייס מצביעים. נושא זה חשוב עוד יותר ברמה המקומית, בה הנושאים הנמצאים על סדר היום, כגון חינוך ורווחה, משפיעים על חיי התושבים באופן ישיר. לכן, האפשרויות לשיח ולפנייה ישירה לקהל באמצעות מסרונים עשויות להפוך אותם לכלים אטרקטיביים לתגובה, להעלאת נושאים לסדר היום בעת בחירות, לחשיפה לדעותיו של התושב גם בזמן תקופת הכהונה של ראש הרשות או לשם גיוסו למטרה מסוימת.

ממחקר זה עולה כי על מתמודדים או גופים, הרוצים לערב אזרחים וליצור שיח עמם, להקל על הנמענים באמצעי מתן התגובה ולתת להם את אפשרות התגובה הפשוטה ביותר במסרונים. קרי שליחת מסרון חוזר. על אף ששליחת מסרונים שיווקיים ופוליטיים הפכה יותר נפוצה בשנים האחרונות וחלק מהנמענים מודעים לשליחתם במערכות תפוצה אוטומטיות, פנייה בשמו הפרטי של הנמען יוצרת תחושת יחסים בין אישיים ומסייעת להגביר השתתפות פוליטית במסרונים. יצירת

סביבה נוחה להעברת מסרים וקבלת תגובות מהאזרחים יכולה להגביר השתתפות פוליטית במסרונים ולהפוך ערוץ זה לכלי יעיל בשיתוף הציבור בעיתות בחירות ובכלל.

המחקר הנוכחי הוא, למיטב ידיעתנו, ניסיון ראשון לבחון את היקף ההשתתפות הפוליטית של אזרחים בתגובה למסרון פוליטי, הנשלח במסגרת קמפיין בחירות והמאפשר לאזרחים להגיב. כך הוא מהווה נדבך נוסף המסייע להגדלת הידע התיאורטי בנושא קמפיינים פוליטיים בפלטפורמה זו. הוא מציע ראיה מחקרית חדשה לכך שדפוסים שונים של תקשורת סלולרית תורמים ליצירת דרכי השתתפות פוליטית חדשות. חשיבותו גם בשיתוף פעולה עם חברה מסחרית המאפשרת שליחת מסרונים בהיקף נרחב לאוכלוסיות מפולחות; וכך לבצע "ניסוי טבעי" בהיקף גדול. מסקנות בחינה זו משמעותיות ובעלות השלכות על כדאיות השימוש ויעול השימוש שעושים מתמודדים, נבחרים וציבור ואף מפלגות בפלטפורמה. המחקר בוצע בישראל וביכולתו לתרום ליצירת מסגרת עבודה השואאתית בין תרבויות ולהגדרה טובה יותר של השתתפות פוליטית.

המחקר הנוכחי בחן את ההשתתפות שמעודד מסרון בזמן בחירות. מחקר עתידי עשוי לבדוק מה שיעור ההיענות למסרונים פוליטיים אינטראקטיביים בזמני שגרה. סוגיה אחרת היכולה להיות הולמת מחקר עתידי היא האם מסרון פוליטי המעודד אינטראקטיביות מניע להצבעה בקלפי. עד כה בחנו מחקרי הנעה יעילות של שליחת מסרונים הכוללים תזכורות הצבעה. נחוץ מחקר עתידי, שיבחן את יעילות ההנעה להצבעה במסרונים הנשלחים על ידי מפלגה או מתמודד, המאפשרים תגובה ממקבל המסר.

מגבלות המחקר

במהלך ביצוע המחקר עלו מספר מגבלות. ראשית, עבודה זו הינה ניסוי טבעי שנערך בזמן בחירות מיוחדות ומטבע הדברים היא מוגבלת לשלוש הרשויות שבהן התקיימו בחירות. לכן, מחקר זה לא השווה בין הרשויות, אלא בחן את ההיענות למסרון פוליטי בתוך כל אחת מהן. שנית, בהמשך למחקרי השתתפות פוליטית, המחקר ביקש לבדוק את השפעת המשתנים הדמוגרפיים על השתתפות במסרונים פוליטיים. אולם המחקר מוגבל לנתונים הנאספים ומפורסמים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. על כן, נבחנו הקשרים בין השתתפות פוליטית במסרונים לבין המשתנים המפורסמים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (מגדר וגיל באוכלוסייה ברשות מסוימת). משתני השכלה והכנסה, על אף חשיבותם, לא נבדקו משום שדרך הדיווח שלהם על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לא איפשרה את בדיקתם בעזרת שאלה פשוטה בדף נחיתה. שלישית, במחקר מסוג זה ישנו צורך בשיתוף פעולה מצד מארגני הקמפיין, אולם רק חלק קטן מן המתמודדים, שהוצע להם להשתתף במחקר, אכן נענו להצעה. לכן, אין המחקר מנסה להציג את כלל הקמפיינים, אלא את הקמפיין של מי שהצטרף למחקר וביצע קמפיין מסרונים במסגרתו. מבין המועמדים בשלוש הרשויות בהן נערך המחקר, רק המשתתף במחקר ברשות ערד אכן נבחר לראשות העיר. רביעית, תוכן המסרון שנשלח במסגרת המחקר ביקש תגובה באשר לכוונת ההצבעה ולנושאים על סדר היום. יתכן כי תכנים אחרים במסרון היו עשויים להניב רמות אחרות של היענות. חמישית, בניגוד למספרי טלפון ניידים שניתן לדלות מפנקס הבוחרים, רשימת הטלפונים הניידים שהעביר כל מתמודד אינה מונה את כל בעלי הניידים ברשות הנבדקת ועלולה להיות רשימה מוטת. בדרך כלל רשימות הטלפונים הניידים

נאספות ונשמרות באופן חופשי על ידי פעילים בתוך מטה הקמפיין. לכן, מחקר זה אינו ניסיון לבדיקת כלל בעלי הטלפונים הניידים בכל רשות. עם זאת, העובדה כי כלל בעלי המספרים הניידים ברשות אינם בידי המחקר, אינה מטה את תוצאות המחקר, משום שמטרתו של ניסוי בתנאי שטח היא לדמות את התנהגות הקמפיין בפועל. לכן, רשימות המספרים אליהם נשלחו המסרונים הן הרשימות אליהן יכלו המתמודדים לשלוח מסרונים בפועל בזמן הקמפיין. כך, התוצאות של המחקר מהימנות ומשליכות על האופן בו מתרחשים הדברים בקמפינים.

רשימת המקורות

אטמור, נ' (2013). **השתתפות בבחירות המקומיות. ממצאים וסיכומים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
<https://www.idi.org.il/parliaments/2926/6403>

אטמור, נ' ופרידברג, ח' (2015). **השתתפות בבחירות 2015. ממצאים וניתוחים בהשוואה לבחירות 2013**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <http://goo.gl/hv2wkT>

דרוקמן, י' (2014). 66 לישראל: צעירים ימנים מבוגרים מסודרים. **Ynet**. נדלה ביום 8.6.2015.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4516016,00.html>

הלשכה הישראלית לסטטיסטיקה (2013). **הרשויות המקומיות בישראל 2013**.
<http://goo.gl/ZA2Aht>

הרמן, ת', הלר, ה', כהן, ח' ובובליל, ד' (2015). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2015**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://goo.gl/09UBsM>

וולפסון, ע' (2015). ירידה ניכרת בחשיפה לעיתונות מודפסת. **News1**. נדלה ביום 8.6.2015.
<http://www.news1.co.il/Archive/001-D-359574-00.html>

נחמיאס, ע' (2015). יומן בחירות - 54.6% הצביעו עד לשעה 18:00. **Walla**. נדלה ביום 8.6.2015.
<http://elections.walla.co.il/item/2838496>

פרץ-זילברמן, ס' (2014). כך הסמארטפון ישדרג לכם את החופשה בחו"ל. **גלובס**. נדלה ביום 8.6.2015
<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000931370>

קלנר, ג' (2014). בלי ספאם: המתמודדים לא ישלחו הודעות SMS. **סרוגים**. נדלה בתאריך 8.6.2015
<http://goo.gl/fsngsH>

Anderson, M. (2015). *More Americans are using social media to connect with politicians*. Pew Research Center. Retrieved from <https://goo.gl/6NyuTg>

Andolina, M., Keeter, S., Zukin, C., & Jenkins, K. (2003). *A guide to the index of civic and political engagement*. College Park, MD: The Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement. Retrieved from <https://goo.gl/CEZte6>

Bond, R. M., Fariss, C. J., Jones, J. J., Kramer, A. D., Marlow, C., Settle, J. E., & Fowler, J. H. (2012). A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization. *Nature*, 489, 295-298.

Barwise, P., & Strong, C. (2002). Permission-based mobile advertising. *Journal of Interactive Marketing*, 16(1), 14-24.

- Beniger, R. J. (1987). Personalization of mass media and the growth of pseudo-community. *Communication Research*, 14, 252-371.
- Best, S. J., & Krueger, B. S. (2005). Analyzing the representativeness of Internet political participation. *Political Behavior*, 27(2), 183-216.
- Bhatti, Y., Dahlgard, J. O., Hansen, J. H., & Hansen, K. (2014). How voter mobilization spread in households and families: The use of short text messages on cell phones to boost turnout. *APSA 2014 Annual Meeting Paper*, 1-26.
- Campbell, D. E. (2006). What is education's impact on civic and social engagement. *Measuring the Effects of Education on Health and Civic Engagement: Proceedings of the Copenhagen Symposium*. OECD (pp. 25-126).
- Campbell, S. W., & Kwak, N. (2011). Political involvement in "mobilized" society: The interactive relationships among mobile communication, network characteristics, and political participation. *Journal of Communication*, 61(6), 1005-1024.
- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex Roles*, 62(5-6), 318-333.
- Coffé, H., & Bolzendahl, C. (2011). Gender gaps in political participation across Sub Saharan African nations. *Social Indicators Research*, 102(2), 245-264.
- Dale, A., & Strauss, A. (2009). Don't forget to vote: Text message reminders as a mobilization tool. *American Journal of Political Science*, 53(4), 787-804.
- Drossos, D., Giaglis, G. M., Lekakos, G., Kokkinaki, F., & Stavrakaki, M. G. (2007). Determinants of effective SMS advertising: An experimental study. *Journal of Interactive Advertising*, 7(2), 16-27.
- Evangelopoulos, N., & Visinescu, L. (2012). Text-mining the voice of the people. *Communications of the ACM*, 55(2), 62-69.
- Fan Mobility, (2015). *The 2015 Marketer's Guide to Mobile Engagement*. Retrieved from <https://goo.gl/Z74BHf>
- Franklin, M. N. (2004). *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gil de Zuñiga, H. (2015). Toward a European public sphere?: The promise and perils of modern democracy in the age of digital and social media. *International Journal of Communication*, 9, 3152-3160
- Google. (2014). *Google Consumer Barometer*. Retrieved from <https://www.consumerbarometer.com/en/insights/?countryCode=IL>
- Green, D. P., & Gerber, A. S. (2004). *Get Out the Vote: How to Increase Voter Turnout*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Green, D. P., Calfano, B. R., & Aronow, P. M. (2014). Field experimental designs for the study of media effects. *Political Communication*, 31(1), 168-180.

- Greenwood, S., Perrin, A., & Duggan, M. (2016). *Social Media Update 2016*. Pew Research Center. Retrieved from <https://goo.gl/OYPgmh>
- Grossman, G., Humphreys, M., & Sacramone-Lutz, G. (2014). "I wld like u WMP to extend electricity 2 our village": On information technology and interest articulation. *American Political Science Review*, 108(3), 688-705.
- GSMA. (2015). *The Mobile Economy 2015*. Retrieved from <https://goo.gl/XdaLH4>
- Jacobson, C, Gary. (2015). How do campaigns matter? *Annual Review of Political Science*, 18, 31-47.
- Jimenez, B. S., Mossberger, K., & Wu, Y. (2011). Municipal government and the interactive web: Trends and issues for civic engagement. In A. Manoharan & M. Holzer (Eds.), *E-governance and civic engagement: Factors and determinants of e-democracy*, 251-261. Hershey, PA: IGI Global.
- Hale, T. (2011). In U.S. men are shopping more than ever, while women are watching more TV. *Nilsen*. Retrieved from <https://goo.gl/mTdAJW>
- Hawkins, R. P., Kreuter, M., Resnicow, K., Fishbein, M., & Dijkstra, A. (2008). Understanding tailoring in communicating about health. *Health Education Research*, 23(3), 454-466.
- Holbrook, T. M., & Weinschenk, A. C. (2014). Campaigns, mobilization, and turnout in mayoral elections. *Political Research Quarterly*, 67(1), 42-55.
- Kalyanaraman, S., & Sundar, S. S. (2006). The psychological appeal of personalized content in web portals: Does customization affect attitudes and behavior? *Journal of Communication*, 56(1), 110-132.
- Karp, A. J., & Banducci, A. S. (2008). When politics is not just a man's game: Women's representation and political engagement. *Electoral Studies*, 27(1), 105-115.
- Lev-On, A. (2013). Another flew over the digital divide: Internet usage in the Arab-Palestinian sector in Israel during the municipal election campaigns, 2008. *Israel Affairs*, 17(3), 445-466.
- Lev-On, A. (2014). Campaigning online, locally. *International Journal of E-Politics*, 5(3), 14-28.
- Lev-On, A. (2018). Perceptions, uses, visual aspects, and consequences of social media campaigning: Lessons from municipal Facebook campaigning, Israel 2013. In M. Zahid Sobaci & İ. Hatipoğlu (Eds.), *Sub-national democracy and politics through social media* (pp. 149-168). Berlin, Germany: Springer.
- Lev-On, A., & Rosenberg, H. (In Press). Mobile applications in local government: Diffusion, dilemmas, and usage practices. *Electronic Government*.
- Liang, G. (2015). Get schooled. *Mobile Commons*. Retrieved from <https://goo.gl/GeHQqi>
- Ling, R. (2010). Texting as a life phase medium. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15(2), 277-292.

- Liu, E. C., Sinkovics, R. R., Pezderka, N., & Haghirian, P. (2012). Determinants of consumer perceptions toward mobile advertising: A comparison between Japan and Austria. *Journal of Interactive Marketing*, 26(1), 21-32.
- Malhotra, N., Michelson, M. R., Rogers, T., & Valenzuela, A. A. (2011). Text messages as mobilization tools: The conditional effect of habitual voting and election salience. *American Politics Research*, 39(4), 664-681.
- Malin, J. (2012). SMS marketing for small businesses. *EZTexting.com*. Retrieved from <https://goo.gl/Gcprzg>
- Martin, A. (2012). Political participation among the young in Australia: Testing Dalton's Good Citizen thesis. *Australian Journal of Political Science*, 47(2), 211-266.
- Martin, J. A. (2014). Mobile media and political participation: Defining and developing an emerging field. *Mobile Media & Communication*, 2(2), 173-195.
- Martin, J. A. (2015). Mobile news use and participation in elections: A bridge for the democratic divide? *Mobile Media & Communication*, 3(2), 230-249.
- Maslowska, E., Smit, E., & Van Den P. B. (2011). Examining the (In)effectiveness of personalized communication. In M. Eisend & T. Langner (Eds.), *The 10th ICORIA 2011 Berlin: June 23rd-25th 2011: Conference programme [DVD]*. European Advertising Academy. Retrieved from <https://dare.uva.nl/search?identifier=be5a4684-8d9d-4b2e-a251-06c81ce35386>
- McNeal, R., & Bryan, L. D. (2015). The mobile presidential election. In Y. Zheng (ed.), *Encyclopedia of Mobile Phone Behavior* (pp. 992-1002). Hershey, PA: IGI Global.
- Mizrahi, A. (2013, November 6). Israel a smartphone superpower. *Ynet*. Retrieved from <https://goo.gl/XmUHRw>
- Mossberger, K., Wu, Y., & Crawford, J. (2013). Connecting citizens and local governments?: Social media and interactivity in major US cities. *Government Information Quarterly*, 30(4), 351-358.
- Mossberger, K., Wu, Y., & Jimenez, B. (2010). *Can E-government promote informed citizenship and civic engagement?: A study of local government websites in the US*. Chicago, IL: Midwest Political Science Association.
- Norander, B. (2015). *The Imperfect Primary: Oddities, Biases, and Strengths of US Presidential Nomination Politics*. New York, NY: Routledge.
- OECD. (2016). *Better Life Index*. Retrieved from <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/israel/>
- Pick, Y. C. (2010). *Mobile strategies in political communication*. (Unpublished master's thesis). American University, Washington, DC.
- Pintor, R. L., Gratschew, M., & Sullivan, K. (2012). Voter turnout rates from a comparative perspective. *Voter Turnout Since*, 76-90.

- Portney, E. K., Niemi, G. R., & Eichenberg, C. R. (2009). *Gender differences in political and civic engagement among young people*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association, Toronto, Canada.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Rainie, L., & Smith, A. (2010). Politics goes mobile. *Pew Internet & American Life*. Retrieved from [Project. http://www.pewinternet.org/2010/12/23/politics-goes-mobile/](http://www.pewinternet.org/2010/12/23/politics-goes-mobile/)
- Reid, J. D., & Reid, J. M. F. (2005). Textmates and text circles: Insights into the social ecology of SMS text messaging. In L. Hamill & A. Lasen (Eds.), *Mobile world: Past, present, and future* (pp. 105–118). London, UK: Springer-Verlag.
- Rettie, R., Grandcolas, U., & Deakins, B. (2005). Text message advertising: Response rates and branding effects. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 13(4), 304–312.
- Schlozman, K. L., Verba, S., & Brady, H. E. (2010). Weapon of the strong? Participatory inequality and the Internet. *Perspectives on Politics*, 8(2), 487–509.
- Smith, A. (2011). Americans and text messaging. *Pew Internet & American Life Project*. Retrieved from <http://www.pewinternet.org/2011/09/19/americans-and-text-messaging/>
- Smith, A. (2014). Cell phones, social media and campaign 2014. *Pew Internet & American Life Project*. Retrieved from <http://www.pewinternet.org/2014/11/03/cellphonessocial-mediaandcampaign-2014/>
- Statista. (2016). Marketing e-mail open and click rates in the United States in 2016, by degree of personalization [Data file]. Retrieved from <https://bit.ly/2ry3LQW>
- Stieglitz, S., & Brockmann, T. (2013). The impact of smartphones on e-participation. *Proceedings of the 46th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)* (pp. 1734–1742). Washington, DC: IEEE Computer Society.
- Suarez, L. S. (2006). Mobile democracy: Text Messages, voter turnout and the 2004 Spanish general election. *Representation*, 42(2), 117–128.
- Tatango. (2014). *Tatango Guide Retail SMS Marketing*. Retrieved from: <http://www.tatango.com/blog/the-average-sms-marketing-click-through-rate-is-36/>
- Ünal, S., Ercis, A., & Keser, E. (2011). Attitudes towards mobile advertising: A research to determine the differences between the attitudes of youth and adults. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 24, 361–377.
- Valenzuela, S., Correa, T., & Gil de Zúñiga, H. (2018). Ties, likes, and tweets: Using strong and weak ties to explain differences in protest participation across Facebook and

- Twitter use. *Political Communication*, 35(1), 117–134. Verba, S., & Nie. N. (1972). *Participation in America*. New York: Harper and Raw.
- Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, E. H. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics* (Vol. 4). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verclas, K. (2008). Mobile Advocacy dos and don'ts. In J.D. Lasica & C. M. Firestone (eds.), *Civic Engagement on the Move: How mobile media Can Serve the Public Good* (pp. 63–68). Washington DC: The Aspen Institute.
- Verclas, K., Amoruso, M., & Bosanko, J. (2010). 2010 nonprofit text messaging benchmarks. www.mobileactive.org Retrieved from <https://www2.guidestar.org/ViewCmsFile.aspx?ContentID=2729>
- White, T., Barnett, Z. L., Debra, T. H., & Shavitt, S. (2008). Getting too personal: Reactance to highly personalized Email solicitations. *Marketing Letters*, 19(1), 39-50.
- Zabadi, A. M., Ahmad, S. M., & Elsayed, E. A. (2012). Consumer attitudes toward SMS advertising among Jordanian users. *International Journal of Marketing Studies*, 4(1), 77-94.

הערות

¹ 'דף נחיתה' הוא דף אינטרנט שמטרתו למקד את תשומת לב הגולש למסר מסוים ולהניעו להמשך פעולה כגון השארת פרטים, ביצוע שיחה טלפונית וכדומה לשם קבלת שירות או מידע. ניתן להיחשף אליו בדרך כלל בלחיצה על מודעה פרסומית מקוונת, באנר או קישור ייעודי (InforUMobile, 2014)

מאמר מקורי

איזה מין נשיא: פרשת משה קצב כנקודת מפנה בשיח התקשורת על עבירות מין בישראל

אודליה דיין-גבאי*

תקציר

המאמר מציג, בוחן ומנתח את הנרטיבים בעיתונים **ידיעות אחרונות** והארץ בסיקור של 'פרשת קצב'. הפרשה הפלילית במרכז ניצב משה קצב, נשיאה השמיני של מדינת ישראל, שהואשם והורשע בשורה של עבירות מין. ניתוח הנרטיבים מאפשר את חשיפת התפיסות והאידיאולוגיות הגלומות בדיווחים בכל הנוגע לתקיפות מיניות בכלל, ותקיפות מיניות באמצעות מרות וכוח השררה בפרט. המאמר משיב על השאלה האם השיח התקשורתי משמר או קורא תיגר על התפיסות הסטריאוטיפיות בנוגע לאלימות מינית נגד נשים. הניתוח הנרטיבי מתייחס לסיקור התקשורתי בין השנים 2006–2011 ומשלב ניתוח שיח ביקורתי, המבוסס על ההנחה כי השפה המרכיבה את הטקסט היא גורם מרכזי בעיצוב התודעה. לפי ממצאי המחקר ניתן לסמן את 'פרשת קצב' כקו פרשת המים בנוגע ליחס החברה לאלימות מינית כלפי נשים. וזאת, תוך שילוב נקודת מבט עכשווית, שנתיים לאחר תחילת מחאת #MeToo העולמית. המחקר מצא הבדלים בין הנרטיבים המרכזיים בשני העיתונים: בעוד **ידיעות אחרונות** נרטיב העל הוא דרמטיזציה; **הארץ** נרטיב העל הוא משפטי ומנוכר. אך, למרות ההבדלים, בסיקור הפרשה שעיקרה הוא פגיעה מינית בנשים שני הנרטיבים אינם מציגים עמדה ברורה נגד אלימות מינית כלפי נשים.

הקדמה

'פרשת קצב' היא אחת מהפרשות הפליליות החמורות ביותר בתולדות מדינת ישראל, שבמהלכה עשר נשים שעבדו עם משה קצב, נשיאה השמיני של מדינת ישראל, העידו בפני חוקרי המשטרה כי הוא תקף אותן מינית בתקופות שונות בקריירה הציבורית שלו. קצב נאשם והורשע בשורה של עבירות מין שבראשן החמורה מכל, עבירת אונס. בית המשפט העליון גזר עליו שבע שנות מאסר בפועל, שנתיים על תנאי ותשלום פיצוי על סך 100 אלף שקלים למתלוננת א' ו-25 אלף שקלים למתלוננת ל'. השיח התקשורתי ואתו השיח הציבורי על אודות 'פרשת קצב' היכו גלים והנושא זכה לסיקור גם בתקשורת הבין-לאומית. כיאה לשערוריה תקשורתית המשלבת דמות ציבורית במעמד גבוה, מין, מוסריות מפקפקת וחשד לפלילים, מרחבי השיח הוצפו בדיווחים, פרשנויות ודעות (Lull & Hinerman, 1997; Thompson, 2000). הרשעת נשיא המדינה בעבירות חמורות

* אודליה דיין-גבאי (odeldayan@gmail.com), חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. האוניברסיטה העברית בירושלים.

אלו הביאה לכך שהמוסד הציבורי הגבוה והממלכתי ביותר, מוסד נשיא המדינה, נפגע אנושות. ניתן לומר כי 'פרשת קצב' הרעידה את אמות הסיפים של החברה הישראלית. המאמר בוחן את הסיקור התקשורתי של 'פרשת קצב' משנת 2006 ועד 2011 בשני עיתונים מרכזיים: **ידיעות אחרונות** ו**הארץ**. שני עיתונים אלו מרכזיים בשיח הציבורי הן מבחינת תפוצה והן מבחינת ייצוג של סוגות העיתון הדומיננטיות. **ידיעות אחרונות** נחשב עיתון פופולארי ובעל התפוצה הגדולה בעת תקופת הסיקור (אברהם, 2012). **הארץ** נחשב איכותי ופונה לקהל קוראים ספציפי (קמה, Lehman-Wilzig & Seletzky, 2010; 2005). שני העיתונים מספקים למחקר ייצוג של פרופיל קוראים רחב ומגוון. לנוכח מרכזיותה של הפרשה בציבוריות הישראלית וריבוי תופעת התקיפות המיניות בישראל, מאמר זה עוסק ב'פרשת קצב' מנקודת מבט פמיניסטית ומתייחס גם לתופעת #MeToo, אחת התופעות התקשורתיות החשובות והמעניינות ביותר שהתרחשו בשנתיים האחרונות. מאמר זה רואה אור שנתיים לאחר שקמפיין #MeToo פרץ לתודעה בשנת 2017. עובדה זו מאפשרת קריאה מעמיקה משום שאפשר לקשר את 'פרשת קצב' להקשר חברתי רחב ועכשווי. וזאת, תוך הכרה ב #MeToo כביטוי לתהליך חברתי גלובלי שהחברות הישראלית והעולמית עברו ועודן עוברות במאבק בתופעת האלימות המינית נגד נשים¹.

שני אירועים מרכזיים חוללו מהפך: הראשון היה החשיפה של פגיעות מיניות, שחוו שחקניות הוליווד מפורסמות במקום עבודתן מצידו של הארווי וויינסטין (Harvey Weinstein), מפיק ובמאי בכיר בתעשיית הסרטים האמריקאית (Boyle & Rathnayake, 2019). השני היה ציוץ הטוויטר (Twitter) של השחקנית האמריקנית אליסה מילאנו (Alyssa Milano) באוקטובר 2017², בו היא מעודדת נשים שנפגעו מינית להשתמש בביטוי "גם אני" (MeToo) בצירוף 'האשטאג' (Hashtag, או בעברית תג הקבוצה) ברשתות החברתיות. אירועים אלו גרמו לכך שקמפיין #MeToo הפך במהרה למחאה רחבת היקף, המציפה את שכיחות האלימות המינית כלפי נשים על הבמה הגדולה בעולם. כבר ביומו הראשון נרשמו כחצי מיליון אזכורים ברחבי העולם. בדצמבר 2018 נרשמו מעל 100 מיליון אזכורים לקמפיין ברחבי העולם ומעל 75 אלף התייחסויות ברשת הישראלית. למעשה, מדובר באחת מתופעות הרשת הגדולות ביותר בעולם עד היום³. הביטוי "Me Too" הפך למטבע לשון ברשת ומחוצה לה וככזה הפך טבוע בשיח על פגיעות מיניות.

הנתונים על אודות מחאת MeToo, שסוקרה בכל אמצעי התקשורת, מחזקים את הטענה כי על מנת להבין ולהכיר לעומק תהליכים חברתיים יש להביט במערכות התקשורת שלה. המרחב התקשורתי מהווה סוכן חיברות מרכזי בעיצוב דעות של צרכני התקשורת, בין אם הם נמנים עם מקבלי ההחלטות ובין אם עם הציבור הרחב. מתוך הבנה זו, טוען המאמר כי הסתכלות ביקורתית של התקשורת על עצמה תוך הכרה של ספרות טראומה תתרום ליצירת סיקור הוגן ואחראי של פגיעות מיניות ותגרום לניפוץ סטריאוטיפים. תפיסה זו נשענת על ההכרה בכך שהשפה הינה מדיום של כוח (באטלר, 2001) ובכוחה לעצב את דעת הקהל ולתרום למיגור דעות קדומות, המקשות על זיהוי התנהגות הפוגעים כהתנהגות אלימה ופוגענית (קמיר, 2002 ; Benedict, 1992). על כן, חשוב לבחון מהם הנרטיבים שמאמצת התקשורת בסיקור של פגיעות מיניות. במחקר זה אמנם נמצאו

הבדלים מהותיים בין סיקור הארץ לבין ידיעות אחרונות של 'פרשת קצב', אך בשניהם בלט היעדר התייחסות מספקת לחיבור המקרה לקיומה של תופעה רחבה של פגיעות מיניות בנשים. למרות זאת ותוך התייחסות המחקר לקמפיין MeToo, ניתן לסמן את השיח התקשורתי בעקבות הרשעת משה קצב כנקודת מפנה ביחס התקשורת לעבירות מין בישראל בכלל, ולניצול כוח השררה לניצול מיני בפרט.

רקע תיאורטי

תופעת האלימות המינית

בבואנו להתייחס לספרות הטראומה בהקשר של פגיעות מיניות בנשים, יש להכיר בהמשגת התקיפה המינית כתופעה חברתית, בה תקיפה וניצול מיני הם ביטויים של שימוש במין לשם קביעת ושימור ההיררכיה בין גברים לנשים (להב, 2008; נגבי, 2009; קופפר, 2007). המשגה זו מתבססת, בין היתר, על ממצאים מחקריים המצביעים על קשר בין מידת הפטריארכיות של חברות שונות לבין שיעור התקיפות המיניות בהן (קופפר, 2007). כמו כן, יש להכיר בפן המגדרי הבולט בתקיפות מיניות מאחר ולרוב מדובר בגברים (97.7%) הפוגעים בנשים (89%) (איגוד מרכזי הסיוע, 2018). יתרה מכך, על פי הסטטיסטיקה, אחת מתוך שלוש נשים תותקף מינית במהלך חייה (להב, 2008; מקינון, 2005; קמיר, 2002) ולטענת עמותת 'אחת מתוך אחת' כל אישה עוברת הטרדה מינית בחייה (סער, 2017; עמית, 2015).

לספרות הטראומה בהקשר של פגיעות מיניות בנשים חשיבות רבה לצורך הבנת התופעה. התייחסות לזווית הפסיכולוגית מספקת הבנה מעמיקה על השפעתן של פגיעות מיניות על נשים. כמו כן היא פותחת צוהר להכרת מנעד התגובות לפגיעות המיניות. בכך מתאפשרת הבנה של תופעת האלימות המינית נגד נשים ובד בבד מתאפשרת היכולת לזהות דעות סטריאוטיפיות בנושא ולהתנגד להן. דוגמה לכך היא התופעה ששפלה (Scheppele, 1992) כינתה "סיפורים משתנים" ("shifting stories"), במסגרתה נשים שהיו קורבן לאלימות מינית משנות את הדיווח, עורכות שינויים בסיפור האירועים, לעיתים תוך שימוש בשתיקות ארוכות ובהיסוסים. אמנם זו תופעה נפוצה בקרב קורבנות לעבירות מין, אך מי שאינו בקיא בכך יכול בטעות לפרש את השינויים, השתיקות וההיסוס כעדות לאי אמינותן (אלמוג, 2009).

פרט לזווית הפסיכולוגית, הפנים-נפשית, בהקשר של פגיעות מיניות, יש להתייחס גם להקשר החברתי או הפוליטי (שדמי, 2003). את הטראומה הנלווית לאלימות המינית ניתן להסביר גם כ"טראומה עיקשת", טראומה המשכית המציבה איום קבוע לעצמי (זיו, 2012). אין להסתפק בסימונה כאירוע בעל התחלה, אמצע וסוף. על פי הטעון הפמיניסטי, אלימות מינית היא טרור מיני (להב, 2008; קמיר, 2007). נשים חשופות לקיומה של אלימות מינית כחלק משגרת חייהן, גם אם לא נפגעו באופן ישיר ממנה. כלומר, נשים מתחברות במציאות חברתית בה עצם היותן נשים הופך אותן לקורבן פוטנציאלי לאונס. מדובר במציאות קיומית של חרדה ואיום בעצימות משתנה (קמיר, 2007). האיום מרחף מעל מציאות חייהן, מגביל את תנועתן, את מרחב הפעולה שלהן,

הזמנים בהם הן נמצאות במרחב הציבורי ואף את לבושן (Meyers, 1997). בהמשך לטיעונים אלו, גם נתוני 'סקר ביטחון אישי' של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2018) מעידים כי תחושת הביטחון האישי באופן כללי גבוהה יותר בקרב גברים בהשוואה לנשים. מציאות חברתית זו הינה תוצר של ההבניה התרבותית של מיניות הגברים שנועדה כביכול לצורך שליטה בשילוב אקראיות שרירותית (להב, 2008). כלומר, אין לדעת מתי תתפרץ האלימות, ואין לדעת מי תהיה הקורבן הבא או התוקף הבא. אי הידיעה וחוסר יכולת השליטה מעלים את מפלס החרדה ומהווים מקור לשליטה וכוח בחייהן של נשים באשר הן. מתוך רצון להחזיר את השליטה בחייהן, אלימות מינית לרוב נתפסת כמקרה פרטני, אם כ'מזל רע' (להיות במקום הלא נכון בזמן הלא נכון) ואם כתוצר של פעולות מסוימות שנקטו או לא ננקטו על ידי הקורבן. קרי, היא כנראה לא נזהרה, לא התנגדה, לא היתה ברורה, אולי אפילו "הזמינה" את התקיפה בלבושה או בהתנהגותה. תפיסה זו מזינה דעות קדומות סביב פרופיל והתנהגות הנתקפת ומפנה אצבע מאשימה כלפי הקורבן ולא כלפי המציאות החברתית.

כאמור, אונס ותקיפות מיניות על ידי גברים נשענים על שלל דעות קדומות ופטריארכליות (קמיר, 2002; Benedict, 1992). דעות קדומות קיימות גם סביב פרופיל התוקף המזוהה כגבר זר, חולה נפש ו/או סוטה, בן מיעוטים או ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. הדעות הקדומות מתקיימות גם בנוגע לאופן בו הקורבן אמורה להגיב בזמן התקיפה ולאחריה: החל מהתנגדות ממשית עד כדי סיכון חיייה ותלונה במשטרה באופן מיידי (להב, 2008, 2006; נגבי, 2009; קופפר, 2007; קמיר, 2002). אך בפועל, מרבית מקרי האונס הם מצד גברים 'נורמטיביים' המוכרים לנפגעת (איגוד מרכזי הסיוע, 2018; סבה וליבן-קובי, 1995). כמו כן, התנהגותן של נשים אינה רלוונטית לסיכוי שלהן ליפול קורבן לאונס (מור, 2011). מרבית הנשים אינן נלחמות אם מתוך מנגנון הגנה טבעי הבא לידי ביטוי ב'קיפאון' ואם מתוך הערכה כי הנזק בהתנגדות יעלה על התועלת (ולראיה, 20% ממקרי האונס מסתיימים ברצח). יתרה מכך, מרבית הנשים נוטות לא להגיש תלונה במשטרה כלל ולא באופן מיידי בפרט (נגבי, 2009; קמיר, 2002). לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2018), כמעט אף אחת (97%) מנפגעות הטרדה מינית לא הגישו תלונה במשטרה. על כך מעיד גם הקמפיין #WhyIDidntReport בעברית #לא_התלוננתי, שהפך לתופעת אינטרנט עולמית והופץ ברשתות החברתיות השונות שנה לאחר פרוץ #MeToo וכהמשך ישיר שלה (מורדל, 2018; Boyle & Rathnayake, 2019). קמפיין זה פרץ בעקבות פרשת מינוי השופט בֶּרֶט קבאנו (Brett Kavanaugh) לבית המשפט העליון בארצות הברית לאחר שמספר נשים ובהן פרופ' כריסטין פורד (Christine Ford) העידו על פגיעות מיניות מצידו. תופעת האינטרנט הזו הביאה מאות אלפי נשים וגברים לכתוב מדוע בחרו לא להגיש תלונה כאשר הותקפו מינית (אלון, 2018; זלקינד, 2018; סער, 2017). העדויות שנחשפו בקמפיין משקפות חוסר אמון עמוק בשרותי המדינה וביכולתם להשיג צדק או ריפוי עבור הנפגעות והנפגעים. נושא זה מתקשר עם העובדה כי 92% מהתיקים על הטרדה מינית בישראל נסגרים בלי שיוגש כתב אישום (זלקינד, 2018).

מיתוס נוסף בהקשר של מקרי אונס הינו סביב מניע התאווה (להב, 2008). כאילו מדובר במשיכה מינית שיצאה מכלל שליטה, ולא בפשע אלימות. אך מחקרים מבהירים כי אונס הוא פשע מין שמקורו בהבניה תרבותית של מיניות הגברים הכרוכה בשאיפה לשליטה ובאלימות ולא בדחף ביולוגי בלתי נשלט. כלומר, התרבות היא גורם מרכזי בעיצוב התנהגות אלימה כלפי נשים; ההבניה התרבותית של גבריות ונשיות מעצבת את יחסם למין (נגבי, 2009; קמיר, 2002).

פגיעות מיניות במסגרת יחסי עבודה

בדומה לאפיון המגדרי של כלל תופעת האלימות המינית, גם בנושא הטרדות מיניות במקום העבודה נשים הן הרוב המכריע של נפגעי עבירה זו וגברים הם הרוב המוחלט של מבצעי העבירה (איגוד מרכזי הסיוע, 2018; הקר, 2001; מור, 2011; 1997; Blackstone & Gardner, 2018). כך גם לפי הנתונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2018) המעידים כי השיעור הגבוה ביותר של הטרדה מינית נמצא בקרב נשים צעירות בנות 20-34 (7.5% לעומת 2.0% בקרב הגברים שהוטרדו), וכי מדובר בשיעור הגבוה ביותר של פגיעה מעבריינות בכל קבוצות המין והגיל. כמו כן, חשוב להכיר במגוון ההשלכות של הטרדות מיניות במקום העבודה מלבד ההשפעה על בריאותן הגופנית והנפשית. אחת ההשלכות היא פגיעה במקור פרנסתן, אם עקב פיטוריהן, העברה מתפקידן או התנכלות מצד המערכת (מור, 2011; Blackstone & Gardner, 2018). פגיעתן של נשים בשל הטרדה מינית יכולה לבוא לביטוי גם בהיעדרויות ממקום העבודה, ירידה בפריון העבודה ואי רצון לחזור לשוק התעסוקה לחלוטין (הריס ופיכטלברג-ברמץ, 2012).

ניתן להצביע על מגמת עלייה במהלך השנים בפניות בנושא הטרדות מיניות במקום העבודה. לנתונים אלו חשוב להתייחס תוך הכרה בבולטותם של שני מקרים על ציר הזמן: האחד, בשנת 2012, כאשר משה קצב החל לרצות את עונשו על עבירות מין במסגרת יחסי עבודה. השני, מחאת #MeToo הנחשבת לאחת מתופעות הרשת הגדולות ביותר בעולם עד היום (מורדל, 2018). מגמת העליה בפניות ניכרת בנתונים ודוחות רבים ומגוונים. הדוח השנתי של איגוד מרכזי הסיוע לשנת 2018 מציג עליה בשיעור הפניות הנוגעות למסגרת יחסי עבודה או לשירות צבאי בין השנים 2012—2017. כמו כן, מוצגת עליה גם בנתוני המשטרה על פתיחת תיקי עבירות מין והטרדה מינית בשנת 2017 לעומת 2012, תוך עליה משמעותית של 85% בפתיחת תיקים של עבירה מסוג הטרדה מינית (1,353 ב-2017, לעומת 730 תיקים ב-2012). גם הנתונים מבית הדין לעבודה מציגים עליה במספר תיקי ההטרדה המינית שנפתחו בבית דין לעבודה: בשנת 2012 נפתחו 46 תיקים בנושא ובשנת 2017 נפתחו 77 תיקים (איגוד מרכזי הסיוע, 2018). כמו כן, שדולת הנשים בישראל, המפעילה קו פתוח בנושא הטרדות מיניות במקום העבודה, מדווחת על עליה של 300 אחוזים במספר הפניות בשנה שלאחר קמפיין #MeToo, 102 פניות לעומת 31 (זלקינד, 2018). נציבות שירות המדינה מציגה עליה של 70% במספר הפניות בנושאים של הטרדות מיניות ועבירות מין, כאשר הדוח מציין בפירוש כי נקודת המפנה חלה בהתאמה לתחילתו של קמפיין #MeToo וכי למרות העליה המשמעותית אין ספק כי עדיין מדובר בנושא המצוי בתדירות (נציבות שירות המדינה, 2019).

ייצוג עבירות מין בתקשורת

עם חלוף השנים ניכרת מגמת עלייה בדיווח העיתונאי על אלימות מינית (קורן, 2019; Carter, 1998; Dowler, 2006). אך למרות שהסיקור העיתונאי של תקיפות מיניות בכלל ואונס בפרט אכן מעלה תופעה זו לשיח הציבורי (למיש, 2007), הייצוג התקשורתי של אונס מתגלה כבעייתי בעולם (Benedict, 1992) ובארץ (איגוד מרכזי הסיוע, 2017; להב, 2008). נראה כי הדרך בה בוחרת העיתונות למסגר אירועים אלה, פועלת דווקא להנצחת התופעה ואולי אף להגברתה (להב, 2008; למיש, 2007; קופפר, 2007). בהקשר של מקרה הבוחן במחקר זה, 'פרשת קצב', ניתן לומר כי התקשורת מציגה משפטים של שערוריות כמעין מחזה המוני ההופך לתחרות של עיתונות צהובה, באמתלה כי התקשורת רק מספקת לקהל את מבוקשו ורצונו (McLaughlin, 1998). מחקרים שבחנו את אופן הסיקור של תקיפות מיניות על ידי התקשורת הישראלית מצאו, בין היתר, כי אלו מוצגות כבלתי נמנעות או כנורמאליות בתואנה כי התוקפנות היא טבעו של הגבר. עוד נמצא שימוש בסנסציונליזציה ואירוטיזציה של האירוע, שנועדו להגביר את הערך החדשותי של אירועי התקיפה. בנוסף, מרבית המקרים של אלימות כנגד נשים מוצגים כמבודדים ונטולי הקשר חברתי, עובדה המחזקת את התפיסה של אונס כסטייה חברתית ולא כתופעה חברתית רחבת היקף (להב, 2009, 2008; Meyers, 1997). כמו כן, נמצא שימוש במיתוס השכיח ביותר בסיקור העיתונאי המצייר אונס כאקט של תאוה מינית (להב, 2006; Benedict, 1992).

על נרטיבים וקהילת העיתונאים

לא ניתן להתייחס לכוחה של התקשורת בנפרד מכוחם של העיתונאים המשמשים שומרי סף ומבני המציאות. באמצעות הנרטיב הנבחר לתיאור האירוע החדשותי, השפה הנבחרת, שיוך הסיפור להקשר מסוים, הבלטת הסיפור וכן הלאה, מתקיים תהליך הבניית המציאות על ידי הנכחה או הדרה של אירועים, קבוצות, תופעות וכדומה (אברהם, 2001). מתוך התפיסה שעיתונאים מעצבים את השיח, את משמעות מקצועם ואת האירוע אותו הם מסקרים, יש להתייחס אליהם כ'מספרי סיפורים' (רועה, 1994) תוך שאנו מתייחסים ל'סיפור' ו'נרטיב' כבעלי אותה משמעות, כנהוג במדעי החברה (Riessman, 2008). חשוב להבין כי למרות מחויבות העיתונאים לייצג את המציאות, סיפור סיפורים מן המציאות קשור הדוקות לדחף לשפוט אותה מבחינה מוסרית (קליין, 2010).

יצירה של נרטיב מכל סוג שהוא כרוכה בבחירות רבות. בין היתר, ישנן בחירות של רלוונטיות, כלומר אילו אירועים יושמטו ואילו יתוארו; ישנה החלטה בדבר השפה, הסגנון, הטון, הדגש שיושם בדברים וכדומה (אלמוג, 1999; ספקטור-מרזל, 2010; Renkema, 2004). לפיכך, הדגשת פרטים מסוימים בטקסט או הדרתם ממנו, בחירת המילים והמבנה התחבירי של המשפט הן פעולות פוליטיות המפעילות כוח ומכריעות בדבר הקצאת כוח לגיבורי הסיפור השונים (תירוש, 2001). מתוך כך, בכל נרטיב קיים יסוד מניפולטיבי המגלם את הכוח הטמון ביצירת נרטיב: כוח

לעצב מציאות באמצעות השפה, כוח להשעות את חוסר האמון של המאזינים לסיפור, כוח להשפיע ולשכנע (אלמוג, 1999). הכרה בנרטיב כעדשה מרכזית להבנת המציאות האנושית (ספקטור-מרזל, 2012) והכרה ביסוד המניפולטיבי בנרטיב, בוודאי בסיפור העיתונאי (וולפספלד, 2012), מאפשרת התבוננות בתקשורת בכלל ובעבודת העיתונאי בפרט דרך פריזמה של נרטיב. הסתכלות זו עשויה לסייע בשינוי התפיסה הרווחת כי מקור תקשורתי אמין הוא בהכרח זה המאופיין בסיקור אובייקטיבי, ביצירת נרטיב בלתי-מוטה. לתפיסה זו אין מקום דווקא משום שכל קביעת עובדות ותיווכן קשורה לרוב ובאופן בלתי מודע להערכה שלהן. לא ניתן לשאוף ליצירת נרטיב 'תמים', מאחר שכל נרטיב מהווה בחירה פרשנית (אלמוג, 2009).

מאמר זה מציג את הנרטיבים במרחב התקשורתי תוך חשיפת האידיאולוגיות והתפיסות שניצבות מאחורי הנרטיבים והמטען המגדרי שהם נושאים עימם בהקשר של תקיפות מיניות כלפי נשים. זאת, כפי שממחיש מקרה הבוחן 'פרשת קצב', השערוריה שהסעירה את המדינה ואף שבתה את תשומת לב העולם. מכאן נגזרות שאלות המחקר:

- מהם הנרטיבים העיקריים במרחב התקשורתי?⁴
- מהן האידיאולוגיות הגלומות בנרטיבים ביחס לתקיפות מיניות בכלל ובאמצעות כוח השררה בפרט?
- האם וכיצד השיח התקשורתי מאתגר או משרת תפיסות סטריאוטיפיות בחברה הישראלית בנוגע לתופעת האלימות המינית כלפי נשים?

מערך המחקר

מאמר זה עוסק בנרטיבים במרחב התקשורתי בשני עיתונים: **ידיעות אחרונות** ו**הארץ**. **ידיעות אחרונות** נחשב לעיתון הפופולארי ובעל התפוצה הגדולה בארץ (נכון לתקופת הסיקור) ועמד על תפוצה של 37.6% בימי חול ושל 43.1% בסוף השבוע (אברהם, 2012). **הארץ**, העיתון הוותיק בארץ הממצב עצמו כעיתון איכות, פונה לקהל יעד אליטיסטי (קמה, 2005; שוורץ, 2014), נמנע מסיקור 'צהוב' ומחזיק בנטיית לשמאל במפה הפוליטית. ככזה הוא עורר פולמוס רחב בשיח הציבורי והפוליטי סביב פרסומיו השונים (חדשות 2, 2016; פישביין, 2016).

תקופת המחקר

ניתוח הטקסטים נתחם למסגרת זמן בין 2006—2011. כלומר, מחשיפת הפרשה לשיח הציבורי בחדשות ערוץ 2 בתשעה ביולי 2006 ועד לשבוע בו משה קצב החל לרצות עונשו בדצמבר 2011.

מהלך המחקר

כדי למקד את הניתוח הנרטיבי, יצרתי ציר זמן המגולל את התפתחות הפרשה תוך אזכור נקודות ציון סביב אירועי מפתח שסוקרו באופן נרחב. בצמוד לציר הזמן נדגמו כל הטקסטים המתייחסים ל'פרשת קצב'. בסך הכל נותחו 240 טקסטים **מידיעות אחרונות** ו-250 **מהארץ**. הניתוח התייחס הן לכותרות, הן לתצלומים הנלווים והן לטקסט בגוף הכתבה.

שיטת המחקר

לצורך ניתוח הטקסטים העיתונאים השונים, נקטתי בשלוש שיטות ניתוח המשולבות זאת בזאת: ניתוח תימטי איכותני, חקר שיח ביקורתי וחקר נרטיבי. ראשית, אני ניגשת לטקסטים מנקודת מוצא של התיאוריה המעוגנת בשדה, קרי אינני מגיעה למחקר עם מאגר תשובות מוכן מבעוד מועד, אלא ניגשת לטקסטים עם מאגר תיאורטי מושגי ואקדמי. הטקסטים הם אלה המנחים אותי בדרכי לעמוד על פשרם (Glaser & Strauss, 1967; Strauss & Corbin, 1990). מתוך הנחה כי השפה המרכיבה את הטקסט הינה גורם מרכזי בעיצוב התודעה ואינה משקפת את המציאות, אלא מבנה אותה באופן פעיל (Fairclough, 1995[1988]) הטקסטים נותחו באמצעות ניתוח שיח ביקורתי. זאת, גם בשל תשומת הלב שהוא מקדיש לתפקיד הכוח (Smith & Bell, 2007) ומשום עיסוקו בניתוח יחסים מבניים (גלויים או סמויים) של שליטה, אפליה, עוצמה ופיקוח כפי שהם באים לידי ביטוי בשפה עצמה (Wodak & Meyer, 2001). במקביל, הטקסטים נותחו באופן נרטיבי על סמך ההבנה כי כל נרטיב הינו תוצר של בחירות (מודעות ולא מודעות), ולכל בחירה כזו משמעות (נגבי, 2009). יש משמעות לנקודת התצפית ממנה מסופר הסיפור, הנחות רקע עליהן הסיפור נשען, דגש על מילים, ביטויים, סדר, אפיון הדמויות, שפה וסגנון שנבחרו על מנת לספר את הסיפור. את המשמעויות האלה מחקר זה מבקש לפרק לגורמים ולעמוד על ההשלכות בבחירתן.

ממצאים

הנרטיבים העיקריים בדיעות אחרונות

דמותו של התוקף, משה קצב, נמצאת במרכז הסיקור לאורך השנים, כאשר הנרטיב התקשורתי סביבו עובר שינוי לאורך התפתחות והסתעפות הפרשה. הנרטיב הראשון המלווה את הפרשה הינו 'רומן אסור'. לא אונס', הבולט בעיקר בתחילת הפרשה (עד 25.8.06 באופן בולט). נרטיב זה מאבד מהרלבנטיות שלו ודועך, כאשר את חלק הארי של הסיקור תופס נרטיב חדש: 'התוקף כקורבן' בו משה קצב הופך מגבר רב און לקורבן הראוי לרחמים. עם התקדמות המשפט ניתן לראות כיצד קצב עובר דה-הומניזציה ואנושיותו נפשטת מעליו עד לשיא הבא לידי ביטוי בפרסום הרשעתו באונס. הרשעה אשר הציבה במרכז נרטיב חדש ומובהק בו 'קצב הו(א)רשע'. חשוב לציין כי הבולטות שניתנת לנרטיבים הללו באה לידי ביטוי גם בעימוד. כך ניתן להבחין כי הנרטיבים הבולטים הם אלו הזוכים לסיקור תוכן נרחב, לכותרות בולטות, כתבות שער והפניות בעמוד השער. זאת, לעומת הנרטיבים הנעדרים מהסיקור המוצגים בהתאמה, כלומר בעמודים האחרונים; לדוגמה הסיפור הנשי בפרשה. הקורבנות אינן זוכות לסיקור, אלא אם אופי הסיקור על אודותיהן משרת את נרטיב העל של סיקור העיתון את פרשה זו: הדרמטיזציה.

בין רומן אסור לאונס

אחד הנרטיבים באמצעותו בוחרת התקשורת לספר את "פרשת קצב" הוא סיפור של פרשיית אהבים שהתנפצה והותירה אישה נקמנית ולא מסופקת. בהתאם לכך נמצא שיח מילולי אשר

לעיתים רומז ולעיתים טוען באופן ישיר כי מדובר ביחסי מין בהסכמה בין קצב לא' מבית הנשיא. אמירה זו נאמרת ונרמזת חרף העובדה כי יחסי מין בין בעל הסמכות לכפופה לו הינם עבירה על החוק (מור, 2011). דוגמאות לכך נמצא בניסוח הכותרות ובמלל הכתבות עצמן. לדוגמה: "הנשיא, הפקידה וקלטת הסחיטה", "הקלטת הלוהטת של נשיא המדינה" (מולא וצימוקי, 9.7.06), "שערוריית מין בבית הנשיא" (ירקוני ומאירי, 28.6.07). בחירות מילוליות כאלו הופכות את א', הקורבן לפגיעה המינית במקום העבודה, ל'אשה האחרת' במשולש בו גילה קצב, אשת הנשיא, היא הקורבן האמיתי בכך שנבגדה על ידי בעלה. בנוסף, מתן במה לציטוטים מצדו של קצב ומקורביו לעומת היעדר ציטוטים מצד הקורבנות ומקורביהן, כמו גם ניסוחים מסוימים מצד הכתבים אל מול השמטות מסוימות, מחזקים את דמותה של קורבן התקיפה המינית כ'אשה אחרת' ומעצבים את השיח כפרשיית אהבים אסורה ולא כאקט פוגעני. לדוגמה: "גם האשה הזאת מאמינה כי נשיא המדינה כפה עליה קיום יחסי מין איתו" (סבן ומאירי, 7.9.06) (הדגשה שלי). את הניסוח 'כפה עליה יחסי מין' היה ניתן להמיר במילה 'אונס', משום שמשמעות האינוס היא כפייה של יחסי מין שנעשו ללא הסכמה חופשית. התמיהה גדולה עוד יותר כאשר ידוע כי בעיתונות הכתובה ישנה דרישה להגבלת מספר המילים. אם כן, מדוע לא נעשה שימוש במילה אחת 'אונס' יתרה מזאת, ההגדרה 'יחסי מין' מעלה קונוטציה ליחסים אינטימיים שחווים בני זוג המבקשים להתייחד; בעוד אונס מעביר מסר פלילי בו הגבר כופה עצמו על האשה בניגוד לרצונה. ייתכן ואי השימוש במילה 'אונס' מתקשר לשימוש במילה 'מאמינה'. השימוש במילה זו בצירוף 'תקיפה מינית' מהווה זילות לתיאור תלונתה של הנתקפת, ומרמז שאמונה היא דבר שבינה לבינה ולכן אין לו קשר למציאות.

היבט מעניין נוסף הוא ההקשר הרחב בו ידיעות על הפרשה מופיעות בעיתון. למשל, סביב הידיעה "המשטרה מתמקדת בחשד: קצב נפל קורבן לסחיטה" (מאירי וסבן, 27.7.06) פורסמו מספר כתבות המרמזות על רומנים אסורים: "בית המשפט אישר: גבר נשוי יתרום זרע למאהבת שלו", "גופה תוצא מהקבר לצורך בדיקת אבהות". ההקשר הרחב בו הכתבה על פרשת קצב מופיעה בעיתון עולה מתוך נקודת מבט רחבה, הרואה חשיבות בידיעות המתלוות לפרסום. ניכרת אפוא עריכה המחזקת את נרטיב הרומן.

כשהתוקף הופך קורבן

בעוד הסיקור מתמקד ברובו המכריע בתוקף, קולן של הנפגעות בפרשה מוחלש ומטושטש. כאמור, בנרטיב 'הרומן האסור' קצב הצטייר כ'דון ג'ואן'; אך בחלק הארי של סיקור הפרשה (החל מסוף אוגוסט 2006 ועד הכרעת הדין בשנת 2011) קצב מוצג יותר כקורבן מאשר כתוקף. התמקדות השיח התקשורתי בדמותו של התוקף ובמעגלים הסובבים אותו, החל ממשפחתו הגרעינית והמורחבת וכלה בחבריו, מכריז ושכניו תורמת משמעותית לעיצוב נרטיב התוקף כקורבן. נרטיב זה בא לידי ביטוי בכתבות, בכותרות ובניסוחי העיתונאים, המעמיקים, מרחיבים ומתמקדים במשפחת התוקף, תוך שימוש רב בתיאורים מפורטים ורגשיים, המדגישים את הקושי והסבל שעובר התוקף ומשפחתו. לדוגמה: "היה משהו סמלי בבדידות הזאת, כאילו הנשיא הופשט מכל מחלצות המשרה

הרמה ונותר לבד כשרק משפחתו מאחוריו [...] עייפות גדולה כיסתה את פניו, עיניו התמלאו דמעות" (שיפר וברנע, 15.9.06).

למרות שמדובר בדמות ציבורית, נשיא מדינה מכהן, נרטיב הקורבן מצייר את קצב כאיש פרטי ומתייחס אל הצדדים האחרים של חייו הפרטיים, הדוגמאות הבאות מדברות על הדימוי שלו כאיש משפחה: "בתום יום החקירה המתיש שעבר הנשיא קצב, יצאו אמש בני משפחתו הקרובים להגן עליו ולדבר בשבחו" (צורי, 24.8.06), "אחיו ובניו ילוו אותו וידאגו לגונן עליו מפני הצלמים" (צורי וירקוני, 23.3.11), "בעלי לא טיפוס שיאנוס" (מאירי, 05.7.07). השימוש במילים כגון איש, גבר, אבא, בן, בעל וכדומה מסייע להצגת התוקף כגבר נורמטיבי, כאיש משפחה, אדם שמעיד ונעשה לו עוול (Clark, 1992). השימוש בכותרות בגוף ראשון וחשיפת כלל תפקידיו המשפחתיים של קצב מחברים את הקורא למושא הכתיבה על ידי הובלתו להזדהות עם התוקף עצמו, או עם אחד מבני משפחתו. קרי, אין הוא נשיא המדינה בלבד, בעל תפקיד רם ומעל העם, אלא הוא 'כמוני וכמוך'. להלן דוגמה לתיאור מפורט של משפחת קצב ולמסר העולה בהתאם לכך: "אתמול בביתה בקריית מלאכי, בית רחב ידיים המוקף בגינה מטופחת עמוסת עצי פרי וקירותיו עמוסים בתמונות הנשיא, ישבה גוהר קצב ובכתה" (אברמוב, 17.10.06). התעכבות הכתבת על פרטי הגינה בבית אימו של קצב מסייעת לקורא לצייר תמונה חזותית בדמיונו, הממחישה לו את דמותה של אם מבוגרת, בוכה, לבדה בגינה גדולה, אמא החווה שבר וכאב. סגנון כתיבה זה, גדוש בתיאורים ופרטים, יוצר אמפתיה כלפי משפחתו של קצב באופן ישיר וכלפי קצב באופן עקיף.

הצגה זו עומדת בניגוד לאופן בו מוצגות המתלוננות או, נכון יותר, לא מוצגות. הן אינן מצוטטות, אין הרחבה בדבר הקושי, הפגיעה והסבל שהן ומשפחתן חווים. מתוקף חוק העונשין⁵ המבקש להגן עליהן, פניהן מטושטשות ושמותיהן נותרים חסויים (קליין, 2012). ייתכן כי תחת אמתלת הגנת החוק לא ניכרת התייחסות בסיקור **ידיעות אחרונות** לסביבה החברתית והמשפחתית של הקורבנות, פרט לשני אזכורים נקודתיים ומינוריים בעניין הקושי שלהן, המתווך על ידי בן משפחה של אחת המתלוננות. אי מתן דגש והתייחסות לסביבה העוטפת את הקורבנות מהווה התעלמות מן הקושי והסבל שלהן ושל הסובבים אותן. להבדיל מדמותו של התוקף, הן רק על תקן "המתלוננות".

הו(א)רשע: דה-הומניזציה של התוקף

נרטיב זה מחזק את התובנה העולה ממספר מחקרים (להב, 2009; Sunindyo, 2004; Clark, 1992) המעידים כי הסיקור העיתונאי נוטה ליצור לא פעם שני סוגים של תוקפים: ה'נורמלי' מול ה'סוטה'. ה'נורמלי' מוצג כאדם נורמטיבי, כקורבן אמיתי שהאישה פיתתה למלכודת נקמנית ו/או מינית. המחקר הנוכחי מראה שבמקרה זה יש התפתחות בדמותו של קצב, מקורבן לרשע. קצב מוצג כקורבן הנסיבות, כזה שהמחיר הציבורי והאישי שהוא משלם עצומים לעומת המעשה לכאורה. הצגתו כנורמטיבי מלווה בהטלת ספק בדבר אשמתו. מנגד, נראה כי הוא סופג השתלחות מילולית, אשר באה לידי ביטוי באופן הדרגתי במהלך הסיקור ולאחר הרשעתו ביתר שאת. מרגע

שהו(א)רשע, הרשעתו מהווה גושפנקה להיותו רשע ולא נורמטיבי. תהליך הדד-הומניזציה שעוברת דמותו של קצב במרחב התקשורתי בא לידי ביטוי בשימוש גובר בתיאורים חייתיים ולא אנושיים. לדוגמה: "מפלצת", "חיה", "חולה מין", "שטוף יצרים" ועוד (פלג, 2012). לדוגמה כותרות ראשיות וכותרות משנה: "מופע הזעם", "כמו רצח" (ירקוני, 23.3.11). דוגמה נוספת נראה בציטוט זה: "שלא יכאב לבכם על האיש שהיה לו הכל והרס את זה במו ידיו בגלל יצריו החשוכים" (קדמון, 11.11.11).

לביטוי התוכני של הדמוניזציה בסיקור קצב מתווסף גם הפן החזותי, שבין היתר בא לידי ביטוי בשימוש בצילומי תקריב מאיימים, גרפיקה בולטת, כותרות בולטות, שימושים בצלליות ובצבע אדום. דה הומניזציה זו של התוקף משמרת את המיתוס סביב דמות האנס, כגבר לא נורמטיבי ומחריגה אותו כיוצא דופן, ולא כחלק מתופעה חברתית רחבה.

בין פאסיבית לתוקפנית לנעדרת

החלוקה של התוקף לשני סוגים – 'הסוטה' מול 'הנורמלי' – מתכתבת עם הצגת האישה באחד משני קצוות הרצף בין אישה 'רעה' ל'טובה'. זו המצטיירת כ"קורבן אמיתי" תמצא עצמה על תקן 'האישה הטובה' ואילו זו שהתקשורת מציירת כאחת ש"ביקשה" את התקיפה או לא עשתה כל שביכולתה למנוע אותה, תוצב בקצה השני של הרצף כ'אישה רעה', כמינית, נקמנית, רודפת בצע וכדומה (להב, 2009; למיש, 2002). דברים אלו מקבלים משנה תוקף בממצאים העולים במחקר זה. נראה כי ישנה חלוקה נרטיבית בין הנשים הנתקפות: פאסיבית לכאורה ותוקפנית/דעתנית לכאורה.

כאשר השיח התקשורתי מציג מאפיינים המביעים יותר דעתנות בדמות הנתקפת, נראה כי זה יהיה בצמוד לשיח תקשורתי החושף ספק, מגלה שיפוטיות והאשמה, מרמז על נקמנות, מקשר לסחיטה כספית, מתמקד בקורבן כאובייקט מיני וכן הלאה. להלן דוגמה מציטוט של א' השנייה: "אני רחוקה מאוד מהתדמית שהוא מנסה לשוות לנו [...] אני צנועה, תמימה, באתי מעולם אחר, טהור. אני לא קלה להשגה ופתאום אני קולטת מה מנסים לעשות" (מרון ושלום, 20.10.06). תפיסה זו, בין אם במודע או לא, משקפת מאגר דעות צר בנוגע לתפיסה התרבותית-חברתית של אונס 'אמיתי'. אין בהמשך איזו שאלת הבהרה מצד הכתבים המופנית אליה בנושא הזה, או אמירה כלשהי העוסקת בכך שאין זה אומר שמי שאינה "צנועה" כביכול מועדת יותר לפגיעות מיניות או שאולי 'הביאה את זה על עצמה', וכך השיח מציג את התפיסה הזו ללא כל התייחסות נוספת.

דוגמאות נוספות לסיקור המרמז על נקמנות בהקשר של סיקור דמותה של הנתקפת ה'תוקפנית': "דרשה העובדת לשעבר מקצב סכום של חצי מיליון דולר בתמורה לשתיקתה. משלא נענה, הסכימה להתפשר על 200 אלף דולר" (מולא וצימוקי, 9.7.06). "מלשכת בית הנשיא מוציאים עליך דברים לא מחמיאים [...] 'שיבושם להם. כשאני אחליט, הכול יהיה' [...] אומרים שאת סוחטת אותו [...] 'יקירתי אני לא מוטרדת. אני מודה לך על ההתעניינות וכשאני אהיה מוכנה אני אגיב'"

(מולא, 9.7.06). "ככל שפישפשונו ובדקנו, וניסינו להבין וללמוד על האישה הצעירה שעשויה להביא לסיום כהונתו של הנשיא, הצטיירה דמותה כאישה חזקה, אמיצה, בעלת נוכחות מרשימה, העומדת על שלה, כמו דמותו של אותו ילד קטן שעלה מאיראן אל המעברה ובשיניים פילס דרכו מעלה" (מרון ושלוס, 14.7.06). מעניין לראות כי במקביל לציון מאפיינים של אישה חזקה ודעתנית, עולה השוואה בין אישה בוגרת לילד קטן מאיראן. בעצם ההשוואה בין אישה בוגרת לילד, נרמזת במודע או שלא, כי על החמלה של הקורא להיות מופנית כלפי הילד הקטן. זאת ועוד, הכותרת "נערה יפה ושתקנית" (שם) אינה הולמת את האפיונים שזה עתה מנו הכתבים כאשר תהו על קנקנה של האישה הצעירה.

בסיקור פרשה שעיקרה הוא ניצול כוח ומרות לשם ניצול מיני של נשים, לא מן הנמנע לצפות כי הוא יאופיין ברגישות מגדרית ונוכחות של אותו קול שהאלימות המינית מבקשת להשתיק. אך נרטיב שמאופיין ברגישות מגדרית, היה בבחינת נרטיב נעדר. נרטיב העל חולש על נרטיבי המשנה ומכתיב את אופיים, כך שרק נרטיבים, המשרתים את הדרמטיזציה, זכו לאפיין את סיקור הפרשה. לכן, קולן של הנשים לא נשמע במהלך הסיקור, אלא אם הוא שירת את נרטיב העל. קולן של הנשים בא לידי ביטוי רק בעדויותיהן מחקירת המשטרה, היה זה שיח רווי רכיבים מיניים וסנסציוניים על סף הפורנוגרפיים.

יחד עם זאת, יש לציין כי התקדמות ההליך המשפטי השפיעה על אופי הסיקור וכי במשך התקדמות המשפט הופיעו בהדרגה מאפיינים המבקשים לדחוק את מיתוס "האונס האמיתי" הצידה, ולחזק את הקורבנות במאבקן. השיא הגיע לאחר ההכרעה בדיון. לדוגמה:

התרחש כאן משהו היסטורי, שהמשקל הערכי והמוסרי שלו הוא עצום. בית משפט בישראל קבע אתמול שאין אדם שהוא מעל החוק. שאפילו האזרח מספר אחת לא יכול לנצל נשים ולצאת מזה בשלוש [...] נקבע אתמול פסק דין חשוב ביותר במונחים של יחסי גברים ונשים, של ניצול שררה כדי להשפיל נשים. זהו פסק דין שייתן רוח גבית לנשים שמרגישות כי בוזו והושפלו על ידי מעסיקיהן, שהוטרו מניית על ידי אנשים בעלי מעמד וחששו עד כה להתלונן (קדמון, 31.12.10).

כמו לא מעט גברים שבסתר ליבם התפלאו על כובד העונש. אפשר לחשוב מה הוא כבר עשה, הם יתהו. ויהיו אפילו נשים, כמו חברת כנסת אחת, שרק לאחרונה הביעה עמדות אומללות בקשר ליחסי גברים נשים שימשיכו להאשים את התנהגות המתלוננות ולהקל במעשיו של התוקף [...] מה שחשוב הוא שאנחנו כחברה נדע ונבין (קדמון, 23.3.11).

ממצאי המחקר מעידים כי פסיקת בית הדין בעצם חיזקה שיח נשי ופמיניסטי בעיתון.

הנרטיבים העיקריים בהארץ

הנרטיב הבולט והעיקרי העולה מהארץ בסיקור פרשת קצב הוא המשפטי. נמצא כי הארץ התמקד בעיקר בהיבטים המשפטיים והמשטרתיים. ניכר סיקור ממסדי של פעילות המערכת המשפטית וסיקור התפתחויות תהליכי החקירה המשטרית. ממצא זה מחזק את ממצאי המחקר של להב (2009), כי הארץ התמקד בהיבטים של חוק וסדר ופעילות משפטית סביב מקרה האונס שכונה "אונס רמת השרון". בעוד הנרטיב המשפטי הוא העיקרי; נמצא גם שיח פמיניסטי ער ונוקב, כמו גם הצבת מקרה האונס ברצף של שחיתות בצמרת הפוליטית ודה-הומניזציה של קצב.

בין נרטיב משפטי לדיווח מנוכר

את הבולטות של הנרטיב המשפטי ניתן לחלק לשניים: האחד בא לידי ביטוי באימוץ מינוח משפטי, שימוש בביטויים מעולם המשפט ואזכור רב של גורמים בפרקליטות ובכירים במשרד המשפטים. החלק השני בא לידי ביטוי בדיווח עקבי של התפתחות חקירת המשטרה ושל התפתחות הפרשה בהיבט המשפטי-משטרתי ומתן עדיפות לסיקור ממלכתי של החוק והסדר בנוגע לפרשה. ניתן לראות זאת בכתבות התוכן הרחבות ובידיעות חדשותיות על אודות ההתרחשויות האחרונות בפרשה, כמו גם בכותרות ראשיות וכותרות המשנה המלוות ידיעות וכתבות אלו. לדוגמה: "בכירים במשרד המשפטים: מזוז יורה על חקירה פלילית בפרשת הנשיא קצב" (יועז, זינגר-חרותי וברקת, 10.7.06). "שאלות ותשובות - האם אפשר להגיש כתב אישום?" (גדעון אלון, 24.8.06). "דומה שתהליך זה של פגיעה במעמדה המשפטי והציבורי של חזקת החפות החל כאשר בג"ץ פסל, על פי כלל הראיה המנהלית" (בנדור, 11.9.06).

את החשיבות והדגש שניתנו בהארץ להיבט המשפטי בסיקור אפשר למצוא גם בליווי הבולט והעקבי של ההיבט הפרשני במדור קבוע "פרשנות משפטית": "פרשנות משפטית - לפרסם דו"ח ביניים על חקירת הנשיא" (סגל, 27.8.06). "דרישת החוק היא לקיום מחשבה פלילית מצד הנאשם כלומר, מודעות לכל היותר שהמעשה נעשה בלא הסכמה או לפחות תוך עצימת עיניים מהתנגדות המתלוננת" (סגל, 30.12.10). יש לציין כי העימוד מהווה חלק בלתי נפרד ממיתן החשיבות להיבט זה או אחר, ומכאן הבולטות שנותן העיתון לנרטיב המשפטי (להב, 2009). בהתאם לכך, מאמרי הדעה והפרשנות המתייחסים לפן המשפטי נמצאו בעמודים הראשונים יחסית לאלו המתייחסים לפן החברתי והפמיניסטי, שנדחקו לעמודים האחרונים. הנרטיב המשפטי מעניק סיקור רחב יחסית למערכת המשפטית-משטרית בנושא. מערכות אלו מוצגות באופן חיובי ושלילי כאחד. ההתייחסות השלילית מתבטאת בביקורת המשתמעת מהתנהלותו של היועץ המשפטי לממשלה דאז מני מזוז. בנוסף, משתמעת ביקורת כלפי צוות ההגנה של קצב מחד גיסא, ושימוש בתיאורים מעולם הקסמים והקרקס, המרמזים כי רק קסם יוכל להפוך את קצב לחף מפשע, מאידך גיסא.

התייחסות חיובית במסגרת הנרטיב המשפטי משתמעת בעיקר מסיקור התנהלות המשטרה ומפסק הדין שהרשיע את קצב. היא בוטאה במדורי הפרשנות, הדעה ובמאמרי המערכת: "חקירת הנשיא מלמדת על חוסן של הדמוקרטיה ומערכת שלטון החוק שאינן מקלות גם לא עם נשיא המדינה" (מאמר מערכת, 25.1.07). "נכונותה של מערכת אכיפת החוק לשחוט את הפרות

הקדושות מכולן, הנשיאות, משדרת לנשים שאף בעל שררה אינו חסין, שאף בוס לא יכול לנהוג בגופן כרצונן ולצאת בלא פגע. מעתה כל הבוסים המטרידים הם קצב" (סיני, 24.1.07). אמירה זו מביאה אותנו לדון בנרטיב הבולט הבא: השיח הפמיניסטי.

השיח הפמיניסטי

נרטיב העל מכיל גם נרטיבים אחרים, בולטים פחות מאשר הנרטיב המשפטי. אחד מהם הוא הנרטיב הפמיניסטי. נרטיב בו השיח מאופיין בהבנה מגדרית כוללת של מערך הכוחות בחברה פטריארכלית. שיח הממקם את האישה כסובייקט ובמרכז השיח. שיח המציג את המורכבות והנזק מצידן של הנשים הנפגעות. הנרטיב הפמיניסטי מופיע לאורך סיקור הפרשה כולה ולא רק בתום ההליכים המשפטיים, כפי שנמצא **בידיעות אחרונות**. השיח הפמיניסטי לעיתים מרומז ומשתמע, אך לעיתים קרובות נאמר באופן חד משמעי. ביטוי ראשון אך משתמע לשיח פמיניסטי נמצא הן בדיווחים החדשותיים ה"מנוכרים" בתיאור המותקפות כנשים ולא כמתלוננות "האשה ששמה נקשר למקרה [...] עורכת הדין של האשה מסרה אתמול [...] האשה עזבה עבודתה בשל התערעורת יחסיה עם הנשיא" (זינגר-חרותי, ברקת ואהרונוביץ, 9.7.06) (הדגשה שלי). לכך מצטרף תיאור תפקידה של א' הראשונה כעובדת בית הנשיא ולא כמזכירה, הגדרה המקפלת בתוכה דירוג היררכי נמוך ואף הטלת ספק ברצינות טענותיה (פלג, 2012). יתרה מזאת, השילוב של "המזכירה והקלטת הלוהטת" (כפי שפורסם **בידיעות אחרונות** [מולא וצימוקי, 9.7.06]) מוסיף לזילות הקורבן ואובייקטיביזציה של האישה הנפגעת.

ממצאים נוספים מעידים כי **הארץ** אמנם לא דבק או תמך בגרסת התוקף או הקורבן, אך עדיין נגלית תמיכה במתלוננות מעצם העובדה כי במדורי הפרשנות והדעות קולן מקבל ביטוי רב יותר מאשר קולו של קצב. למשל: "אם השאלה היא, מי פה חסר ישע? (ולא ימי פה השקרן?) נדמה לי שהתשובה ברורה" (אשרי, 28.8.06). "הכל עסוקים עכשיו במצוקתו של הנשיא. מעטים מהרהרים במצוקתן של הנשים, אלה שהעידו ואלה שפחדו להעיד" (גולן, 17.10.06). להבדיל **מידיעות אחרונות** בו הציטוטים הם בעיקר של קצב; **בהארץ** קולן של הנשים הנפגעות מקבל במה גם במדורי פרשנות אך גם בדיווח החדשותי השוטף. להלן דוגמה להצגת ציטוטים בהם מוצג הקושי של הקורבנות: "לסיכום השיחה איתה אתמול אמרה כי 'אני עוברת ימים מאוד קשים. כל החשיפה הזאת משפיעה עלי ועל בני משפחתי [...] אני מרגישה שהקרבתי את עצמי בעבור האמת והצדק'" (זינגר-חרותי, 27.9.06).

על מנת לסמן את הסיקור בנושא פגיעות מיניות כבעל מאפיינים פמיניסטיים, חשוב, בין היתר, לוודא כי הפגיעה המינית לא ממוסגרת כמקרה פרטי, אלא כחלק מתופעה רחבה. בהתאם לכך, ניתן למצוא במדורי הדעות והפרשנות שילוב של המקרה המסוים של פרשת קצב כחלק מתמונת מציאות רחבה של התופעה החמורה של ניצול שררה לפגיעה מינית בנשים. לדוגמה: "תלונה פירושה חשיפה, שחזור התקיפה, שאלות מביכות, הטלת ספק בסיפורן, מבטים מרחמים, צקצוק על הלבוש שגירה את התוקף" (סיני, 29.6.07).

ההגדרות החוקיות חשובות, אך השאלות המוסריות חשובות לא פחות. המרכזית שבהן היא כמה קל למעביד נכבד וסמכותי, שחזותו אומרת כולה חשיבות וכובד ראש, והוא מוקף באנשים כוחניים וגסי לב לתמרן את הבלבול, הבהלה והתלות שמאפיינים עובדת צעירה במערכת ציבורית. כה קל לפגוע בגופה, בנפשה ובעצמאותה, למרות החוקים הנאורים (גולן, 17.10.06).

יחד עם זאת, גם **הארץ** חטא בכך שצירף ציטוטים פורנוגרפיים וסנסציוניים מחדרי החקירות. לדוגמה: "איפה הוא נגע בדך? 'בחזה בחלק העליון, ניסה להוריד לי את המכנסיים [...]'. את מה הוא משך, את התחתונים? 'כן. הוא פתח את המכנסיים [...]'. והוא החדיר את אבר מינו? 'כן [...]'. איך את יודעת שאיבר מינו חדר, את הרגשת? (זרחין, 12.3.09). כמו כן, מאמרי הדעה, המבקשים לקשר את המקרה לתופעה חברתית קיימת, נדחקים לעמודים האחרונים ואינם נכללים בעמודים הראשונים המקיפים והמעמיקים ברבדי הפרשה. מכאן החשיבות שניתנת לשיח הפמיניסטי בסיקור פרשה של עבירות מין חמורות. למשל: "יש להבהיר חד משמעית, שום יחסי מין בין מעביד ובעיקר איש שררה שלרשותו עוצמה שלטונית, כוח פוליטי ו/או כסף, לבין אישה הכפופה לו - אי אפשר שיהיו מוגדרים כ'רומן'" (גולן, 10.7.07, עמ' 21). יש כאן אמירה פמיניסטית מובהקת, אולם היא איננה נכללת בעמודים הראשונים לסיקור הפרשה.

ממצא ייחודי ל**הארץ** הוא שילוב ידיעות ודיווחים על אודות פרשת קצב בהקשר רחב של אלימות מינית. בדומה לעיתונאים גם בכוחם של העורכים למקם את הידיעה בהקשר רחב יותר. למשל, לא תפורסם כתבה על אלימות מינית לצד ידיעה על הזוכה בריאליטי האחרון. לכן, מיקום האירוע יכול לשקף את החלטות העורכים במודע או שלא בנוגע להקשר הרחב של פרשת קצב. חלק מהממצאים מעידים כי פרשה זו היא חלק מתופעה חברתית רחבה של אלימות מינית. למשל: "6 שנות מאסר לאל"מ זאהר שהורשע באונס חיילת" (חסון, 1.10.06); ולצידה מופיעה כתבה על אי: "אי התלוננה במשטרה: 'עורך הדין של קצב אמר את שמי בטלויזיה'" (זינגר-חרותי, 1.10.06).

השיח הפמיניסטי לוקה בחסר עקב ההתעסקות בהיבט הפורנוגרפי שבפרשה. כפי שעולה גם ממחקרה של פלג (2012), **הארץ** משתמש בתיאורים מפורטים המצטטים את עדויות הנשים בחקירת המשטרה על האלימות המינית שהפעיל קצב נגדן: "שאלתי אותך אם היתה חדירה או לא [...] את יכולה לתת לנו את התשובה הפשוטה, כן או לא, זה הכל" (יועז, 4.7.07). ניתן לומר, כי **בהארץ**, בשונה מ**ידיעות אחרונות**, ניכרת יותר תמיכה במתלוננות מאשר בקצב. אין ספק כי העובדה שקולו של קצב אינו בולט בנרטיבים **בהארץ** מסייעת לתפיסה הכללית כי למרות 'ניכורו' ושאיפתו לאובייקטיביות, העיתון נראה כנוטה לשיח פמיניסטי, לעיתים במרומז ולעיתים באופן ישיר.

שחיתות פוליטית, ממלכתיות וביזיון לאומי

למרות שפרשת קצב הוצגה פעמים אחדות בהקשר רחב של תופעה חברתית של ניצול מרות לפגיעה מינית בנשים, הטקסטים **בהארץ** מציגים נרטיב חלופי נוסף: פרשת קצב כסיפור של שחיתות פוליטית. כפי שעלה מהטקסטים **בידיעות אחרונות**, גם כאן ניתן למצוא כתבות על אודות פרשת קצב בצמוד לכתבות המעידות על שחיתות בצמרת השלטונית. רצף של כותרות וכתבות באותו עמוד, המעידות בעקיפין או במישרין על התנהלות פסולה של אנשי ציבור, ממקם את פרשת קצב כאחת מפרשות השחיתות הפוליטית. מעבר לפן העריכתי המשרת נרטיב זה, גם הפן התוכני מתגייס לעיצוב סיפור השחיתות באמצעות תכנים חדשניים ופרשנויות. לדוגמה: "חלק מכלי התקשורת כרכו את ההחלטה אתמול עם התפתחויות אחרות בישראל: 'הרמטכ"ל התפטר, הנשיא חשוד באונס - האם ישראל במשבר?' (קשתי ואוני, 24.1.07). "לא עוד השלמה עם עסקאות מופקדות בצמרת [...] זהו ציון דרך בתהליך של מיאוס החברה הישראלית מהפוליטיקה הישנה וממשרתי ציבור מאכזבים" (אורן, 1.7.07).

מול השיח המציג את פרשת קצב כמקרה מובהק של שחיתות פוליטית ואולי כפסגת השפל, בשלושת החודשים הראשונים לפרשה נמצאו מאפיינים המבקשים לשמור על ממלכתיות מאופקת. הגישה הממלכתית ניכרת תחילה בפן החזותי שליווה את הפרשה: הטקסט המילולי פורסם בסמיכות לתמונות ממלכתיות של הנשיא קצב. בתצלומים אלו הוא נראה בחליפה רשמית, לוחץ ידיים, בעמידה זקופה, בחיוך מתון, כשברקע דגל ישראל וכיוצא בזה. יחד עם זאת, עם התפתחות 'פרשת קצב' ניתן להצביע על יותר דימויים ומאפיינים דמוניים הנקשרים לדמותו של קצב. הממצאים מצביעים כי עד הגשת כתב האישום, חלק הארי של תצלומי קצב הם ממלכתיים. בהמשך הם מקבלים מימד דמוני, עד כדי דמוניזציה מוחלטת. שמירה על הממלכתיות באה לידי ביטוי לא רק בפן החזותי, אלא גם בסיקור הניטרלי-אובייקטיבי בניסוח הכותרות כמו-גם בשימוש הרב במונח הממלכתי נשיא המדינה. גם לפי ממצאיה של פלג (2012), שילוב המילים "נשיא המדינה" פחת עם התפתחות הפרשה.

הסיפור, כפי שהוצג באופן כללי **בהארץ**, מציג את פרשת קצב כסמל למחדל הממסדי, הן מהבחינה המשפטית (נכון להסדר הטיעון) והן מהבחינה הפוליטית (נשיא מדינה שביצע עבירות מין, וביקורת כלפי חברי הכנסת שבחרו בו מלכתחילה). מאופן סיקור הפרשה – הטחת ביקורת והעלאת החשש לגורל המוסד הנשיאותי – מצטיירת נקודת מבט חיצונית ומנוכרת המתיימרת לעלויות והתנשאות ובכך מרחיקה עצמה מהמקרה. **הארץ** מספר את 'פרשת קצב' כפרשה של שחיתות פוליטית שהביאה לביזיון לאומי. מרגע שמערכת המשפט הרשיעה אותו ובכך עשתה צדק, ניכר כי 'הסדר שב למקומו' ובכך נחתמה השערויה והעיסוק בפרשה.

הו(א)רשע: דה-הומניזציה של התוקף

הטקסטים **בהארץ** מחזקים את התפיסה הסטריאוטיפית לפיה אדם יצרי ומפלצתי. תפיסה זו עומדת כנגד המציאות המציירת תמונה עגומה אחרת, בה מרבית מקרי האונס מתבצעים

על ידי גבר 'נורמטיבי', שיש לו היכרות קודמת עם הנתקפת. חלק מהדברים הנאמרים, בעיקר ממאמרי הדעה והפרשנות, רוויים בתפיסות סטריאוטיפיות שאחת מהן היא מניע התאוה (להב, 2008). **בהארץ**, כמו **בידיעות אחרונות**, עולה הטענה שמדובר בגבר שיצרו ותאוותו גברו עליו. כלומר, זו משיכה מינית שיצאה מכלל שליטה, ולא פשע אלים. לדוגמה: "קצב הוא אדם שיצרו גבר על תבונתו" (ליבנה, 30.12.10). "החורים היו במה שהנשיא ראה בכל דבר שזז בלשכתו ותחושת העלבון היא של כולנו" (מרקוס, 24.1.07).

הנרטיב הדמוני נמצא בשני העיתונים ומורכב מאפיון קצב כעסקן פוליטי, רמאי, בזוי ורודף בצע המבקש לשמור על ההטבות שזכה להן כנשיא. ממצאים אלו מחזקים את ממצאיה של פלג (2012) המעידים על היעדר הריסון המילולי בסיקור פרשת קצב כשקשרו לשמו דימויים מהשואל. למילים הנבחרות ליצירת נרטיב יש משמעות. בהתאם, המילים שנבחרו על ידי הכתבים לתאר את תגובות קצב במהלך ראיון עמו מרמזות על אי אמינותו ועל אי יציבותו ומציגות אותו כמשוכנע בתיאורית קונספירציה מגוחכת. באמצעות הגחכת התיאוריה, מתאפשר לקורא לגחך על דמותו של קצב ולהעצים את הדה-הומניזציה כלפיו.

חלק חשוב בתהליך הדה-הומניזציה של קצב, מעבר לכותרות ולניסוחים שהפכו דמוניים יותר ויותר, הוא הפן החזותי. כאמור, בתחילת הפרשה שילב **הארץ** תמונות ממלכתיות בלבד. אך עם התפתחות הפרשה, הפן החזותי מאבד ממלכתיותו ומשרת את הנרטיב הדמוני וכך קצב מוצג כ"רשע". בהתאם לכך הוא נראה בתצלומי תקריב לא מחמיאים, המבטאים אימה, אלימות ותוקפנות. תמונות נוספות מציגות אותו לעיתים עם שפתיים קפוצות, בתמונות אחרות נראה אותו מנופף בידיו, פיו פעור ומראהו הכללי כעוס, זועף ושרוי בסערת רגשות. תצלומים מסוג זה מסייעים לבניית נרטיב דמוני הנבנה סביב קצב.

להשערת, הגישה המרוחקת שבחר בה **הארץ** לסיקור הפרשה מובנית בתהליך הדה-הומניזציה שעבר קצב. באמצעות נרטיב זה העיתון מתנער מנקיטת גישה חברתית מקיפה. עצם הצגת קצב כיוצא דופן, כמקרה חריג, כמו גם כ'מקרה מזעזע' כפי שעולה ממחקרה של להב (2008), מתעלם מהעובדה שמדובר בתופעה חברתית שכיחה הפוגעת בנשים וכי זהו אינו מקרה פרטני 'מזעזע' ויוצא דופן. העיתון מציג את הוקעת קצב מהחברה כמסר לכך שהסדר שב לנו, למרות שבפועל הבעיה החברתית היא חריפה ומתמשכת.

דיון

בדומה לממצאי מחקרן של להב (2009) ופלג (2012), השיח **בהארץ** על וסביב פרשת קצב נמצא כמדווח באופן ענייני. יחד עם זאת, העיתון מרחיב ומעמיק בהתייחסותו לפן המשפטי וניכרת התייחסות ביקורתית להתנהלות המשפטית בפרשה. אך בשאיפתו לדיווח 'איכותי', טכני ומרוחק הוא אינו משמש כשופר של המוסר הממלכתי, הפוליטי או הציבורי. בהקשר זה לא ניתן להתעלם מהחשיבות של עבודת העיתונאים בארגון העובדות והאירועים לכדי נרטיבים המועברים לקהל

הנמענים וכך מסייעים להם לפענח את האירועים באופן 'נכון'. בשערוריה כדוגמת 'פרשת קצב', טמונות משמעויות והשלכות רבות ברובד הפוליטי, הציבורי והמשפטי. לאור זאת, נכון יהיה לומר כי דיווח חדשות כעובדות 'יבשות' בלבד לוקה בחסר ואף מציג תפיסה שגויה של תפקיד העיתונאי. הערך המקצועי ואחריותו של העיתונאי אינם רק לספק מידע, אלא להוסיף פרשנות ולמסור מידע באופן סיפורי (אלבין, 2004). יחד עם זאת, ממצאי המחקר מצביעים כי השיפוטיות של **הארץ** מקבלת במה בטורי ומאמרי הדעה והפרשנות, שפתחו צוהר לנוכחותו של שיח ביקורתי ער ונוקב מההיבט הפמיניסטי, הפוליטי והמוסרי.

הדיווחים הטכניים **בהארץ**, להבדיל מ**ידיעות אחרונות**, מהווים אתגר בבואנו לבחון את דקויות הנרטיבים העולים מהדיווח החדשותי. זאת, פרט לנרטיב המשפטי העולה באופן ברור ונהיר. אך 'נרטיב העל' המשפטי בסיקור **הארץ** אינו מנותק מהקשר חברתי, נהפוך הוא. לפי אלבין (2004), יש לראות בעיתונאים כאחראים על עיצובו של השיח הציבורי וכי כל בחירה שלהם כמו מה וכיצד לפרסם, מעוגנת בהקשר חברתי ממנו הם יוצאים ובו הם כותבים. חשוב לציין כי **בהארץ** ניכרת הפרדה, או לכל הפחות שאיפה להפרדה, בין אובייקטיביות בדיווח החדשותי לבין מאמרי דעה ופרשנות סובייקטיביים. לכן, בהקשר של מאמרי פרשנות וטורי דעות, הביקורת מקבלת במה ופורשת את משנתה המעלה, בין היתר, שיח פמיניסטי, דה-הומניזציה לתוקף, שיח המקשר את פרשת קצב לרצף אירועי שחיתות פוליטית וקריאת צער כללית על המוסריות שאבדה. 'הקול' של **הארץ** מושמע באופן ברור מטורי הדעה והפרשנות ומאמרי המערכת.

הממצאים מצביעים כי **בהארץ** קולן של הנשים נשמע באופן חיובי, ברור ומובהק יותר מאשר ב**ידיעות אחרונות**. העיסוק במרכיבים המשפטיים-משטרתיים הופיעו גם ב**ידיעות אחרונות**; אך בלטו בו גם נרטיבים אחרים, כמו 'רומן אסור' ו'התקוף כקורבן'. **בהארץ** הנרטיב הבולט הוקדש לסיקור התהליך המשטרתי והמשפטי. כמו כן, בלט הנרטיב הפמיניסטי שבא לידי ביטוי בצידוד בנשים המתלוננות בפרשה ומתן בולטות גבוהה יותר להן, להבדיל מ**ידיעות אחרונות**, שבו הבולטות בסיקור ניתנה לקצב.

הסיקור העיתונאי של פגיעות מיניות בנשים מרבה להתמקד בנשים עצמן, באישיות שלהן ובהתנהגותן, וכך מסייע לסמן אותן כאחראיות על עצם תקיפתן ואת גופן כאובייקט מיני הזקוק להגנה. סיקור כזה מחזק את התפיסה הדיכוטומית לפיה אישה יכולה להיות 'קדשה' או 'קדושה', כלומר האישה אינה מיוצגת כסובייקט מורכב. עליה להיות 'האישה הטובה' ('קדושה') שהיא אישה חלשה, חסודה, תמימה ובעלת חזות צנועה. מנגד 'האישה הרעה' ('קדשה') בעלת מאפיינים הממוסגרים כשליליים: פתיינית, מינית וחזקה (להב, 2009). ב'פרשת קצב' ניתן לראות בשני העיתונים כי ייצוג הנשים נוטה לשעתק פרופיל של קורבן סטריאוטיפי. כלומר, על מנת שהסיקור התקשורתי יציג אותה כ'קורבן אמיתי', עליה להיות מוצגת במדדים המאפיינים את ה'קדושה', 'האישה הטובה'. **ידיעות אחרונות** מתעכב על הצגת המתלוננות בין שני קצוות דיכוטומיים: 'האישה הפאסיבית', זו שהעיתון מחבק בהבנה את תלונתה על אונס, לעומת 'האישה האגרסיבית',

שאינה עונה לסטריאוטיפים של קורבן אונס על פי מיתוס 'אונס אמיתי' (נבו, 2003). לכן, האחרונה 'זוכה' להטלת ספק בתלונתה ודחיקתה לשולי השיח. בכך הסיקור **בידיעות אחרונות** לא רק שאינו מאתגר את הדעות הקדומות בכל הנוגע לפרופיל הנאנסת, אלא אף משמר ומשעתק את אותו המיתוס. אף על פי שנמצא כי הסיקור **בהארץ** מחזיק בנרטיב בעל מאפיינים פמיניסטיים, וככזה מצודד במתלוננות, מספק כתבות ומדורי פרשנות המתייחסים לנקודת מבטן של הנפגעות באופן כללי, עדיין אין הוא מציע פרופיל חלופי של האישה המותקפת. כאשר אין מי שיקרא על פרופיל זה תיגר, הוא נותר סטריאוטיפי כשהיה.

שני העיתונים מגלים חרדה לגורל המוסד הנשיאותי ומציגים את 'פרשת קצב' כחלק מתופעה רחבה של שחיתות פוליטית. למרות המשקל הרב שניתן לנרטיב המשפטי **בהארץ**, בניגוד ל**ידיעות אחרונות**, הפרשה פורסמה גם בהקשר רחב של אלימות מינית. בנוסף, מתוקף העובדה כי **הארץ** מצדד יותר בנשים מאשר בקצב, עולה לפני השטח נרטיב בעל מאפיינים פמיניסטיים ברורים לאורך סיקור הפרשה כולה, ולא רק לאחר הכרעת הדין כפי שנעשה ב**ידיעות אחרונות**. הסיקור בשני העיתונים התחיל בערעור על עצם הטענה שאירע אונס: **בהארץ** משום שאין החלטה משפטית בנידון ומניסיון לשמור על ממלכתיות מוסד הנשיאות; **בידיעות אחרונות** משום העלאת חשש לרומן, תוך התייחסות להתנהגותה של הקורבן בנימה מאשימה, דוגמת חזרתה לעבודה בסביבה בה אירע האונס ובעיסוק במדדים של הסכמה או אי ביטוי חד משמעי לסירובה. בנוסף, ניתן לראות ב**ידיעות אחרונות** נרטיבים המרמזים על האשמת הקורבן במישרין או בעקיפין במקביל לפגיעה באמינותה. העיתון מצטט מגוון טיעונים מצד התוקף ומי מטעמו מבלי לצרף לכך הסבר, אם בהקשר של טקטיקה משפטית ואם בהקשר של פרשנות מומחה בטרומה של נפגעות עבירות מין.

למרות הסיקור הרחב והממושך של הפרשה (2006-2011) בשני העיתונים, לא ניכר אימוץ של נרטיב חד משמעי, המבקר באריכות ולעומק את התופעה החברתית השכיחה של ניצול מיני של נשים בכלל ומכוח השררה בפרט, לא התעורר דיון חברתי במבנה המגדרי של שוק העבודה זאת בדומה למחקרה של פלג (2012) והמקרה שהצטייר כ"מקרה מזעזע" (להב, 2008). **ידיעות אחרונות** בסיקור אירוע גדול ממדים זה, נותר במסגרת כתיבת סיפורי רקע, ראיון מקורבים, ניתוח, הצגת השערות, פרשנות, ומעקב אחר התפתחות הסיפור לשערוריה. כך גם **בהארץ**, כאשר הדגש הוא על מעקב התפתחות הסיפור ברמה המשטרית (התקדמות החקירה) וברמה המשפטית (התנהלות היועץ המשפטי, הרכב השופטים, התפתחות ההליך המשפטי).

הדרמטיזציה בשני העיתונים, אך בעיקר **בידיעות אחרונות**, מאששת את דבריהם של לאל והינרמן (Lull and Hinerman, 1997), כי שיטת הדיווח והדרמטיזציה הן עיקריות בדיווח של שערוריה, ולא בגדר תופעת לוואי. הדרך בה שני העיתונים משתמשים בדרמטיזציה (גם אם בעצמות שונה) באמצעות שחזור העבירה, שימוש בפן החזותי, הערכת תגובת הדמות הראשית, הצגת סיפורי רקע מרגשים עם פוטנציאל לייצר אמפטיה ושאיפה לכוון מסר מוסרי תוך שילוב הסבר התופעה לפי נקודת מבט מרוחקת. חשוב להתייחס גם לדרך בה השערוריה התקשורתית הסתיימה. ניתן לראות

זאת בשני העיתונים, כאשר הדמות שהפרה את הנורמות הוקעה מהציבור על ידי המערכות האמונות על כך. ובעצם הרשעתה וכניסתה מאחורי סורג וברית, הסדר שב לכנו והחברה יכולה להמשיך בשגרה היומיומית בה הנורמה אינה מופרת; ובכך תמה השערוריה ותמה ההתעסקות בה.

שני העיתונים, פופולארי ונפוץ מחד גיסא ואיכותי הפונה לקהל מסוים מאידך גיסא, מהווים ומעצבים את השיח התקשורתי הרווח בתקופה הנדונה. לכן, לאור ניתוח הטקסטים ותוך התייחסות להבדלים בין העיתונים, אתייחס לשיח התקשורתי הכללי כמקשה אחת ואטען כי המרחב התקשורתי מסגר את 'פרשת קצב' כהפרה של הנורמות והמוסר. הפרה המהווה חלק מתופעה רחבה של שחיתות פוליטית בצמרת ההנהגה הישראלית וקריאה לכך שמעמד וכוח השררה לא מספקים חסינות מהמערכת המשפטית. אך קישור הפרשה לשחיתות בהנהגה לא מספק אמירה חד משמעית וגורפת לגבי היות 'פרשת קצב' חלק מתופעה חברתית רחבה של אלימות מינית כלפי נשים.

סיכום

'פרשת קצב' חצתה גבולות וזכתה לסיקור נרחב גם בבחינה בין-לאומית. היא זכתה לסיקור ארוך המורכב מיסודות דרמטיים של הנרטיב. הנושא רגיש במיוחד מאחר שמדובר בנושא מדינת ישראל וכי מוסד הנשיאות שהוא עומד בראשו אמור לייצג את הממלכתיות, הנורמות והמוסר. זאת, במקביל לעובדה שהוא נשוי ושומר מצוות. השילוב של כל אלו הגביר את עוצמת הכיסוי התקשורתי ומשך הזמן שבו הסיפור הופיע בכותרות. מעבר לכך, גם אירועי המפתח לאורך הפרשה ('נאום ההגנה/המאשים של קצב', חזרתו מעסקת הטיעון ועוד) החיו את הסיקור התקשורתי (Ekstrom & Johansson, 2008), כמו גם החשיפה ההדרגתית בתקשורת של עדויות מפיחן של עשר נשים שונות שטענו לתקיפה מינית מצדו של קצב. מחקר זה ממצב את 'פרשת קצב' כמקרה בוחן דרכו ניתן לבחון את המשמעויות החברתיות של התופעה, המתרחשת גם במקרים פחות מוכרים ובולטים בשיח הציבורי. מתוך השוואה בין הנרטיבים שהופיעו בסיקור העיתונאי ניתן להצביע על כך שהשיח הרווח בתקשורת הישראלית שירטט הבנות שמרניות ופטריארכליות של תופעת האלימות המינית כנגד נשים; בעוד שהדין המשפטי הציע נקודת מבט ברורה בכל הנוגע לניצול שררה לפגיעות מיניות בנשים ואף הציב גבולות ברורים לגבי השאלות על הלגיטימיות של יחסים מיניים במערכת היררכית.

המחקר הנוכחי טוען כי בעקבות הפסיקה המשפטית בעניינו של קצב, אומץ נרטיב פמיניסטי בשני העיתונים בסיום הפרשה. אימוץ נרטיב מסוג זה (גם אם בסיום הפרשה) היה בבחינת קו פרשת המים שבישר על ענני השינוי, אשר נראו שנים לאחר מכן כאשר נחשפו מקרים דומים נוספים. נראה כי האמירה הברורה בדבר אשמתו של קצב בביצוע עבירות מין כנגד עובדות הכפופות לו חיזקה סיקור תקשורתי המעודד נשים להתלונן ומרתיע גברים מלפגוע. ההרשעה ולאחריה השיח התקשורתי והשיח הציבורי מהווים נקודת ציון משמעותית והניחו את היסודות הראשוניים לרגישות תקשורתית בנוגע לפגיעות מיניות בנשים בכלל, ובמקומות עבודה ומתקופ השררה בפרט.

ייתכן כי אף היוו מצע ראשוני ל'חיבוק' של התקשורת הישראלית את קמפיין #MeToo, שהסעיר את העולם והציף את השכיחות של פגיעות מיניות בקרב נשים. הסיקור התקשורתי של קמפיין #MeToo ושלוחותיו מעלה לקדמת השיח התקשורתי והציבורי את מרכזיות הקול הנשי בהקשר של פגיעות מיניות. הדיון במסעות אלו מחייב התייחסות למיתוסים הרבים שהושרשו סביב פגיעות מיניות בנוגע לסיבות שלהן, למי הן מתרחשות ולמי לא, למניע התאווה של התוקף, לפרופיל התוקף כאדם זר וסוטה, למיתוס כי אישה שנפגעה מינית מתלוננת באופן מיידי וכן הלאה (להב, 2008; נבו, 2003). יתרה מכך, השיח התקשורתי מדווח ומסקר מסעות אלו, שהם ביטוי למאבק עולמי נגד פגיעות מיניות בנשים, וכך, באופן מודע או לא, פועל לניפוץ המיתוסים. קמפיין #MeToo זכה לבולטות גבוהה בכל אמצעי התקשורת. בין הגורמים לכך ניצבות העובדות כי התוקף הוא ידוען (וויינסטין, במאי בעל שם עולמי), מספר נשים חשפו עדויות בעניינו בזו אחר זו ובהמשך, השימוש ברשת החברתית המחיש את ממדיה העצומים של תופעת האלימות המינית נגד נשים. היקף האזכורים לביטוי MeToo ברחבי העולם גרם לנשים רבות להבין כי המקרה שאירע להן הוא לא פרטני, אלא חלק מתופעה רחבה הנוגעת לכלל הנשים. הקמפיין הצליח להעביר לנשים את התחושה שהן לא לבד, שמאמינים להן ובכך העצים נשים נוספות להמשיך ולהנכיח את הפגיעות המיניות מעל כל במה אפשרית. במבט רטרוספקטיבי על שינוי השיח ב'פרשת קצב' ניתן להצביע על מאפיינים דומים: התוקף ידוען, חשיפה של מספר נשים את הפגיעות, ואמירה חד משמעית בנוגע לאלימות מינית שהטתה את השיח התקשורתי מסורתי. כאשר במקרה של MeToo מדובר באמירה מתוך רחבי הרשת ובמקרה של משה קצב מדובר בפסיקת בית המשפט שהביאה לקדמת הבמה את הקול הנשי.

איני צופה כי השיח התקשורתי לאחר עידן #MeToo יביא עימו שינוי עמוק ומהפכני באופני הסיקור של פגיעות מיניות. סיקור תקשורתי בעל מאפיינים פמיניסטיים בוודאי יהיה קיים בפלטפורמות תקשורתיות המגדירות עצמן כביקורתיות וחברתיות, פלטפורמות מקוונות כגון: אתרי חדשות, אתרי תוכן או עיתון יומי, ביניהם "המקום הכי חם בגיהנום", "העוקץ", "פוליטיקלי קוראט" ו"דבר ראשון". לשם אימות השערה זו, יש לערוך מחקר עתידי. אך יש לקחת בחשבון כי מדובר במקורות תקשורתיים שאינם פופולאריים בשיח הציבורי. ייתכן כי עם חלוף השנים נראה התחזקות של מקורות מקוונים אלו או הקמה של נוספים. זאת, עד שבכירים ובכירות בתעשיית התקשורת יבקשו לנתב את השיח אחרת. בהמשך לכך, רה-קונסטרוקציה של הסיקור התקשורתי מנקודת מבט פמיניסטית עשויה לכוון חברה שוויונית יותר ובעלת מודעות מגדרית גבוהה. לאור ריבוי מקרי אלימות כלפי נשים וניצול המומנטום של קמפיין MeToo, יהיה נכון לערוך שיתוף פעולה של גורמים בכירים בתעשיית התקשורת עם נציגות בולטות בשדה הפמיניסטי (אקדמאיות ואקטיביסטיות) למען הכשרה מגדרית בגופי התקשורת (משודרת, מקוונת, כתובה) בדגש על ספרות הטראומה על אלימות מינית. כאמור, אי ההכרה בזווית הפסיכולוגית פוגעת, מייצרת ומשמרת עוול כלפי נפגעות תקיפה מינית. סיקור תקשורתי בעל מודעות מגדרית בסוגיה יתרום לניפוץ סטריאוטיפים ויפעל לשיים כל אירוע בהקשר רחב ולא כמקרה בודד. יש לכך חשיבות, מאחר שברגע שמשיימים (קרי, מתן שם) את המצב, אם כטרור מיני (להב, 2008; קמיר,

(2007) ואם כ"טראומה עיקשת" (זיו, 2012), אזי הדיון המבודד העוסק בפרט (בקורבן או בתוקף) או במאפייני אירוע מסוים, עובר התקה לדיון רחב ברמה המבנית. התקה זו מאפשרת הסתכלות ביקורתית ופוליטית, המסמנת מה לא תקין במציאות החברתית הכללית במקום ברמה הפרטנית. בד בבד, התעוררות של עמדה רפלקסיבית כזו מזמנת גם את הזכות להתנגד (זיו, 2012). הנגשת ידע מגדרי רלוונטי לקהילה העיתונאית וקיומה של נוכחות נשית בכל סיקור של תקיפות מיניות עשויים להוביל לצמצום משמעותי בתופעת הפגיעות מיניות. זאת ועוד, גוף תקשורת שייקח על עצמו יוזמה אמיצה זו עשוי להצמיד את השיח התקשורתי ואת החברה לקראת עתיד חברתי שונה, טוב ושוויוני יותר לנשים וגברים כאחד.

מחקר זה מהווה רק טלאי אחד בשמיכת הטלאים התקשורתית המורכבת לא רק מעיתונות ממוסדת, אלא גם מן הרשתות החברתיות. לכן, בעתיד חשוב יהיה לבדוק מחקרית כיצד קיומן של הרשתות החברתיות כשחקניות מרכזיות בכינון של מחאות חברתיות דוגמת MeToo ושלוחותיה עשוי לשנות את אופני סיקור התקשורת הממוסדת את תופעות האלימות המינית נגד נשים. מחקר אשר יכלול גם את נקודת מבטם של בכירים בקהילה העיתונאית על אופני הסיקור שלהם לפני ואחרי MeToo עשוי להשפיע בפועל על יצירת שינוי בסיקור אירועים דומים, כמו גם להרחיב את הידע על אודות יחסי הגומלין בין הרשתות החברתיות והתקשורת המסורתית.

רשימת המקורות

- אברהם, א' (2001). **ישראל הסמויה מעיני התקשורת: הקיבוצים, ההתנחלויות, ערי הפיתוח והישובים הערביים בעיתונות**. ירושלים: אקדמון.
- אברהם, ד' (25 ביולי, 2012). סקר TGI: "ישראל היום" מוביל, "ידיעות אחרונות" מתחזק. וואלה. נדלה מתוך <https://b.walla.co.il/item/2552942>
- איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בישראל (2018). **דו"ח שנתי 2018: מציאות מטרידה - 20 שנה לחוק למניעת הטרדה מינית**. נדלה מתוך <https://katr.net/cc1291>
- באטלר, ג' (2001). **קוויר באופן ביקורתי**. תרגמה ד' רז. תל אביב: רסלינג.
- רכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בישראל (2017). **נייר עמדה על סיקור תקשורתי על עבירות מין**. נדלה מתוך <https://katr.net/07f634>
- אלבין, ר' (2004). **כרוניקה של דלדול התבונה: אתיקה בפרקטיקה העיתונאית**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אלון, א' (30 בספטמבר 2018). #לא התלוננתי: יש טונות של סיבות למה נשים לא מתלוננות. Ynet. נדלה מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5360610,00.html>
- אלמוג, ש' (1999). **עיני המערער חשכו'**: בין הנרטיבי לנורמטיבי. **מחקרי משפט**, ט"ו, 295-320.
- אלמוג, ש' (2009). **טראומה נרטיב ומשפט**. בתוך: ש' אלמוג, ד' ביניש וי' רותם (עורכות), **ספר דליה דורנר** (עמ' 143-160). הוצאת נבו.

- נציבות שירות המדינה (2019). הטיפול בהטרדות מיניות דו"ח מסכם לשנת 2018. **נציבות שירות המדינה**. נדלה מתוך <https://katzz.net/417214>
- הקר, ד' (2001). אלימות והטרדה: הטרדה מינית, מאפייני ומימדי התופעה. בתוך: ל' לבנון (עורכת), **מילים מטרידות: סוגיות בהטרדה מינית מילולית** (עמ' 37-45). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הריס, ר' ופיקטלברג-ברמץ, א' (2012). הטרדה מינית בעבודה: ממצאים מסקרים באמצעות טלפון ואינטרנט. **משרד התמ"ת מחקר וכלכלה**. נדלה מתוך <http://economy.gov.il/Research/Documents/X11458.pdf>
- וולפספלד, ג' (2012). **תקשורת פוליטית: חמישה דברים שחייבים לדעת**. הרצליה: בית ספר סמי עופר לתקשורת, המרכז הבינתחומי.
- זיו, א' (2012). טראומה עיקשת. **מפתח**, 5, 74-55.
- זלקינד, מ' (2018). דו"ח שנה ל#MeToo: מה השתנה בטיפול בהטרדות מיניות בשוק התעסוקה? **שדולת הנשים בישראל**. נדלה מתוך <https://katzz.net/055186>
- חדשות 2 (15 באפריל, 2016). 'הארץ' ביטאון של שמאל רדיקלי. **mako**. נדלה מתוך https://www.mako.co.il/news-military/politics-q2_2016/Article-dac2ab1375a1451004.htm
- להב, ה' (2006). **שקופות - פטריארכיה ועריכה בטקסט עיתונאי: מקרה מבחן של סיקור אונס בעיתונות הישראלית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור. תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב.
- להב, ה' (2008). **'מקרה מזעזע' סיקור תקשורתי של תקיפות מיניות בישראל**. תל-אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה. אוניברסיטת תל אביב.
- להב, ה' (2009). 'הנאשמת', 'הסיוט' והתנות המכני: מקרה מבחן של סיקור אונס בעיתונות הישראלית. **מגמות**, מ"ז (1-2), 86-109.
- למיש, ד' (1997). שוות ערך תקשורתי: מבט פמיניסטי על התקשורת הישראלית. בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל** (עמ' 139-119). ירושלים: מכון ון ליר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- למיש, ד' (2002). המדיה, הזונה והמדונה. **פנים**, 22, 84-93.
- למיש, ד' (2007). הפוליטיקה של הדרת מיעוט בתקשורת: דימויי נשים וסיקור האלימות נגדן. בתוך: ד' כספי (עורך), **תקשורת ופוליטיקה** (עמ' 207-185). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- מור, א' (2011). הטרדה מינית במקום העבודה: שיעוריה, מאפייניה ותפישות מגדריות ביחס אליה. **סוגיות חברתיות בישראל**, 11, 159-185.
- מורדל, א' (13 בדצמבר 2018). מסמך נתונים על METOO. **Vigo**. מקבוצת יפעת.
- mako (17 באוקטובר 2017). #metoo: קמפיין הרשת להעלאת המודעות להטרדות מיניות". **mako**. נדלה מתוך <https://www.mako.co.il/women-magazine/Article-23f690d35992f51006.htm>

- מקינן, ק' (2005[2003]). מין לא שוויוני. בתוך ד' ברק-ארז (עורכת), **פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה** (עמ' 63-72). תל אביב: רסלינג.
- נבו, ג' (2003). **היכרות קודמת והתנגדות כמרכיבים בהאשמת קורבן אונס: מודלים פונקציונליים ופסיכו פיזיים**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- נגבי, ע' (2009). **סיפורי אונס בבית המשפט: ניתוח נרטיבי של פסקי דין**. תל אביב: רסלינג.
- סבה, ל' א' וליבן-קובי, מ' (1995). עבירת האונס: היבטים קרימינולוגיים. בתוך: פ' רדאי, כ' שלו ומ' ליבן-קובי (עורכות), **מעמד האישה בחברה ובמשפט** (עמ' 235-279). ירושלים: שוקן.
- סער, צ' (8 בנובמבר, 2017). סוף סוף הפסקנו לסתום את הפה. נשים, תמשיכו לחשוף אותם. **הארץ**. נדלה מתוך <https://www.haaretz.co.il/premium-1.4586109>
- ספקטור-מרזל, ג' (2010). מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 63-96). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ספקטור-מרזל, ג' (2012). הסיפור אינו כל הסיפור: תעודת הזהות הנרטיבית. **מגמות**, 2, 227-250.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (16 באוקטובר, 2018). **סקר ביטחון אישי 2017**. נדלה מתוך <https://did.li/RTYHw>
- עמית, א' (23 בפברואר, 2015). אחת מתוך אחת: הנתונים המחרידים על אחוז נפגעות התקיפה המינית בישראל. **חדשות 13**. נדלה מתוך <https://13news.co.il/10news/mmmnews/129966>
- פישבין, ע' (7 במרץ, 2016). 'הארץ', עיתון לאנשים שאוהבים לבטל את המנוי. **המקום הכי חם בגיהנום**. נדלה מתוך <https://www.ha-makom.co.il/post/einat-fishbain-haaretz>
- פלג, ע' (2012). **זלתיים פתוחות: השפעת התקשורת על המשפט בישראל**. תל-אביב: מטר.
- קופפר, ח' (2007). **אונס בתקשורת: הסיקור של הטיפול המשפטי באונס בעיתונות כתובה - 1975-2004**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- קליין, ל' (2012). על החובה והאחריות התקשורתית בסיקור תופעות אלימות מינית. בתוך: א' שוחט (עורכת), **דוח שנתי: אחריות חברתית התמודדות עם פגיעה מינית בישראל 2012**. איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית בישראל. נדלה מתוך <http://www.1202.org.il/template/default.asp?siteID=1&catId=286&maincat=28>
- קליין, ע' (2010). ניתוח שיח ביקורתי של טקסט עיתונאי. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 230-253). באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- קמיר, א' (2002). **פמיניזם, זכויות ומשפט**. תל אביב: משרד הביטחון.
- רועה, י' (1994). **אחרת על תקשורת: שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות**. אבן יהודה: רכס.
- שוורץ, א' (2014). "עיראקים אשכנזים מאוד": על אותנטיות, גבולות מעמדיים והמטפוריקה של השפה האתנית בישראל. **תיאוריה וביקורת**, 43, 130-103.
- שדמי, א' (2003). לקראת תפיסה אחרת של אלימות גברים נגד נשים: אחריות החברה והמדינה. **ביטחון סוציאלי**, 64, 5-44.
- תירוש, י' (2001). 'סיפור של אונס, לא יותר': על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' שבתאי. **משפטים**, ל"א, 579-622.

- Benedict, H. (1992). *Virgin or Vamp: How the Press Covers Sex Crimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackstone, A. & Gardner S. K. (2018). Mobilization in response to workplace harassments: Lessons from one university setting. *Trends in Diversity*, 1 (1), (pp. 1-20). .
- Boyle, K. & Rathnayake, C. (2019). #HimToo and the networking of misogyny in the age of #MeToo. *Feminist Media Studies*, 19 (pp. 1-19).
- Carter, C. (1998). When the 'Extraordinary' becomes 'Ordinary': Everyday news of sexual violence. In C. Carter, G. Branston, & S. Allan (eds.), *News, Gender and Power* (pp. 219-232). London: Routledge.
- Clark, K. (1992). The linguistics of blame representations of women in *Surf's* reporting of crimes of sexual violence. In M. J Toolan (ed.), *Language, Text and Context* (pp. 208-226). London: Routledge.
- Ekstrom M. & Johansson. B. (2008). Talk scandals. *Media, Culture & Society*, 30(1), (pp. 61-79). עמודים.
- Fairclough, N. M. (1995[1988]). Discourse representation in media discourse. *Sociolinguistics*, vol. 17(2). (pp.125-139).
- Gruber, J. E. (1997). An epidemiology of sexual harassment: Evidence from North American and Europe. In W. O'Donohue (ed.), *Sexual Harassment: Theory, Research and Treatment* (pp. 84-98). Boston: Allyn and Bacon.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory Strategies for Qualitative Research*. Aldine Transaction. New Brunswick: Aldin Transactions.
- Lehman-Wilzig, S. N., & Seletzky, M. (2010). Hard news, soft news, 'general' news: The necessity and utility of an intermediate classification. *Journalism*, 11(1), (pp. 37-56).
- Lull, J. & Hinerman, S. (1997). The search for scandal. In J. Lull & S. Hinerman (eds.), *Media Scandals: Morality and Desire in the Popular Culture* (pp. 1-33). New York: Columbia University Press.
- McLaughlin, L. (1998). Gender, privacy and publicity in 'media event space'. In C. Carter, G. Bradsford, & S. Allan, (eds.), *News, Gendered Power*. (pp. 71-90). London: Routledge.
- Meyers, M. (1997). *News Coverage of Violence Against Women: Engendering Blame*. Thousand Oaks: Sage
- Renkema, J. (2004). *Introduction to Discourse Studies*. Amsterdam: John Benjamins.

- Scheppele, K. L. (1992). Just the facts, ma'am: Sexualized violence, evidentiary habits, and the revision of truth. *NYL Sch. L. Rev.*, 37, 123.
- Smith, P. & Bell, A. (2007). Unraveling the web of discourse analysis. In E. Devereux (ed.), *Media Studies; Key Issues and Debates* (pp. 78-100). London: Sage.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). Grounded Theory Research: Procedures, Canons and Evaluative Criteria. *Zeitschrift für Soziologie*, 19(6), 418-427.
- Sunindyo, S. (2004). Murder gender and the media: Sexualizing politics and violence. In C. Carter & L. Steiner (eds.), *Critical Reading: Media and Gender* (pp. 87-103). Maidenhead: Open University Press.
- Thompson, J. B. (2000). "What is Scandal?": *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge: Polity.
- van Dijk, T. A. (ed.). (1997). *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage.
- Wodak, R. & Fairclough, N. M. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk(ed.), *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction* (pp. 258-284). London: Sage.
- Wodak, M., & Meyer, R. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Sage.

כתבות מעיתון הארץ

- אורן, א' (1 ביולי, 2007). "אוושה של מרי ציבורי" **הארץ**. עמ' 2.
- אשרי, א' (28 באוגוסט, 2006). "טלוויזיה-מי פה חסר ישע?". **הארץ**. עמ' 16.
- בנדור, א' (11 בספטמבר, 2006). "חזקת חפות? לא ממש". **הארץ**. עמ' 15.
- גדעון, א' (24 באוגוסט, 2006). "שאלות ותשובות- האם אפשר להגיש כתב אישום?". **הארץ**, עמ' 2.
- גולן, א' (17 באוקטובר, 2006). "כל נשי הנשיא". **הארץ**. עמ' 13.
- גולן, א' (10 ביולי, 2007). "זה לא רומן". **הארץ**. עמ' 21.
- זינגר-חרותי, ר', ברקת ע' ואהרונוביץ' א' (9 ביולי, 2006). "מקורבים לנשיא: לא הוגשה תלונה למזוז, פוליטיקאים מנסים לפגוע בו". **הארץ**, עמ' 15.
- זינגר-חרותי, ר' (27 בספטמבר, 2006). "א' לנשיא: כפית עליי יחסי מין". **הארץ**. עמ' 1.
- זינגר-חרותי, ר' (1 באוקטובר, 2006). "א' התלוננה במטרה עורך הדין של קצב אמר את שמי בטלוויזיה". **הארץ**. עמ' 8.
- זרחין, ת' (12 במרץ, 2009). "התנגדתי. אמרתי לו 'מה אתה עושה?' זה נראה כמו נצח. הוא אמר לי 'תירגע'". **הארץ**. עמ' 1-3.
- חסון, נ' (1 באוקטובר, 2006). "6 שנות מאסר לאל"מ זאהר שהורשע באונס חיילת". **הארץ**. עמ' 8.
- יועז, י', זינגר-חרותי, ר' וברקת ע' (10 ביולי, 2006). "בכירים במשרד המשפטים: מזוז יורה על חקירה פלילית בפרשת הנשיא קצב". **הארץ**. עמ' 1.

יועז, יי, ליס, יי וזינגר-חרותי, ר' (23 באוגוסט, 2006). "קצב ייחקר היום באזהרה: בכיר במשטרה: החומר המצטבר דרמטי". **הארץ**. עמ' 1.

יועז, יי (4 ביולי, 2007). "ארבע גרסאות לאותו אונס: הסתירות בעדות נגד קצב ששכנעו את היועץ מזוז. א' השנייה, מסמכי החקירה". **הארץ**. עמ' 1, 2.

לוי, ג' (31 בדצמבר, 2010). "יש שופטים בתל אביב". **הארץ**. עמ' 1, 3.

ליבנה, נ' (30 בדצמבר, 2010). "רגע מכונן, פרש בלי ראש". **הארץ**. עמ' 4.

מאמר מערכת (25 בינואר, 2007). "נבצר ממנו". **הארץ**. עמ' 19.

מרקוס, יי (24 בינואר, 2007). "כבוד הנשיא, דרייפוס הוא לא". **הארץ**. עמ' 7.

סגל, ז' (30 בדצמבר, 2010). "לשבת או לחסד, נשיא לשעבר על הכוונת השיפוטית". **הארץ**. עמ' 2.

סיני, ר' (24 בינואר, 2007). "החלטת מזוז, מסר חשוב לאלפי נשים". **הארץ**. עמ' 1, 10.

סיני, ר' (29 ביוני, 2007). "היועץ והנשים, שנה מטרידה". **הארץ**. עמ' 1, 4.

קשתי, א' ואוני א' (24 בינואר, 2007). "שרת החינוך: אי אפשר לתלות בכיתות תמונת נשיא שמואשם בעבירות חמורות". **הארץ**. עמ' 2.

כתבות מעיתון ידיעות אחרונות

אברמוב, (17 באוקטובר, 2006). "הנשיא קצב עדיין זועק את חפותו". **ידיעות אחרונות**. עמ' 2.

ירקוני, יי (23 במרץ, 2011). "מבית הנשיא לבית הכלא". **ידיעות אחרונות**. עמ' 2-3.

ירקוני, יי (23 במרץ, 2011). "כמו רצח". **ידיעות אחרונות**. עמ' 2.

ירקוני, יי (23 במרץ, 2011). "מופע הזעם". **ידיעות אחרונות**. עמ' 8.

ירקוני, יי ומאירי א' (28 ביוני, 2007). "שערוריית מין בבית הנשיא". **ידיעות אחרונות**. עמ' 2-3.

מאירי, א' וסבן, א' (27 ביולי, 2006). "המשטרה מתמקדת בחשד: קצב נפל קורבן לסחיטה". **ידיעות אחרונות**. עמ' 20-21.

מאירי, א' וסבן, א' (7 בספטמבר, 2006). "חמש מתלוננות נגד הנשיא קצב". **ידיעות אחרונות**. עמ' 4-5.

מאירי, א' (5 ביולי, 2007). "ראיון עם גילה קצב". **ידיעות אחרונות**. עמ' 2-3.

מולא, ש' וצימוקי, ט' (9 ביולי, 2006). "הקלטת הלוהטת של נשיא המדינה". **ידיעות אחרונות**. עמ' 4.

מרון, ג' ושלום ע' (20 באוקטובר, 2006). "הצד שלו הצד שלה- הוא לא מסכן הוא איש רע". **ידיעות אחרונות**. עמ' 8-13.

מרון, ג' ושלום ע' (14 ביולי, 2006). "הנשיא ואני". **ידיעות אחרונות**. עמ' 16-21.

צורי, מ' (24 באוגוסט, 2006). "המשפחה התומכת". **ידיעות אחרונות**. עמ' 5.

צורי, מ' וירקוני, יי (23 במרץ, 2011). "אלחם עד הסוף". **ידיעות אחרונות**. עמ' 4.

קדמון, ס' (11 בנובמבר, 2011). "האנס מספר 1". מוסף השבת, **ידיעות אחרונות**. עמ' 9.

קדמון, ס' (31 בדצמבר, 2010). "נשיא השפלי". מוסף השבת, **ידיעות אחרונות**. עמ' 6-7.

קדמון, ס' (23 במרץ, 2011). "לדיראון עולם". **ידיעות אחרונות**. עמ' 3.

שיפר, ש' וברנע, נ' (15 בספטמבר, 2006). "האזרח ק'". **ידיעות אחרונות**. עמ' 6-7.

הערות

¹ למרות שישנה אלימות מינית כלפי גברים, ההתייחסות היא בנקבה משום שמדובר בתופעה שמאפייניה המגדריים מבהירים כי הרוב המוחלט של קורבנות פגיעה מינית הן נשים.

² https://medium.com/@erin_gallagher/metoo-hashtag-network-visualization-960dd5a97cdf

³ איתן מורדל, מנכ"ל Viko מקבוצת יפעת (החברה המובילה בישראל בניטור וניתוח, מחקר ופיתוח מערכות טכנולוגיות לניהול השיח ברשת), הציג בפניי את הנתונים שנאספו מהרשת החברתית על ידי החברה (דצמבר, 2018). <https://ifat.co.il/%d7%97%d7%91%d7%a8%d7%95%d7%aa-%d7%94%d7%a7%d7%91%d7%95%d7%a6%d7%94/vigo/>

⁴ משום שמדובר בשני סוגי עיתונים מרכזיים הפונים לקהל שונה ורחב, אני מבקשת להציג זאת כמרחב תקשורתי המייצג את השיח התקשורתי הרווח בתקופת המחקר.

⁵ חוק העונשין תשל"ז 1977, סעיף 352 (א) איסור פרסום. נדלה מ:

https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/073_002.htm#Seif513

מאמר מקורי

"האירוויזיון בסכנה!": המסגור התקשורתי של אירוח תחרות האירוויזיון בתל אביב כמשקף שסעים חברתיים ושיח של חרדה לאומית

גילעד גרינוולד*

תקציר

במאי 2019 התקיימה תחרות האירוויזיון בישראל לראשונה מזה עשרים שנה. מרגע זכייתה של ישראל בתחרות ועד לאירוחה בתל אביב בשנה העוקבת, התחרות זכתה לסיקור אינטנסיבי חסר תקדים בתקשורת הישראלית. מאמר זה בוחן את מסגורו החדשותי של האירוויזיון בשלושה עיתונים מקוונים ישראליים במהלך שנה זו. באמצעות ניתוח תוכן איכותני, אני מראה כיצד מה שנדמה היה כסיקור אירוע בידורי בלבד, קיפל בתוכו למעשה שיקוף אנתרופולוגי עמוק של מחלוקות אידאולוגיות, דתיות ומעמדיות. בנוסף, החשש המתמיד מפני ביטול התחרות, בעיקר על רקע ביטחוני ועל רקע הקריאות לחרם בינלאומי עליה, היווה ביטוי לחברה המצויה תחת "עומס יתר" והמאופיינת בשיח של חרדה לאומית וטראומה. מסקנות המאמר מעוגנות בתפיסת התקשורת כתרבות, והן מצביעות על כוחה של התקשורת לשקף, לאכוף ובעקיפין גם לעצב נורמות פוליטיות וחברתיות. זאת, לא רק בנושאים ה"קשים" הנמצאים על סדר היום הציבורי, אלא גם בכיסוי "חדשות רכות".

הקדמה: תחרות הזמר של האירוויזיון

ב-12 במאי 2018 זכתה ישראל במקום הראשון בתחרות האירוויזיון לראשונה מזה עשרים שנה, עם השיר "Toy" אשר נכתב והולחן על ידי דורון מדלי וסתיו בגר, ובוצע על ידי הזמרת נטע ברזילי. מעבר להזדים חסרי התקדים להם זכתה התחרות בשיח הפוליטי, הציבורי והתקשורתי בישראל בעקבות הזכייה, מיד לאחריה החלו הכנות קדחתניות לאירוחה בארץ ב-2019. במשך כשנה, הכנות אלו היו מלוות בחשש מתמיד מביטול התחרות בישראל והעברתה למדינה אחרת. אף על פי שבאופן מסורתי המדינה המנצחת בתחרות זוכה לארח בשנה העוקבת, הן "איגוד השידור האירופי" האחראי על התחרות והן ממשלת ישראל ותאגיד השידור הציבורי "כאן", הצביעו על קשיים שונים ומגוונים העלולים לפגוע באפשרות לקיימה בארץ. בין הקשיים ניתן למנות היבטים ביטחוניים, חרם תרבותי על ישראל המונהג בידי תנועת ה-BDS, קיום חזרות ביום שבת, מחלוקות בנושא תקצוב התחרות, קושי בקביעת העיר שתארח את התחרות ועוד. מכשלות אלו סוקרו באופן עקיב בתקשורת

* ד"ר גילעד גרינוולד (gilad.greenwald@biu.ac.il), בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר-אילן.

הישראלית, והיו לעתים קרובות בעלות אופי "חרדתי", על גבול הטראומתי, תוך שהן פורטות על לחצים מובנים של החברה והפוליטיקה בישראל, ובהתאם להתפתחויות האקטואליות.

"תחרות הזמר של האירוויזיון" (Eurovision Song Contest) היא מפעל תרבותי-טלוויזיוני אשר נוסד בשנת 1955, ונערך לראשונה בלוגאנו (שווייץ) ב-1956 עם שבע מדינות משתתפות (Ginsburgh & Noury, 2007). התחרות הייתה רעיון של מרסל בזנסון, מנהלו הראשון של "איגוד השידור האירופי" (EBU) האחראי על התחרות. הרעיון של בזנסון ליסד תחרות שירים שנתית שאב השראה מפסטיבל השירים האיטלקי של סן רמו. האירוויזיון הוא אחת מן היוזמות התרבותיות הגדולות באירופה ובעולם, הן מבחינת סדר הגודל ההפקתי והן מבחינת מספר הצופים במשדר הנע בין כ-200 מיליון לבין כחצי מיליארד צופים מדי שנה. מאחר שב"איגוד השידור האירופי" חברים גם גופי תקשורת ציבוריים אשר אינם נמצאים גיאוגרפית ביבשת אירופה, הרי שעם השנים השתתפו בתחרות גם מדינות מזרח תיכוניות (כגון ישראל ומרוקו) ואסייתיות (כגון קפריסין, ארמניה ואזרבייג'ן) (Jordan, 2011). אף על פי שמבחינה רשמית האירוויזיון הוא אירוע אפוליטי, ההיסטוריה שלו משקפת במידה רבה את השינויים שעברה יבשת אירופה. עם היווסדו, היה האירוויזיון רעיון לאיחוד תרבותי של יבשת אירופה לאחר מלחמת העולם השנייה, ואכן השתתפו בו גרמניה, בריטניה וצרפת. במהלך המלחמה הקרה הוא נתפס כאירוע תרבותי, המייחד את המערב אל מול הגוש הקומוניסטי: אף מדינה קומוניסטית לא נטלה בו חלק, למעט יוגוסלביה. עם "התרחבותה" הרעיונית של אירופה מזרחה בעידן שלאחר המלחמה הקרה, נכללו בתחרות עוד ועוד מדינות מזרח אירופאיות (כגון פולין, רומניה וצ'כיה) ואף חלק ממדינות ברית המועצות לשעבר (כגון רוסיה, אוקראינה ובלארוס) (Singleton, Fricker, & Moreo, 2007). התחרות חוללה לא פעם "תקריות פוליטיות" גם ברמה מקומית, כמו, לדוגמה, השיר האוקראיני המנצח בשנת 2016 אשר התייחס לדיכוי האוכלוסייה בחצי האי קרים על ידי הרוסים. תקריות כאלו העידו על הקרעים והפערים, אשר איתגרו במשך השנים את ה"פנטזיה" של האירוויזיון בדבר אחוות עמים ומדינות. כמו כן, מאחר שהמנצח בתחרות האירוויזיון נקבע בהצבעה בין המדינות המשתתפות (המעניקות ניקוד של בין 1 ל-8, 10 ו-12 נקודות), מחקרים חשפו "בריתות פוליטיות" ו"הצבעות גושיות" בתחרות (Yair, 2019).

ישראל נטלה חלק בתחרות האירוויזיון כבר בשנת 1973. השתתפותה של ישראל באירוויזיון (עד 2017 באמצעות "רשות השידור" ומאז 2018 באמצעות תאגיד השידור הציבורי "כאן") נחשבה כחלק ממגמה הולכת וגוברת של ערעור ואתגור ההגמוניה המערב אירופאית בתחרות בראשית שנות השבעים, עם הכללתן של מדינות דרום אירופה והים התיכון (מלטה, יוון, טורקיה, ובהמשך גם קפריסין) (Panea, 2018). יש שייחסו להשתתפותה של ישראל בתחרות משמעות עמוקה בהרבה מאשר בידור בלבד: Belkind (2010) טען כי האירוויזיון "איפשר לישראל למסד ברית תרבותית שהזינה את ה'דמיון הלאומי' של אזרחיה לפיו מדינתם משתייכת ליבשת אירופה ולמערב ככלל" (p. 23). ישראל היא המדינה הלא אירופאית הראשונה שהשתתפה באירוויזיון, והדבר הסב לישראלים רבים "גאווה לאומית" (Lemish, 2007, p. 123). עם השנים, זכתה ישראל להצלחה בתחרות, ודורגה ארבע פעמים במקום הראשון, פעמיים במקום השני ופעם אחת במקום השלישי. לפי Panea (2018), תחרות

האירוויזיון היוותה לא פעם ביטוי לתרבות בישראל, וגם להתפתחויות ההיסטוריות שחלו בה. לדוגמה, ניצחונה של דנה אינטרנשיונל, אישה טרנסג'נדרית, ב-1998 בברמינגהם, בריטניה, שיקף מגמה של פתיחות הולכת וגוברת כלפי קהילת הלהט"ב, בעיקר בתל אביב.

Yair (2019) טוען כי המחקר בנושא תחרות האירוויזיון נסוב סביב ארבעה מוקדים תיאורטיים: ראשית, מחקרים שהתמקדו ב"דמיון על אירופה המאוחדת והקוסמופוליטית", ובתוך כך גם השימוש שעושות מדינות באירוויזיון על מנת למתג את עצמן (Nation Branding) (Jordan, 2011). שנית, מחקרים שהתמקדו בסוגיות שנבעו מכך שהתחרות מתוארת כ"אולימפיאדה להט"בית" (Gay Olympics), תוך הדגשת משמעותה של התחרות לתרבות הלהט"בית, ובעיקר ההומואית (Baker, 2017; Cassidy, 2014; Lemish, 2004; Miazhevich, 2017). שלישית, התחרות כמקור למחלוקות פוליטיות בתוך אירופה, למשל הצבעות פוליטיות וגושיות (Yair, 1995; Yair & Maman, 1996). רביעית, מחקרים העושים שימוש באירוויזיון על מנת להסביר תופעות חיצוניות נרחבות יותר, כמו שיתופי פעולה כלכליים, סכסוכים פוליטיים ואירועי מדיה (Highfield, Harrington, & Bruns, 2013). המחקר הנוכחי שואף להצטרף לקטגוריה הרביעית, ונעזר בתחרות האירוויזיון, ובמיוחד במקרה הבוחן של אירוחה בתל אביב במאי 2019, על מנת להראות כיצד מסגורו בתקשורת של מה שנדמה כאירוע בידורי בלבד (חשוב ככל שיהיה), עשוי לקפל בתוכו ביטוי של קיטוב, חרדה לאומית וטראומה עמוקים יותר של חברה הנתונה בלחץ מתמיד ובסכסוך פנימי וחיצוני מתמשך. במובן זה, המאמר שואב מן הציר ומיחסי הגומלין שבין התקשורת, התרבות והחברה, בהתאם לגישת התקשורת כתרבות ואסכולת בירמינגהם (רגב, 2008; Carey, 1989). בנוסף, מחקר זה טומן בחובו גם חידוש אמפירי: טרם בוצעו מחקרים אשר עסקו במסגורה החדשותי של התחרות; כלומר לא בשידור התחרות עצמה כ"אירוע מדיה" (Dayan & Katz, 1994), אלא בדרך שבה היא מסוקרת לאורך זמן באמצעי התקשורת.

סקירת ספרות

סקירת הספרות תתמקד בשני עוגנים תיאורטיים עיקריים אשר יעמדו בבסיס ניתוח הממצאים: עוגן מתחום התקשורת (המסגור התקשורתי), ועוגן מתחום הפוליטיקה והממשל (קיטוב ושיסוע חברתיים בדגש על החברה בישראל).

תיאוריית המסגור התקשורתי (Media Framing)

תיאוריית המסגור נבדלת מתיאוריות אחרות בתחום התקשורת, בכך שהיא מאפשרת בחינה של רובד מהותי ועמוק של עולם הדימויים התקשורתי. המסגור מבקש לא להסתפק בבחינת שאלות כמותיות הנוגעות לחשיפה ולייצוג, אלא לקיים דיון מעמיק באיכות הופעתם של התרחשויות, אירועים, פרסונות וקבוצות חברתיות במרחב התקשורתי. כלומר, כיצד התקשורת מדווחת, ולא רק עד כמה או על אודות מה היא מדווחת (Borah, 2011; Scheufele, 1999). מסגור הוא סכמה פרשנית המאפשרת לקורא לזהות,

לתייג, לעבד את האירועים ולאחסן את המידע לטווח הרחוק. המושג "מסגרת" מניח כי קיימים דפוסי חשיבה קבועים, הבאים לידי ביטוי במרחב התקשורתי ומארגנים את הידע ואת הנושאים השונים בתוך יחידה קוגניטיבית מסוימת. מדובר ב"אריזה תרבותית-חברתית", שבה מוצגים אירועים חדשניים. מעצם קיומה של "אריזה תרבותית-חברתית" זו, נובע כוחו של המסגור: הוא "מסדר" דיווחים אפיזודיים ממרחב המציאות לכדי תפיסות תימאטיות-קבועות (גרינוולד, 2018). התיאוריה עוסקת בשאלה כיצד התקשורת מתווכת את המציאות לקהל. כלומר, הנחת היסוד היא שהתקשורת מייצרת את טיבו של השיח, ודעת הקהל בעיקר סופגת ומפנימה אותו. נקודת מוצא חשובה נעוצה בהבנה כי בכל סיקור עיתונאי בכל נושא, מקום וזמן, התקשורת מחילה מסגרות מדיה מסוימות על ההתרחשויות ממרחב המציאות. מסגרות המדיה אשר מחילה התקשורת הן מסגרות שדעת הקהל כבר מורגלת בהן ויודעת 'לעכל' אותן. בשלב כלשהו התהליך הוא כה מובן מאליו, עד שאין צורך להתייחס בכל פעם מחדש למסגרות המדיה, אלא הקהל כבר מבין למה הכוונה בהרמזים המופיעים בתקשורת. זאת, בדומה לנושא של סכמות קוגניטיביות קבועות מתחום הפסיכולוגיה החברתית (Entman, 2004; Gamson, 1992).

חוקרים המחזיקים בגישות תרבותיות בחקר התקשורת, נוטים להציג את המסגור התקשורתי גם ככזה שיש לו משנה חשיבות בשיקוף ובאכיפה של האידאולוגיה והתרבות המשותפת, ולא רק כפרקטיקה של הבניה או של עיצוב המציאות הפוליטית-חברתית דה-פקטו. קארי (Carey, 1989), הנחשב לאחד החוקרים המזוהים עם גישה זו, הגדיר את התקשורת כטקס תרבותי. הגדרה זו טוענת כי המסר התקשורתי מסייע בעיקר בארגון סדר ומשמעות חברתיים ולאומיים הקיימים ממילא, ובחיזוקם. לפי גישה זו, המסגור התקשורתי נוטה לעשות שימוש בסמלים ובמשמעויות של הכלל כדי לחזק את המציאות, כפי שבני האדם מכירים אותה. ההתכנסות הקהילתית אשר נוצרת משמרת אמונות וסממנים משותפים, המשקפים את התרבות ואת החברה במקום נתון (קמה, 2004; Greenwald & Lehman-; 2004; Nossek, 2004; Wilzig, 2019).

שסע חברתי, בולטות אידאולוגית ושיח החרדה והטראומה

שסע חברתי-פוליטי מתואר כקו מחלוקת מהותי בין קבוצות ומגזרים שונים בחברה מסוימת. בבואו לתאר חברות שונות באמצעות המסגרת התיאורטית של שסעים חברתיים, מציע ליפסט (1972) שלושה פרמטרים עיקריים הבודקים את חומרת השיסוע: מספר השסעים; מידת הקיטוב בכל אחד מהם; והקשר שביניהם. דהיינו, כאשר ישנה חפיפה גדולה בין השסעים, הם מצטברים, ואז הקונפליקטים חריפים יותר; וההפך: כאשר השסעים מצטלבים, אזי השיסוע ככלל אינו מאפיין דומיננטי של החברה. סוציולוגים שונים מתארים את החברה ההטרונגית בישראל כ"חברה מרובת שסעים", חברה אשר השיסוע בה הוא מאפיין בעל דומיננטיות עקיבה בשיח הפוליטי. השסע בעל העוגנים ההיסטוריים מרחיקי הלכת ביותר הוא כמובן השסע הלאומי (סמוחה, 1999). נוסף על המטען ההיסטורי, הרי שהמיעוט הפלסטיני/ערבי שונה מן הרוב היהודי כמעט בכל היבט אפשרי (שפה, דת, שיוך לאומי, מיקום גיאוגרפי וכדומה), ולכן האפשרות לאינטגרציה חברתית היא קלושה. בהקשר דומה, מתואר גם השסע הפוליטי (אידאולוגי), או הניצי-יוני (אריאן, 1999; כהן וזיסר, 2003). שסע זה מתקיים על בסיס עמדתם הפוליטית של האזרחים, אשר בישראל היא נסובה בעיקרה סביב שאלת

חלוקת הארץ. סוגיות נוספות שעולות מדי פעם בהקשר של שסע זה (בהתאם לנושאים שעל סדר היום) הן: גבולות הפעלת הכוח בסכסוך הישראלי-פלסטיני, נושאים אזרחיים, נאמנות לערכים לאומיים-פרטיקולאריים אל מול ערכים אוניברסליים ושאלת היחסים עם ארצות הברית ועם הקהילה הבינלאומית. השסע בין ימין ושמאל בישראל בולט במיוחד, משום שמדובר במדינה שיש בה בולטות אידאולוגית ודגש על הזהות הקולקטיבית. מרבית הישראלים תופסים את מדינתם לא רק ככלי הנועד לשרת את רווחתו של הפרט, אלא גם כמטרה היסטורית בפני עצמה. על כן, ויכוחים בסיסיים על מהותה האידאולוגית של המדינה (לדוגמה, השאלה הנצחית לגבי טיב המונח "מדינה יהודית ודמוקרטית" או שאלת גבולות המדינה) דומיננטיים מאוד בשיח הציבורי (אריאן, 1999).

השסע הדתי-חילוני (דון-יחיא, 2001) נובע בעיקרו משאלת נחיצות ההפרדה בין דת למדינה. במישורים המוסדיים והחקיקתיים כאחד, עולות וצפות מחלוקות הקשורות במימון ציבורי של המוסדות הדתיים (כדוגמת הרבנות הראשית), וכן בחוקים בעלי אופי תיאוקרטי הנוגעים לתחבורה ציבורית ולפתיחת מקומות בילוי והסעדה בשבת, לכשרות, לדיני נישואים וגירושים ולמעמד האשה וזכויותיה (וכיום, גם לזכויות קהילת הלהט"ב) (בן-פורת, 2016; Kama, 2011). שסעים נוספים בחברה בישראל הם השסע החברתי-כלכלי (או המעמדי), שהוא לעיתים קרובות בעל חפיפה מסוימת עם השסע המבחין בין מרכז לפריפריה וכן עם השסע העדתי (בין מזרחים לאשכנזים) (בן-פורת, 2001; פלד, 2001). שסעים אלו נתפסים לרוב כשוליים או זניחים יותר בשיח הפוליטי. אולם מפעם לפעם הם צוברים תאוצה זמנית בהתאם להתפתחויות אקטואליות שונות, כגון מחאת "הפנתרים השחורים" בראשית שנות השבעים, "מחאת האוהלים" של קיץ 2011, שאלות הנוגעות להשקעת המדינה בתעשייה בפריפריה ותיוג מרכז הארץ כ"מדינת תל אביב" (עמית, 2016; פלד, 2001).

בנוסף לשסעים הפנימיים, חשוב גם לציין כי החברה בישראל היא "חברה הנתונה בעומס יתר" והמתאפיינת בסכסוך חיצוני מתמשך. סכסוך זה מוביל לא פעם למיליטריזציה, לדומיננטיות ביטחונית, לטשטוש הגבולות הגיאוגרפיים והפוליטיים (הורוביץ וליסק, 1990), כמו-גם לשיח עקיב של טראומה, המחצין כאב וקושי להתמודד עם אובדן כדוגמת השכול (Lebel, 2011). כתוצאה מכך, מתעצמות מגמות של תחושת סכנה מתמדת, חרדה לאומית-קיומית ואף הסתגרות ואתנוצנטריות (אנוך, 2002).

אם כן, נקודת המוצא של מאמר זה מונחת במפגש שבין מקרה הבוחן אותו הוא בודק, אירוח תחרות אירוויזיון 2019 בתל אביב, לבין שתי המסגרות העיוניות של המסגור התקשורתי ומאפייני החברה בישראל כ"חברה בעומס יתר". ההנחה היא כי קיומה של תחרות בינלאומית בסדר גודל כה משמעותי בישראל יכלול גם ביטוי תקשורתי מובהק של מאפייני החברתיים והתרבותיים הבולטים. מכאן נגזרת שאלת המחקר: **האם, כיצד ובאיזו מידה ביטא המסגור התקשורתי של אירוח אירוויזיון 2019 בתל אביב את מאפיינייה של החברה בישראל כחברה מרובת שסעים, בעלת בולטות אידאולוגית ונטייה לשיח של חרדה לאומית וטראומה?**

מעריך המחקר

שיטת המחקר

במחקר זה נערך ניתוח תוכן איכותני של המסגור התקשורתי של אירוח אירווזיון 2019 בתל אביב בשלושה עיתונים מקוונים, החל ביום שאחרי זכייתה של ישראל באירווזיון 2018 בליסבון, פורטוגל (13 במאי 2018) ועד היום שאחרי קיום התחרות בתל אביב בשנה העוקבת (19 במאי 2019). הפריטים החדשתיים נאספו באמצעות שימוש בצירוף החיפוש "אירווזיון" OR "האירווזיון" בתקופה הנבחרת בשלושת אתרי החדשות. בהתאם לשאלת המחקר, בשלב הבא נבדק שיעור הפריטים בעלי ערך חדשותי הקשור בטרמינולוגיה, בתיאורים או בהיבטים שליליים כלשהם (Negativity) כהגדרתם של (Galtung & Ruge, 1965). הניתוח התמקד בפריטים אלה, אשר סודרו בטבלה, כאשר כל אחד מהם קיבל מספר סידורי (ID), תיאור פרטיו הטכניים (מקור עיתונאי, תאריך, שם העיתונאי), תוויות עיקריות בהן הוא עוסק ("מסגרות סיקור") ודוגמאות (ציטוטים או תיאור אמצעים חזותיים).

ניתוח תוכן איכותני הוא שיטת מחקר הכוללת קריאה ביקורתית של טקסטים על מנת לחלץ מתוכם תבניות חשיבה, דפוסים וקטגוריות (במקרה הנוכחי, "מסגרות סיקור"), המלווים בפרשנות נורמטיבית של החוקר לפי פרספקטיבה אישית. פרספקטיבה זו עומדת על משמעותן העמוקה והסמלית של ההתרחשויות, מעבר לפשט המובא בהן (Ponterotto, 2006). שיטה זו נחלקת בדרך כלל לשניים: ראשית, מיון וסיווג של מוטיבים חוזרים לפי דוגמאות, רעיונות וקווים מנחים כדי לזהות שיטתיות ולהביא לידי הכללה. שנית, עריכת דיון שאינו מסתפק בסקירה אובייקטיבית של המתואר בטקסט, אלא מתרכז במסרים הסמויים החבויים בו, בחיבורו לספרות התיאורטית ולמציאות האפיסטמולוגית (גירץ, 1990).

מדגם

על מנת להבטיח בחינה מקיפה ומהימנה של הסיקור, נבדקו שלושה עיתונים אלקטרוניים: הגרסה הדיגיטלית של העיתונים הפופולאריים **ידיעות אחרונות** (Ynet) ו**ישראל היום** והגרסה הדיגיטלית של העיתון האיכותי **הארץ**. שלושת אתרי החדשות הממוסדים הללו הם מן הפופולאריים בישראל, עם עשרות מיליוני כניסות מידי שנה. ההחלטה להתמקד בשלושה עיתונים אלה נבעה בעיקרה מן הגיוון העיתונאי והאידיאולוגי שהם מציגים. כאמור, **ידיעות אחרונות** (Ynet) ו**ישראל היום** מייצגים עיתונות פופולארית, הנוטה לסנסציה, הן ברמה החזותית והן ברמה התוכנית. **הארץ** מייצג עיתונות איכותית-אליטיסטית הנוטה לגישה סולידית ורציונאלית יותר (גרינוולד, 2018; קמה, 2005). **הארץ** הוא עיתון בעל עמדות ליברליות (שמאל) ברורות, **ידיעות אחרונות** (Ynet) מזוהה יותר עם עמדה פוליטית של שמאל-מרכז, ואילו **ישראל היום** הוא עיתון ימני-קונסרבטיבי מובהק (גרינוולד, 2018).

ממצאים

המדגם כלל 567 פריטים (דיווחים, כתבות עומק, ראיונות, מאמרי דעה, תצלומים וקריקטורות) על פי החלוקה הבאה: **הארץ** $N = 197$; **Ynet** $N = 198$; **ישראל היום** $N = 172$. מתוך מסגרת זו של ידיעות, שיעור משמעותי ביותר של 32.09% מן הידיעות (בסך הכל, $N = 182$: **הארץ** $N = 61$; **Ynet** $N = 64$; **ישראל היום** $N = 57$) עסק בתחרות בהקשר שלילי כלשהו עם ביטויים ותיאורים חוזרים, כגון: "האירוויזיון בסכנה" (ביטוי אשר חזר חמישים פעם בשלושת העיתונים), "נזק להפקה", "חרם על האירוויזיון", "בעיות באבטחת האירוע", "חשש לקיום התחרות", "חשש לטרור רקטות באירוויזיון", "התנגדות החרדים למופע", "מחלוקות בדבר מימון האירוויזיון" וכו'. כאמור, ידיעות אלו עמדו בלב ניתוח התוכן והן מוינו לחמש מסגרות הסיקור העיקריות שיפורטו להלן.

טבלה 1: פירוט מספר האזכורים של כל אחת ממסגרות הסיקור בחלוקה על פי עיתון

מסגרת הסיקור	הארץ	Ynet	ישראל היום	סך הכל
1. השיקולים הדתיים	12	15	5	32
2. דילמת העיר המארחת	8	10	7	25
3. המצב הביטחוני	9	7	12	28
4. החרם על התחרות	20	12	14	46
5. מימון האירוויזיון	5	11	13	29

"לא לחילול השבת": השיקולים הדתיים

ימים אחדים לאחר זכייתה של ישראל באירוויזיון צפו ועלו חששות כלליים בקרב הקהילות החרדית והדתית בירושלים מפני חילול השבת במהלך החזרות לתחרות ב-2019, ובעיקר לאור ההנחה כי היא עתידה להתקיים בעיר. חשש זה סוקר באופן אינטנסיבי וסנסציוני בתקשורת, וכבר מן ההתחלה כלל אזהרות מרומזות מפני ביטול התחרות בארץ על רקע זה. ב-14 במאי 2018, יומיים לאחר הזכייה בתחרות, פנה סגן שר הבריאות, יעקב ליצמן, במכתב לשרי התרבות, התקשורת והתיירות, ובו דרש למנוע חילול שבת באירוויזיון. ב-Ynet נכתב (קובי נחשוני, 14.5.18):

במכתב ששיגר לשרים מירי רגב, איוב קרא ויריב לוין כתב ליצמן: "בימים האחרונים הובא לידיעת הציבור תכנון של אירוע זמר בינלאומי שככל הנראה ייערך בישראל בעוד כשנה (במהלך חודש אייר, מאי 2019), ויש שמציעים לקיימו בעיר ירושלים". "בכל הדורות ידע עם ישראל לשמור על יום השבת בקדושתו ובמנוחתו", כתב ליצמן, וביקש "להקפיד שהדבר לא יפגע בקדושת השבת, ולפעול בכל דרך למניעת חילול שבת חלילה וחס".

הארץ (חיים לוינסון ומיה אשרי, 14.5.18) רמז גם להשלכות האפשריות של נושא זה על האפשרות של אירוח התחרות בישראל, וציטט גורמים עמם שוחח ב"איגוד השידור האירופי", אשר הבהירו כי הם "עובדים אל מול תאגיד השידור הציבורי 'כאן' בלבד, ולא מול הגורמים הפוליטיים", וכן כי "אין אפשרות אחרת מלבד קיום האירוויזיון במוצאי השבת בשעה 22:00, וקיום החזרות במהלך שישי

בערב ושבת בצהריים". לאורך כל השנה, המשיך שטף של פניות חוזרות ונשנות לממשלת ישראל מטעמים של גורמים דתיים נוספים (כמו רב העיר ירושלים ורבני ערים מרכזיות כמו רמת גן), הנהגת המפלגות החרדיות והדתיות ואף הרב הראשי לישראל, הגר"ד לאו, שקרא "להוסיף 20 דקות לשמירת השבת בשל חילול הקודש באירוויזיון" (**ישראל היום**, שלזינגר, 17.5.18). עמדה מתונה יותר בהשוואה לזו של ליצמן, היה ניתן למצוא בדבריו של שר הפנים, אריה דרעי, שטען כי "האירוויזיון בשבת כואב לי כיהודי, אבל [אני] יודע איפה אני חיי" (Ynet, אטילה שומפלבי ואלכסנדרה לוקש, 5.9.18).

בהמשך, נתגלתה נטייה נוספת של הסיקור התקשורתי בהקשר של השיקולים הדתיים: זמרים וידוענים, אשר הוצע להם להופיע בתחרות, אך פסלו זאת על רקע חילול השבת. נושא זה עורר דיון ציבורי ער בין עיתונאים, אמנים ואנשי ציבור, אשר התווכחו ויכוח אידאולוגי. חשוב לציין כי דיון זה התקיים לאחר שכבר היה ברור לכל כי ירושלים לא תארח את האירוויזיון. כלומר, אף שהתחרות הועברה לתל אביב בעלת הצביון החילוני הליברלי, עדיין השיקולים הדתיים זכו לבמה משמעותית. הידוען הבולט ביותר אשר סירב להצעה להופיע בהופעת אורח בגמר האירוויזיון בשל חילול השבת היה הזמר הפופולרי עומר אדם. יחד עמו בלטה גם להקת "שלווה", שחבריה הם אנשים עם מוגבלויות. "שלווה" הייתה מועמדת מבטיחה לייצג את ישראל בתחרות, אך החליטה בסופו של דבר לא לעשות כן משום שחלק מחבריה הם דתיים. כתבת עומק **בהארץ** מאת איתי שטרן (4.2.19) הביאה שיקולים שונים לכאן ולכאן בהקשר זה. חשוב לציין כי אלו הם שיקולים, אשר השתקפו בשיח העיתונאי בכל שלושת העיתונים במשך חודשים ארוכים:

להקת "שלווה" סחפה אחריה מדינה שלמה כבר מההופעה הראשונה על במת "הכוכב הבא לאירוויזיון" [...] מחצית מחבריה הם שומרי שבת, והאירוויזיון, שמתקיים באופן מסורתי במוצאי שבת, מחייב את כל משתתפיו לקיים חזרות מלאות במהלך שישי בערב ובשבת בצהריים. [בהקשר זה] כתבה שרת התרבות מירי רגב לאיגוד השידור האירופי, כי "משמעות ההיצמדות של האיגוד לכללים הקשיחים היא פגיעה בשוויון ההזדמנויות של המתחרים, שבשל אמונתם הדתית נמנעת מהם האפשרות להופיע על במת האירוויזיון" [...] ד"ר יופי תירוש, ראש בית הספר למשפטים במכללה האקדמית ספיר, מסכימה עם השרה. "מתגלה כאן נוקשות יתרה [...] מדובר באתגר לוגיסטי ולא בהתנגשות ערכית — כמו למשל במצב שבו הייתה דרישה להופיע רק מול קהל שיושב בהפרדה בין המינים". יגאל רביד, מי שהנחה את האירוויזיון שנערך בירושלים בשנת 1999 ונחשב למומחה בענייני התחרות, סבור שלאיגוד האירופי דווקא אין שום סיבה להתגמש. גם לא עבור להקת "שלווה". "לפני שנה ייצגה את רוסיה זמרת נכה [...] הרוסים ביקשו שורה של הקלות בשבילה, כולל הקלטה של החזרות מראש, וב-EBU לא הסכימו". אלון אמיר, מומחה אירוויזיון ומחבר הספר "שלוש דקות של נצח" טוען אף הוא כי הוא "אינו אוהב את ההתקרבות הזו". "דובר אינספור פעמים ב-20 השנים האחרונות על כך שהאירוויזיון מתקיים בשבת בערב ושהחזרות מתקיימות בשישי ובשבת בצהריים. כולם יודעים שהאירוויזיון מצריך חילול שבת. אף אחד לא מונע מהם להופיע. זו בחירה שלהם".

נראה אפוא שניתן לחלק את השיח התקשורתי סביב ההיבטים הדתיים וחילול השבת לשתי תקופות זמן עיקריות: האפשרות שהתחרות תתקיים בירושלים הביאה בעיקרה גורמים דתיים רשמיים, כגון סגן השר ליצמן ורבני הערים, לפנות לממשלה על מנת למנוע את חילול השבת בעיר. שיח זה כלל הצבעה מרומזת על כך שיתכן שביכולתם של השיקולים הדתיים להוביל לביטול התחרות בארץ. החל מ-13 בספטמבר, כאשר התברר שהעיר המארחת היא תל אביב, המשיך ביתר שאת (ולמרבה ההפתעה) השיח הדתי, אלא שהוא עבר להתרכז באמנים שומרי השבת, אשר סירבו להופיע בתחרות. בדיון הפוליטי הציבורי בהקשר זה ניתן היה לזהות שני מחנות: "המחנה האוניברסלי", אשר טען כי לישראל אין כל זכות לדרוש שינויים באורחותיו של אירוע בינלאומי, אף אם היא המארחת אותו; לצד "המחנה הפרטיקולרי" יותר (ברובו), אשר דרש לשנות את תקנון התחרות על מנת לאפשר לשומרי השבת להופיע.

דילמת העיר המארחת והפוליטיזציה של התחרות

כבר ברגע הזכייה באירוויזיון 2018, הכריזה הזמרת נטע ברזילי כי בשנה הבאה הוא עתיד להתקיים בירושלים והצהירה: "Next time in Jerusalem" מעל במת התחרות. זאת, ככל הנראה משום ששתי התחרויות הקודמות שהתארחו בישראל ב-1979 וב-1999 אכן נערכו בעיר, ומתוך מחשבה (לא מדויקת) כי בדרך כלל ערי הבירה הן המארחות את האירוויזיון. למחרת, ניכר היה כי ממשלת ישראל מבקשת לעשות שימוש פוליטי בקיום האירוע בירושלים על מנת לעודד את הקהילה הבינלאומית להכרה בעיר כבירתה של ישראל. בנוסף, יומיים לאחר זכייתה של ברזילי נחנכה שגרירות ארצות הברית בירושלים בטקס חגיגי, ונראה היה שממשלת ישראל מבקשת למסגר את שני האירועים בכפיפה אחת, על מנת לשוב ולחזק את מעמד העיר כבירת ישראל. Ynet ציטט דברי ברכה של נתניהו לנציגים האמריקנים. דברים שאינם מותירים מקום לספק באשר לפוליטיזציה של האירוויזיון, כפי שראתה אותו ממשלת ישראל בשלב מוקדם זה (איתמר אייכנר, 13.5.18):

נתניהו פנה לחברי המשלחת האמריקנית ואמר: "אין תומכים יותר גדולים מכם לישראל על פני כדור הארץ. זהו רגע גדול. טראמפ עושה היסטוריה. העם שלנו יודה לעד על ההחלטה האמיצה שלו להזיז את השגרירות לירושלים". לאחר מכן הוסיף: "אלה שלא רצו את ירושלים באירוויזיון, הולכים לקבל את האירוויזיון בירושלים".

מעבר לשיקולים הדתיים, אשר הפחיתו למן ההתחלה את סיכוייה של ירושלים לארח את התחרות (עיריית ירושלים צוטטה כמי שביקשה למנוע חילול שבת במהלך קיום התחרות בעיר), הפעם הראשונה שבה היה ברור כי האירוויזיון בירושלים מוטל בספק הייתה דווקא במהלך אירוע שאין לו קשר ישיר לתחרות: ביטול משחק הידידות בין נבחרות ישראל וארגנטינה בכדורגל בתחילת יוני 2018, אשר יוחס לפוליטיזציה שבהעברתו מחיפה לירושלים על ידי שרת התרבות, מירי רגב. Ynet טען כי לדבר עשויות להיות השלכות גם על קיום האירוויזיון בירושלים, וציטט גורמים אירופאים אשר

ביקשו "מקום לא מפלג" לקיום האירוע, וכן "הצגה של שתי ערים לפחות כמארחות אפשריות" (רן בוקר, 6.6.18). רגב, אשר הייתה נתונה בביקורת ציבורית ותקשורתית קשה, הקשיחה עמדותיה ואמרה כי "אם האירוויזיון לא יהיה בירושלים, לא יהיה נכון לארח אותו בישראל כלל" (הארץ, חיים לוינסון, 7.6.18). אולם, בפועל ביטול המשחק עם ארגנטינה הוביל לריכוך של ממש בנוגע לאפשרות לקיים את התחרות בתל אביב. זאת, הן בעמדת הממשלה (נתניהו צוטט הפעם אומר: "האירוויזיון לא חייב להיות בירושלים, הממשלה לא תתערב בכך", הארץ, איתי שטרן, 10.6.18) והן בשיח תקשורתי, שצבר לגיטימציה, לגבי היתרונות שבאירוח התחרות בתל אביב. השיח התקשורתי היה מזוהה בעיקר עם עיתונאים ואמנים מצדה השמאלי של המפה הפוליטית, שביקרו את הפוליטיזציה של האירוויזיון מצד הממשלה. למשל, סער נתנאל כתב ב-Ynet, 17.6.18:

אירוויזיון 1998 התקיים בברמינגהם, ואף פוליטיקאי בריטי לא פצה פה. אף אחד גם לא הרים גבה כשגרמניה החליטה לארח את אירוויזיון 2011 בעיר דיסלדורף [...]. אבל במדינת ישראל הדברים נראים אחרת. כל אירוע - ממשחק כדורגל ידיוותי ועד תחרות הזמר האירופית - הופך בעל משמעות פוליטית ונתפס כהזדמנות להוכיח לעולם את בעלותנו על ירושלים ואת הקשר הבלתי ניתן לערעור בין עם ישראל לעיר הקודש [...]. תל אביב מיתגה את עצמה בהצלחה כיעד תיירות לוחט לגייז, ומצעד הגאווה שלה הפך לשם דבר עולמי. שוו בנפשכם אילו יחסי ציבור נפלאים תקבל ישראל אם אלפי התיירים והעיתונאים יחשפו למצעד הגאווה, למקומות הבילוי של הקהילה, לעובדה שכל העיר מקושטת בדגלי הקשת ולסובלנות הרבה [...]. תל אביב סקסית, חצופה ומתקדמת. האירוויזיון מתאים לה והיא מתאימה לאירוויזיון.

אם כן, השיחים הפוליטי, הציבורי והתקשורתי לגבי העיר המארחת היו צבועים בצבעים פוליטיים ובבולטות אידאולוגית חזקה. שיחים אלו התאפיינו בוויכוח בין תפיסה ימנית-לאומנית, שהתעקשה על קיומו של האירוויזיון בירושלים ויהי מה, לבין ביקורת משמאל על פוליטיזציה ודרישה לקיימו דווקא בתל אביב, הנתפסת כ"מעוז הליברליות". אולם, עם הזמן, וככל שהגורמים הפוליטיים הבינו כי אם רצונה של ישראל לארח את התחרות, עליה להתגמש בהקשר זה, השיח הפך ממוקד וענייני יותר. ב-13 בספטמבר הוכרז רשמית כי תל אביב תארח את האירוויזיון, ובשלב זה הדבר התקבל בשוויון נפש יחסי על ידי הגורמים הממשלתיים. אף השרה רגב צוטטה: "מרגע שהתקבלה ההחלטה [...] אין לי ספק שמדינת ישראל והעיר תל אביב יארחו את האירוויזיון בצורה הטובה והמכובדת ביותר" (Ynet, מורן אזולאי, איתי בלומנטל ורן בוקר, 13.9.18).

"בעזה מאיימים לפוצץ את התחרות": המצב הביטחוני והביקורת של תושבי דרום הארץ

באורח פרדוקסלי, לאחר ארבע שנים שהתאפיינו בשמירה כמעט מוחלטת על הבנות הפסקת האש שבין ישראל לבין שלטון החמאס ברצועת עזה, דווקא השנה שבה התקיימה תחרות האירוויזיון בישראל התאפיינה בהסלמה חריפה ובסבבי אלימות רבים ואינטנסיביים בין שני הצדדים. סבבים אלו כללו בעיקר ירי של אלפי רקטות לעבר הישובים הסמוכים לרצועה. בחודש מרץ 2019, כחודשיים

לפני התחרות, אף נורה טיל לאזור תל אביב והופעלו אזעקות. בתגובה, החליט ראש עיריית תל אביב, רון חולדאי, להורות על פתיחת המקלטים בעיר. פעולה שהובילה להבעת דאגה בקרב חלק מן המשלחות: "האירוויזיון בסכנה? נציגי המשלחות מאירופה מודאגים מההסלמה הביטחונית ומפתיחת המקלטים בתל אביב, ושיגרו שאלות לגורמים בתאגיד בנושא" (Ynet, רו שניק, 23.3.19).

כשבועיים לפני התחרות, ובזמן שאמנים מכל רחבי אירופה כבר הגיעו לישראל על מנת לקיים חזרות, נורו כ-700 רקטות לאזורי שדרות, אשקלון, אשדוד, רחובות ובית שמש, ונהרגו ארבעה אזרחים ישראלים. הסיקור התקשורתי בהקשר זה כלל שתי מגמות עיקריות. ראשית, שאלת קיום התחרות, או ליתר דיוק, השאלה עד כמה האפשרות כי התחרות תבוטל מהווה שיקול במערך השיקולים הביטחוניים של ממשלת ישראל בהמשך או בסיום הלחימה אל מול ארגון החמאס, עלתה וצפה. היא נכרכה בשיח של חרדה לאומית שנוצר ממילא ובאופן טבעי בזירה הציבורית והתקשורתית. **הארץ**, לדוגמה, ציטט גורמים ממשלתיים אשר טענו כי האירוויזיון אינו מהווה שיקול כלל, ובהמשך נקט גישה ביקורתית וספקנית בנוגע לכנות של עמדה זו. בד בבד, העיתון הביע חשש מהשלכות ביטול התחרות בארץ על מעמדה הבינלאומי של ישראל (נעה לנדאו ויהושע בריינר, 5.5.19):

שרים בממשלה אמרו הבוקר כי האירוויזיון שצפוי להתקיים בשבוע הבא אינו מהווה שיקול במדיניות ישראל בסבב הלחימה ברצועה [...] חמאס מנצל את עיתוי ההסלמה, שבוע לפני האירוויזיון, על מנת להפעיל לחץ על ישראל. באירוויזיון יצפו מאות מיליונים ברחבי העולם. אם תשובש התחרות או אפילו תתבטל בגלל איומי חמאס, תהיה זו מכה קשה ליוקרתה של ישראל. מקורות ביטחוניים בישראל אמנם טענו אתמול כי האירוויזיון לא יהיה שיקול מרסן בנוגע לעוצמת התגובה של צה"ל, אבל ספק אם בחמאס משתכנעים מטיעון זה.

Ynet היה חריף אף יותר בביקורתו על הטיעונים המיתממים, שהועלו על ידי גורמים שונים סביב שולחן הממשלה, ופרסם קריקטורה יומית (אשר התפרסמה באותו היום גם בעיתון המודפס) בה נראות דמויות הקשורות לאירוויזיון, כאשר הן נסובות סביב שולחן הקבינט המדיני-ביטחוני יחד עם שרי הקבינט וקציני הצבא הבכירים. האיור מרמז כי למעשה לא ניתן להפריד בין השיקולים הביטחוניים לבין שיקולי אירוח התחרות בתל אביב (גיא מורד, 5.5.2019).

שנית, השיחים הציבורי והתקשורתי, אשר הצביעו על האפשרות שהאירוויזיון בתל אביב מהווה לכאורה שיקול ביטחוני, הובילו לביקורת קשה גם בהקשר של הפריפריה הגיאוגרפית בדרום הארץ. הטענה המרכזית הייתה כי הממשלה אינה מביעה כל עניין ביישובים הסמוכים לרצועת עזה, הן מן הבחינה החברתית הן מן הבחינה הביטחונית. אך, לעומת זאת, אירוע תרבותי-בידורי כמו האירוויזיון (המתקיים במרכז הגיאוגרפי, הכלכלי והתרבותי של ישראל) מהווה שיקול מכריע. מרואיינת אשר צוטטה ב**ישראל היום** התייחסה ישירות לסוגיה זו (4.5.19):

"לא ייתכן שאחרי חמש שעות של ירי על מדינת ישראל, צה"ל מגיב במתינות כזאת. יש תחושה שהחשש מפגיעה באירוויזיון גדול מהחשש מפגיעה באזרחי הדרום. זה צריך להיגמר במוות כדי שמישהו יפסיק את זה?"

בהקשר זה, חשוב לציין כי למרבה ההפתעה ואף על פי שהוא נודע בבולטותו הכללית, נושא שכמעט שלא נידון בתקשורת סביב המשבר הביטחוני והשפעתו על האירוויזיון היה דווקא המתיחות הלאומית (יחסי יהודים-פלסטינים/ערבים). כאמור, שיח החרדה והטראומה, וכן המתח שבין הפריפריה לבין המרכז, היו דומיננטיים בהרבה בסיקור התקשורתי.

"מי מחרים ומי אישר?": הקריאות לחרם, תנועת ה-BDS והחשש ממחאות פוליטיות בזמן התחרות

מרגע זכייתה של ברזילי באירוויזיון ולמעשה עד לאחר מועד אירוחו בישראל, קמו ועלו קריאות רבות ומכיוונים שונים לחרם תרבותי על התחרות בשל העובדה שהיא נערכה בארץ (יצוין שוב כי עד לחודש ספטמבר 2018, ירושלים הייתה העיר המועדפת לאירוח האירוויזיון, עובדה אשר הגבירה אף יותר את הקריאות לחרם עליו). נושא זה היה בולט במיוחד, אולי הבולט ביותר, בסיקור התקשורתי של האירוויזיון. באיסלנד, למשל, חתמו יותר מעשרת אלפים אזרחים על עצומה לפיה "יהיה זה לא מוסרי להשתתף בתחרות בצל האלימות שמפעילה ישראל כלפי שכניה" (Ynet, 15.5.18). באירלנד הצהיר ראש עיריית דבלין, מישל מק דונצ'ה, כי "אין לשלוח נציג לתחרות מתוך סולידריות עם העם הפלסטיני [...] כמו שהייתה [סולידריות] עם העם בדרום אפריקה נגד שלטון האפרטהייד" (ישראל היום, 14.5.18). קריאות דומות היו גם בבריטניה, באוסטרליה ובשבדיה. זאת, נוסף על יוזמות פרטיות מרובות, בעיקר של תנועת ה-BDS, כמו גם לחץ אישי שהפעיל חבר להקת "פינק פלויד", רוג'ר ווטס, על נציגי המדינות השונות לא להגיע לתחרות בתל אביב. כל אלו לוו גם בחשש ממחאה פוליטית במהלך התחרות עצמה מטעם נציגי המדינות או פרטים בקהל. החשש אכן אומת בסופו של דבר, עת נציגי איסלנד הציגו למצלמות צעיפים עם דגלי פלסטין בזמן ההצבעה בגמר התחרות (Ynet, 19.5.19).

לעומת שאר מסגרות הסיקור, הרי שבמסגרת זו נצפו הבדלים עמוקים ומהותיים בין שלושת העיתונים. בעוד הארץ הביע מפעם לפעם הבנה ואף תמיכה בקריאות לחרם (גם אם זו לא הייתה עמדתה הרשמית של המערכת, הרי שהיא נתנה לה במה מסוימת), Ynet וישראל היום הביעו התנגדות גורפת לקריאות אלו. בכל מקרה, בשלושת העיתונים הייתה ניכרת בולטות אידאולוגית והטיה פוליטית חריפה בסיקור הנושא. לדוגמה, במאמר דעה תחת הכותרת "יש כיבוש, אין אירוויזיון", קרא דימיטרי שומסקי לשיתוף פעולה של ישראלים עם החרם על התחרות (הארץ, 13.5.18):

על קומץ מתנגדי הכיבוש הישראליים לקום, להתארגן ולקרוא בקול צלול וברור לקהילה הבינלאומית להפעיל על ישראל לחץ מדיני ותרבותי מקיף — לרבות החרמת תחרות אירוויזיון 2019, העתידה להתקיים בישראל — כדי לאלץ אותה לפנות את אוכלוסייתה מן השטחים הכבושים ולהכיר במדינת פלסטין בגבולות '67.

ישראל היום, לעומת זאת, נקט כאמור בגישה הנגדית. למשל, אורי שצייגובסקי, כתב במאמר שכותרתו "החזיר נהנה יותר – על הצביעות של אירלנד נגד האירוויזיון בתל אביב" (7.10.18):

איפה הייתה אירלנד כשפרנקו העלים אזרחים? כשאוקראינה העבירה חוקים נגד להט"בים? וכשרוסיה טבחה בגאורגים? על במת האירוויזיון [...] החרם האירי צבוע ופתטי, והמרחק בינו לבין מאבק אמיתי לזכויות אדם דומה למרחק של המדינה מהדוז פואה בשני העשורים האחרונים.

מאמרי דעה כדוגמת שני אלו עשו שימוש אידאולוגי-פוליטי בתחרות האירוויזיון על מנת להעביר מסר ברמה הציבורית או העולמית כנגד ההתנחלויות ובעד חזרה לגבולות '67, או כנגד היחס לה זוכה ישראל בזירה הבינלאומית.

נושא נוסף, שולי יותר, היה מחלוקת מסוימת בין גורמים ממשלתיים, כמו שרת התרבות מירי רגב, לבין תאגיד השידור הציבורי "כאן" בנוגע לדרך ההתמודדות ה"ראויה" עם הקריאות לחרם. בעוד הראשונה ביקשה לא פעם להנכיח את שיח החרם ולעשות בו שימוש פוליטי, הרי שהתאגיד ביקש לאמץ גישה זהירה בהרבה כדי להימנע ככל שניתן מהתנגשויות ומחיכוכים בהקשר זה. נושא זה עלה, לדוגמה, בצל החלטתו הבלתי רשמית של תאגיד השידור הציבורי, שלא לצלם את ה"גלויות" (סרטונים המופיעים לפני כל שיר בזמן שידור התחרות) בשטחי הגדה המערבית (יהודה ושומרון). החלטה זו גררה ביקורת חריפה מצד שרת התרבות (Ynet, רן בוקר, 12.5.19):

"לא מתכוונת לוותר על זה. שאף אחד לא יגיד שיש כאן פוליטיקה. יהודה ושומרון הם חלק מישראל, ולא יסתירו אותם, רק משום שזו לא אג'נדה של אלה שמנהלים את האירוויזיון".

נושא החרם הבינלאומי הביא עמו, אפוא, סיקור תקשורתי שהתאפיין בבולטות אידאולוגית ובדגש על מחלוקות פוליטיות. סיקור זה גם שיקף הבדלים משמעותיים שנמצאו (לראשונה) בין העיתונים אשר נבחנו במחקר, וכן פערים בין הגורמים הממשלתיים ואנשי ההפקה.

"בלי מימון – אין אירוויזיון": שאלת מימון התחרות והמאבק בין הממשלה לבין תאגיד השידור

הוויכוח בין ממשלת ישראל לבין תאגיד השידור הציבורי "כאן" סביב מימון תחרות האירוויזיון (האם מתקציבו השוטף של התאגיד או מתקציב ממשלתי ייעודי) נכח בשיח התקשורתי לעתים תכופות ולאורך כל תקופת הסיקור. המשבר החריף ביותר אירע ב-14 באוגוסט 2018, עת נדרש התאגיד להעמיד ערבות על סך 12 מיליון אירו ל"איגוד השידור האירופי". הן הממשלה והן התאגיד התבצרו בעמדותיהם עד לרגע האחרון, ונדמה היה שהאירוויזיון עומד בפני סכנת ביטול ממשית. רק כמה שעות בטרם פקיעת המועד, הגיעו הצדדים להסכמה לפיה התאגיד ייטול מן הממשלה הלוואה נוחה

בפריסה של כ-15 שנה. מסגור סוגיית תקצוב התחרות הראה שלוש נטיות עיקריות: ראשית, הבדלים בולטים בין הצהרות ראש הממשלה נתניהו, שר האוצר כחלון ושאר השרים לגבי מימון התחרות עם זכייתה של ישראל באירוויזיון (וחשוב לציין, לאור ביטחונם המוחלט באותה העת כי הוא עתיד להיערך בירושלים) לבין הצהרותיהם שלושה חודשים לאחר מכן, כאשר הבינו כי ייתכן מאוד שעיר הבירה לא תהא זו אשר תארח את התחרות. לדוגמה, ב-13.5.18 (יום לאחר הניצחון באירוויזיון), צוטט שר התיירות יריב לוין **בהארץ** (גבריאלה דוידוביץ'-ויסברג): "בדומה לאירוח מרוץ הגירו דה איטליה שנפתח בירושלים, מגוון משרדי ממשלה יבקשו להשתתף באירוע ויתרמו מתקציבם, ובהם משרדי התיירות, האוצר, התרבות וביטחון הפנים". באמצע חודש אוגוסט, לעומת זאת, הצהרות הגורמים הממשלתיים היו שונות בתכלית (Ynet, מורן אזולאי ואלכסנדרה לוקש, 13.8.19):

שר האוצר משה כחלון התייחס הבוקר לאפשרות של ביטול תחרות האירוויזיון בישראל: "אני חושב שהתאגיד עשה שגיאה חמורה. הוא צריך לעבוד כמו כל גוף ממשלתי [...] הם מסוגלים להעמיד אותה [את הערבות לקיום התחרות] מתקציבם תוך דקה". הוא הוסיף: "אם הם לא יעבירו את הערבות, הם יעשו טעות חמורה ויעבדו בניגוד לכללים ובניגוד להוראות".

הן גורמים ביקורתיים בתקשורת והן אנשי תאגיד השידור הציבורי טענו כי היפוך המגמה ביחס הממשלה לנושא מימון האירוויזיון היה קשור בשיקולים פוליטיים, ובעיקר, כאמור, סביב שאלת קיום התחרות בירושלים או מחוצה לה.

שנית, חשוב לציין כי היחסים שבין ממשלת נתניהו לבין תאגיד השידור הציבורי התאפיינו במתיחות פוליטית-כלכלית חריפה עוד טרם הניצחון באירוויזיון. רצונו של נתניהו היה לסגור את התאגיד באמצעות חוק, או לחלופין לפצל ממנו את חטיבת החדשות (אותה הוא תפס כמוטה פוליטית נגדו ונגד משפחתו). לנוכח הניצחון באירוויזיון, בחר תאגיד השידור הציבורי לעשות שימוש מוצהר בתחרות, ובעיקר בעניינה וברצונה של הממשלה לקיימה בארץ, על מנת למנוע את סכנת סגירתו או פיצולו לחטיבות שונות. בפניה לאיגוד השידור האירופי, ביקש התאגיד שיובהר לממשלת ישראל כי מדינה יכולה להשתתף באירוויזיון, ובוודאי לארחו, אך ורק אם לרשות השידור הציבורית שלה יש חטיבת חדשות. פניה זו נפלה על אוזניים קשובות אצל העמיתים מאירופה (Ynet, 18.6.18, אביב גוטר): "ממכתב שנשלח לממשלה עולה כי אם תפוצל חטיבת החדשות לתאגיד נפרד, ה-EBU צפוי לשלול את חברות התאגיד – דבר שעשוי להטיל ספק על קיומו של האירוויזיון בישראל". בתאריך 26.6.18, בעקבות פניה זו, אכן ביטלה החלטת ממשלה רשמית את החוק לפיצול התאגיד. ב-Ynet נכתב: "כדי לא לפגוע באירוויזיון בארץ: נתניהו התקפל – התאגיד לא יפוצל", וכן "מה לא עושים כדי לאפשר את קיום האירוויזיון בישראל?" (איתמר אייכנר ורן בוקר).

שלישית, שיח ביקורתי בעל ניחוח חברתי-מעמדי יותר, אשר התעורר בחלק מן הידיעות, שם בסימן שאלה את כדאיות אירוח התחרות היקרה. במסגרתו נטען כי ייתכן שיש לעשות שימוש בעשרות

מיליוני השקלים הממומנים מכספי ציבור, על מנת לקדם נושאים מסדר עדיפות לאומי גבוה יותר, כגון: בריאות, חברה ורווחה. כתבה **בהארץ** העלתה את השאלה "האם ההשקעה באירוויזיון באמת משתלמת?", והראתה כי מרבית תחנות הטלוויזיה הציבוריות והמדינות אשר אירחו את התחרות (בעיקר אלו היציבות פחות), נחלו בסופו של דבר הפסדים כבדים (נתי טוקר, גברילה דוידוביץ'-ויסברג, 16.9.18). בדומה, **בישראל היום** נכתב (ניר וולף, 31.5.18):

אירוח האירוויזיון מביא אתו כבוד וחשיפה בינלאומית, אבל גם כאב ראש כלכלי לא קטן למדינות המתלבטות אם להשקיע את הכסף בתחרות או בנושאים דחופים יותר. כלכלנים [...] שחקרו את הנושא, מצאו כי לטווח הקצר נרשמת עלייה קטנה בתיירות למדינה המארחת, וגם דחיפה מזערית לכלכלה המקומית. אולם יתרונות לטווח ארוך קשים יותר לחיזוי.

אם כן, גם הסיקור התקשורתי של מימון תחרות האירוויזיון הראה קשר מובהק לנושאים פוליטיים וחברתיים וכן למתחים בין התקשורת והשלטון בישראל. המחלוקת סביב המימון כללה, בין השאר, ביטול חוק, העברה של החלטת ממשלה ייעודית וכן ביקורת מסוימת מן הפרספקטיבה החברתית על ההוצאה הציבורית לצורך קיום התחרות.

לסיכום, מסגור תחרות האירוויזיון בישראל בכל שלושת העיתונים האלקטרוניים אשר נבחנו, ביטא מתיחויות על רקע פוליטי, דתי, גיאוגרפי ואף חברתי-מעמדי (אך לא על רקע לאומי). בנוסף, נצפו תיאורים עקיבים של שיח המשקף טראומה וחרדה מפני ביטול אפשרי של התחרות, בעיקר (אך לא רק) סביב ההקשר המבצעי-ביטחוני. סיקור התחרות התאפיין ונכרך גם בפוליטיזציה ובבולטות אידאולוגית-לאומית.

דיון וסיכום

מחקר זה מצטרף לשורת מחקרים (למשל, Highfield, Harrington, & Bruns, 2013), אשר נעזרו בתחרות האירוויזיון על מנת להסביר תופעות חברתיות רחבות. כמו כן, המחקר מעוגן בתפיסת התקשורת כתרבות (רגב, 2008; Carey, 1989). כלומר, הוא מבוסס על ההנחה ועל הציפייה כי התקשורת מהווה שיקוף של תהליכים חברתיים ותרבותיים המתקיימים מחוץ לזירה התקשורתית גרידא. החידוש המתודולוגי במאמר הוא גישתו המחקרית, בכך שבנוסף לתפיסת האירוויזיון וחקירתו כאירוע מדיה (Dayan & Katz, 1994), או כפלטפורמה תקשורתית-מיתוגית של מדינות בזירה הבינלאומית (Jordan, 2011), הוקנתה משמעות גם לבחינת המסגור והסיקור החדשותיים של התחרות לאורך זמן.

בהקשר הפוליטי, סיקור האירוויזיון שיקף את מה שמתואר בספרות כשסע הניציוני בחברה בישראל, וכן את המחלוקות העיקריות העומדות בליבת שסע זה (אריאן, 1999). לדוגמה, נושא חלוקת הארץ בא לידי ביטוי בוויכוח שבין השרה רגב לבין תאגיד השידור הציבורי "כאן" בנוגע לצילום הגלויות המקדימות בשטחי הגדה המערבית. בנוסף, סוגיית גבולות הפעלת הכוח בסכסוך הישראלי-פלסטיני עלתה אף היא סביב השאלה עד כמה קיום האירוויזיון מהווה שיקול מרסן בעימות אל מול ארגון החמאס, וכן בטענות תושבי הדרום כלפי הממשלה בהקשר זה. כמו כן, שאלת קיומה של התחרות בירושלים או בתל אביב הצביעה על המחלוקת סביב נאמנות לערכים אוניברסליים (אשר ביטאו עיתונאים מצדה השמאלי של המפה הפוליטית, שטענו כי תל אביב מתאימה יותר לאירוח התחרות בשל פתיחותה לקהילה הבינלאומית ולקהילה הגאה) או לערכים פרטיקולאריים (אשר ביטאו גורמים ממשלתיים, שטענו כי על האירוויזיון להתקיים בירושלים או לא להתקיים בארץ כלל, ובשלב מאוחר יותר סירבו לממן את התחרות בשל העברתה לתל אביב).

בהקשר הדתי, מסגור התחרות התאפיין בבולטות של אחת מן הדילמות המשמעותיות ביותר של השסע הדתי-חילוני: הסטטוס קוו ושמירת השבת במקומות ציבוריים (בן-פורת, 2016; דון-יחיא, 2001). זאת, בעיקר לנוכח העובדה כי מדובר באירוע הממומן, כך או אחרת, מכספי ציבור. מצד אחד, ניתן היה למצוא את העמדה הדתית המסורתית של גורמים חרדים בממשלת ישראל ושל רבנים שונים בירושלים ובכלל, לפיה אסור ש"הדבר יפגע חלילה בקדושת השבת". מן העבר השני, ניצבה העמדה החילונית הקלאסית, הרואה בדת כחסם בפני "פתיחות לעולם". חשוב לציין כי השיח התקשורתי הער על האמנים שסירבו להופיע בשבת (שיח ששיקף אף הוא את השסע הדתי-חילוני) היה פעמים רבות, ולמרבה ההפתעה, שיח אידאולוגי, ענייני ומנומק היטב משני צדי המתרחס (ראו, למשל, כתבה מאת שטרן, הארץ, 4.2.19). זהו אפיון שלא התקיים בהקשר של השסע הפוליטי, אשר היה פופוליסטי ורדוד יותר (ראו לדוגמה את התבטאויותיה של השרה רגב). ייתכן כי הבדל זה מצביע על עומקה המשמעותי יותר של המחלוקת הפוליטית בישראל לעומת זו הדתית, לפחות נכון לימינו (אם כי כיום פעמים רבות קשה להפריד בין השתיים).

השסע המבחין בין מרכז לפריפריה וכן השסע המעמדי (בן-פורת, 2001; פלד, 2001) בלטו אף הם בסיקור האירוויזיון, אמנם במידה פחותה יותר (אולי בדומה למעמדם השולי של שסעים אלו בשיח הציבורי בכלל). לדוגמה, תיוגה של התחרות כ"בועה" המתקיימת במקביל לסבלם של תושבי הפריפריה בדרום הארץ לאור המצוקה הביטחונית באזורם. כעסם של תושבי הדרום שיקף שיח כללי יותר המתחבר לדימוי של "מדינת תל אביב", המתאפיינת לכאורה בעצמאות ובנבדלות כלכלית, פוליטית, ביטחונית ותרבותית, ובעמדת עליונות אל מול הפריפריה (עמית, 2016; פלד, 2001). בהקשר המעמדי, ניצבה שאלת כדאיות ההשקעה בתחרות או הפניית תקציביה לסוגיות הנתפסות כמשמעותיות יותר לתפקוד החברה, כגון: רווחה, חינוך או בריאות.

חוקרים שונים תארו את החברה בישראל ככזו המצויה "בעומס יתר" (הורוביץ וליסק, 1990) וכן כחברה המתאפיינת בשיח של טראומה (Lebel, 2011). בנוסף על העיסוק בשסעים הפנימיים, הרי שגם תיאורים אלו השתקפו מבעד לסיקור האירוויזיון בישראל. ראשית, המסגור התאפיין בעיסוק חרדתי, אובססיבי וסנסציוני באפשרויות שהתחרות תבוטל (כאמור, הביטוי "האירוויזיון בסכנה" חזר על עצמו חמישים פעם בשלושת העיתונים). מעניין לציין כי לפחות בחלק ניכר של המקרים, אולי למעט הנושא הביטחוני, היה ממד לא רציונאלי בחשש זה. למשל, עלתה האפשרות שייתכן שהתחרות תבוטל בשל טענה שהשיר הישראלי המנצח דומה באופן חשוד לשיר מפורסם אחר, טענה העולה כמעט מדי שנה. באורח פרדוקסלי, דווקא איגוד השידור האירופי הוא אשר פרסם פעם אחר פעם הודעות המבהירות שהאירוויזיון אמנם עתיד להתקיים בישראל. ללמדנו, אולי, שאכן אלמנט הלחץ והחרדה הוא מאפיין תרבותי-מקומי. שנית, שיח הטרומה נצפה בעיקרו סביב חילופי המהלומות בין ישראל לבין ארגון החמאס. בכלל זאת, אף נושא השכול, המהווה נדבך חשוב בשיח זה בישראל (Lebel, 2011), קיבל ביטוי בתקשורת בהקשר של ארבעת האזרחים ההרוגים כתוצאה מסבב הלחימה כשבועיים לפני התחרות. במקרים אחדים, הטרומה והשכול נכרכו ישירות בסיקור התחרות: "החשש מהפגיעה באירוויזיון גדול מהחשש מפגיעה באזרחי הדרום. זה צריך להיגמר במוות כדי שמישהו יפסיק את זה".

לבסוף, לאורך כל תקופת הסיקור, בכל העיתונים ובכלל מסגרות החשיבה, ניתן היה לזהות פוליטיזציה עמוקה ובולטות אידאולוגית (אריאן, 1999; הורוביץ וליסק, 1990). במסגרת זו נכללו שאלות מרחיקות לכת על דמותה ההיסטורית והנוכחית של ישראל וכן על הסכסוך הישראלי-פלסטיני. נראה כי הפוליטיזציה שאפיינה את הדיון סביב העיר המארחת היא דוגמה טובה לשונותה המובהקת של ישראל לעומת רובן המכריע של המדינות המשתתפות באירוויזיון. בעוד הדיון על העיר המארחת הוא בדרך כלל נוהלי, כלכלי ותיירותי (Panea, 2018), הרי בישראל הוא נסב בעיקרו סביב ההכרה הבינלאומית בירושלים כבירתה. זהו ביטוי מובהק לדגש על הזהות הקולקטיבית הלאומית, וכן לתפיסת המדינה לא רק ככלי שנועד לשרת את האזרח (כפי שנהוג כיום בקרב מרבית האזרחים במערב), אלא גם כמטרה היסטורית בפני עצמה. בהקשר של הקריאות לחרם הבינלאומי על התחרות, ניתן היה לזהות טרמינולוגיה המתאפיינת בגיוס אידאולוגי מובהק של העיתונאים, כל אחד על פי עמדתו הפוליטית, עם תיאורים סנסציוניים חוזרים, כגון: "יש כיבוש, אין אירוויזיון" או "החרם האירי צבוע ופתטי".

לסיכום, אם נחזור לטענתו של Panea (2018), לפיה תחרות האירוויזיון, על שירה ואירוחה, היוותה לא פעם ביטוי לתרבות בישראל, הרי המסקנה המרכזית של המאמר הנוכחי מרחיבה את תוקף אמירתו גם לסיקור החדשותי של אירוח האירוויזיון בתל אביב ב-2019. בדומה לתחרויות ספורט ולאירועי תרבות ומדיה אחרים, נראה שמשמעותו הפוליטית של האירוויזיון (Yair, 2019), הן ברמת המדינה פנימה הן ברמת היחסים הבינלאומיים, חורגת בהרבה מתחרות שירים גרידא. הכיסוי התקשורתי של מה שנדמה לכאורה כתחרות בידור בלבד, קיפל בתוכו שיח עמוק הקשור במאפיינים הבסיסיים – ההיסטוריים והתרבותיים – של החברה והמערכת הפוליטית בישראל.

רשימת המקורות

- אנוך, י' (2002). **מבוא לסוציולוגיה**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- אריאן, א' (1999). **ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום**. תל אביב: מרכז יפה.
- בן-פורת, א' (2001). אי שוויון חברתי בישראל. בתוך: א' יער וז' שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית** (עמ' 487-501). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- בן-פורת, ג' (2016). **הלכה למעשה: חילוניו של המרחב הציבורי בישראל**. חיפה: פרדס.
- גריץ, ק' (1990). תיאור גדוש: לקראת תיאוריית תרבות פרשנית. בתוך: מ' ברינקר (עורך), **פרשנות של תרבויות** (עמ' 15-39). תל אביב: כתר.
- גרינוולד, ג' (2018). "האומנם 'הגבר היחיד בממשלה'? השיח המגדרי סביב ראש הממשלה גולדה מאיר בבחירות לכנסת השביעית בידיעות אחרונות ובהארץ". **קשר**, 51, עמ' 37-47.
- דון-יחיא, א' (2001). גבולות הזהות הלאומית ומגבלות הפוליטיקה של ההסדרה. בתוך: צ' צמרת וחי' יבלונקה (עורכים), **העשור השני תשי"ח-תשכ"ח** (עמ' 79-100). ירושלים: יד בן צבי.
- הורוביץ, ד' וליסק, מ' (1990). **מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר**. תל אביב: עם עובד.
- כהן, א' וזיסר, ב' (2003). **מהשלמה להסלמה**. תל אביב: שוקן.
- ליפסט, ס' מ' (1972). **האדם המדיני** (תרגום א' אשכנזי). תל אביב: יחדיו.
- סמוחה, ס' (1999). אופציית הסטטוס-קוו: ישראל כדמוקרטיה אתנית – מדינה יהודית-דמוקרטית. בתוך: ש' אוסצקי-לזר, א' גנאם וא' פפה (עורכים), **7 דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל** (עמ' 23-77). גבעת חביבה: המכון לחקר השלום.
- עמית, ח' (15 בינואר, 2016). האם באמת קיימת מדינת תל אביב? **הארץ**. אוחר ב-10.10.2020, זמין: <https://www.themarker.com/markerweek/1.2822610>
- פלד, י' (2001). הצלחתה האלקטוראלית המתמשכת של ש"ס: ניתוח על פי מודל חלוקת העבודה התרבותית. בתוך: א' אריאן ומ' שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל: 1999** (עמ' 137-169). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קמה, ע' (2004). קריאה פעילה: רב-תרבותיות ואילוצי השיח ההגמוני. בתוך: ת' ליבס, ע' קמה ומ' טלמון (עורכים), **תקשורת כתבות: יצירת משמעות כמפגש בין טקסט לבין קוראים** (עמ' 441-470). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- קמה, ע' (2005). **"חטיבה אנושית אחת, עם ישראלי אחד": על כינון זהויות קיבוציות במכתבים למערכת "הארץ"**. תל אביב: מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- רגב, מ' (2008). אסכולת בירמינגהם ולימודי התרבות כתחום הגות ומחקר: רגעים בולטים וכיוונים מרכזיים. **חברה, תרבות וייצוג** (חלק א, עמ' 9-30). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- Baker, C. (2017). The 'gay Olympics'? The Eurovision Song Contest and the politics of LGBT/European belonging". *European Journal of International Relations*, 23(1), 97-121.
- Belkind, N. (2010). A message for peace or a tool for oppression? Israeli Jewish-Arab duo Achinoam Nini and Mira Awad's representation of Israel at Eurovision 2009. *Current Musicology*, 89, 7-35.

- Borah, P. (2011). Conceptual issues in framing theory: A systematic examination of the decade's literature. *Journal of Communication*, 61, 246-263.
- Carey, J. W. (1989). *Communication as Culture: Essay on Media and Society*. London: Routledge.
- Cassiday, J. A. (2014). Post-Soviet pop goes gay: Russian's trajectory to Eurovision victory. *The Russian Review*, 73, 1-23.
- Dayan, D. & Katz, E. (1994). *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Harvard: Harvard University Press.
- Entman, R. (2004). *Projection of Power: Framing News, Public Opinion and U.S. Foreign Policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Galtung, Y. & Ruge, M. H. (1965). The structure of foreign news: The presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers. *Journal of Peace Research*, 2, 64-90.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ginsburg, V. & Noury, A. G. (2007). The Eurovision Song Contest: Is voting political or cultural? *European Journal of Political Economy*, 24, 41-52.
- Greenwald, G. & Lehman-Wilzig, S. (2019). "Is she still 'the legendary Jewish mother'? A comparative look at Golda Meir's and Tzipi Livni's election campaign coverage in the Israeli Press". *Israel Affairs*, 25(1), pp. 42-64.
- Highfield, T., Harrington, S. & Bruns, A. (2013). Twitter as a technology for audiencing and fandom. *Information, Communication & Society*, 16(3), 315-339.
- Jordan, P. (2011). *The Eurovision Song Contest: Nation branding and nation building in Estonia and Ukraine*. Glasgow: University of Glasgow.
- Kalir, B. (2015). The Jewish state of anxiety: Between moral obligation and fearism in the treatment of African asylum seekers in Israel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(4), 580-598.
- Kama, A. (2011). Parading pridefully into the mainstream: Gay & lesbian immersion in the civil core. In G. Ben-Porat & B. Turner (eds.), *The contradictions of Israeli citizenship: Land, religion and state* (pp. 180-202). Abingdon: Routledge.
- Lebel, U. (2011). Panopticon of death: Institutional design of bereavement. *Acta Sociologica*, 54(4), 351-366.
- Lemish, D. (2004). "My kind of campfire": The Eurovision Song Contest and Israeli gay men. *Popular Communication*, 2(1), 41-63.
- Lemish, D. (2007). Gay brotherhood: Israeli gay men and the Eurovision Song Contest. In R. Tobin (ed.), *A Song for Europe* (pp. 123-134). London: Routledge.
- Miazhevich, G. (2017). Paradoxes of new media: Digital discourses on Eurovision 2014, media flows and post-Soviet nation-building. *New Media & Society*, 19(2), 199-216.

- Nossek, H. (2004). Our news and their news: The role of national identity in the coverage of foreign news. *Journalism*, 5(3), 343-368.
- Panea, J. L. (2018). Identity, spectacle and representation: Israeli entries at the Eurovision Song Contest". *Doxa Communication*, 27, 121-145.
- Ponterotto, J. S. (2006). Brief note on the origins, evolution and meaning of the qualitative research concept: Thick description. *The Qualitative Report*, 11(3), 538-549.
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122.
- Singleton, B., Fricker, K. & Moreo, E. (2007). Performing the queer network: Fans and families at the Eurovision Song Contest. *Journal of Queer Studies in Finland (SQS)*, 2. Retrieved on 10.10.2020 from: journal.fi/sqs/article/download/53665/16787
- Yair, G. (1995). 'Unite unite Europe': The political and cultural structure of Europe as reflected in the Eurovision Song Contest. *Social Networks*, 17, 147-161.
- Yair G. (2019). Douze point: Eurovisions and Euro-Divisions in the Eurovision Song Contest – Review of two decades of research. *European Journal of Cultural Studies*, 22(5-6), 1013-1029.
- Yair, G. & Maman, D. (1996). The persistent structure of hegemony: Politics and culture in the Eurovision Song Contest. *Acta Sociologica*, 39(3), 309-325.

בשדה מחקר התקשורת: דוחות מחקר

הכל בעיני המתבונן: הבניית תפיסת התקשורת כעוינת (HMP) בקרב סטודנטים פרו-פלשתינאים ופרו-ישראלים בארצות הברית

גלית בנצור*

תקציר

עבודת הדוקטורט דנה בשאלה כיצד מתגבשת תיאוריית תפיסת התקשורת כעוינת (Hostile Media Perception [HMP]) וכיצד היא באה לידי ביטוי בקרב סטודנטים פרו-פלשתינאים ופרו-ישראלים בארצות הברית, בשעה שהם נחשפים לטקסטים שונים הממסגרים בדרכים שונות את הסכסוך הישראלי-פלשתינאי. היא משלבת לראשונה את מסורת המחקר של תפיסת התקשורת כעוינת עם חקר החיברות הפוליטית. כך היא פורצת דרך להרחבה, העמקה והעשרה של מחקרי תפיסת התקשורת כעוינת בדגש על זיהוי ובדיקת האמינות של המקור החדשותי והשפעתו על תפיסות של הטיה תקשורתית. המחקר תורם להבנת מקומה של התקשורת בהבניית היחסים בין קבוצות בחברה שסועה ומבהיר את הקשר בין דפוסי צריכת תקשורת ופעילות ביתית וחברתית לבין התפיסה הפוליטית והתקשורתית של בוגרים צעירים. בעוד שהספרות התמקדה עד כה בהורשת צידוד (partisanship) בין-דורי, העבודה הנוכחית מרחיבה את היריעה אל תפקידם של גורמי החיברות הפוליטית-ביתית בטיפול HMP בקרב צעירים. צידוד ותמיכה פוליטית, תרבותית, אידיאולוגית ודתית של הורים וחברים נמצאו לא רק כבסיס לבניית אמונות ונטיות בקרב צעירים, אלא גם כמשפיעים על תפיסות ההטיה התקשורתית שלהם.

מסגרת תיאורטית

המחקר מתייחס לתופעת ה-HMP שנבחנה על רקע משבר אמון הולך ומחריף בקרב הציבור, שנעשה ספקני יותר באשר למידת הדיוק והמהימנות של דיווחי התקשורת (Morris, 2007; Tewksbury, 2011; Jensen, & Coe, 2011). מחקרים הנערכים בשנים האחרונות במדינות המערב מצביעים על ירידה עקבית באמון הציבור בתקשורת. הירידה נובעת, בין היתר, משחיקת הלגיטימיות של העיתונות כספקית עובדות סמכותיות וחיונית בחברה הדמוקרטית. זאת, במציאות של תקשורת מורכבת בעידן הדיגיטלי המהווה חממה לצמיחתן של הטיות מכוונות, בין היתר, בסיקור החדשותי-פוליטי. הציבור

* ד"ר גלית בנצור (galitbz1@gmail.com) היא מרצה, חוקרת תקשורת ועיתונאית לשעבר. כיום מלמדת תקשורת באוניברסיטת בר אילן ומרכזת קורסי אנגלית בתחומי תקשורת, מדע המדינה וסוציולוגיה באוניברסיטה הפתוחה. עבודת הדוקטורט נכתבה בהנחיית פרופ' רינה בוגוש ואושרה באוניברסיטת בר אילן ביוני 2019.

תופס ומעבד את המידע התקשורתי המסונן דרך ערכיו, דעותיו הקדומות, האידיאולוגיה הפוליטית שלו וזהותו הקבוצתית. כל אלה עלולים להשפיע על תפיסות של תקשורת כמוטה וכעוינת. תפיסת התקשורת כעוינת מתייחסת לתופעה שבה אנשים, המעורבים בנושא שנוי במחלוקת, או בקבוצה בעלת-עניין (interest group), חשים עוינות כלפי התקשורת, שאותה הם תופסים כמוטה כלפיהם. הם נוטים לראות בסיקור התקשורתי של נושא או קבוצה כמוטה באופן שאינו הוגן כלפי עמדתם (Vallone, Ross, & Lepper, 1985). בעלי זהות קבוצתית חזקה ומוצקה, המצדדים בדעה או בצד כלשהו (partisans), רואים בתקשורת כמשרתת ערכים המנוגדים לעמדותיהם ותופסים אותה כמוטה, עוינת וכושלת במילוי תפקידה הדמוקרטי. תפיסה זו עלולה לגרום לאבדן האמון בתקשורת, ומעבר לכך, גם בדמוקרטיה (Feldman, 2014; Tsifti, 2007). לכן, תופעת ה-HMP הפכה לנושא בעל חשיבות רבה, המעורר דאגה בקרב חוקרי תקשורת המכירים בחשיבותה של התקשורת במדינה דמוקרטית.

מחקרים קודמים זיהו גורמים התורמים ל-HMP ביניהם: שייכות קבוצתית ודעות קדומות כלפי המקור התקשורתי, המסקר מגוון נושאים פוליטיים וחברתיים מעוררי מחלוקת (כגון הפלות, ניסויים בבעלי חיים, סכסוכים בזירות לחימה ועוד). עוצמת ההזדהות והשייך עם קבוצת-הפנים (in-group) נמצאה כמנבאת HMP ומשפיעה על היקפה (Gunther, 1992). על סמך תאוריית הזהות החברתית (Tajfel & Turner, 1986), מידת ה-HMP גדלה ככל שאנשים מזדהים יותר עם הקבוצה שלהם. כך, הזדהות עם קבוצה פוליטית, דתית, אתנית או חברתית מובילה למעורבות רבה יותר עם הערכים וההשקפות של הקבוצה (Hartmann & Tanis, 2013). הזדהות ומעורבות עם קבוצת-הפנים נובעות מהשפעתם של סוכני חיברות פוליטית-ביתית התורמים לכינון של זהות חברתית וגישות פוליטיות בקרב בוגרים צעירים (Beck & Jennings, 1991; Dinas, 2009). הורים נתפסים כסוכנים המרכזיים בתהליך החיברות הפוליטית וכמקור לנטיות הצידוד (partisanship) הראשוניות בקרב ילדיהם (Collins & Laursen, 2004; Tedin, 1980). ילדים נוטים לאמץ את מורשת הצידוד של הוריהם, משום שנושאים פוליטיים עדיין אינם רלוונטיים עבורם: הם נטולי כל ניסיון עם המערכת הפוליטית ולפיכך נוטים פחות לפיתוח נטיית צידוד חזקה. הם גם נוטים לאמץ דפוסי התנהגות פוליטית של הוריהם ונמנעים מלהטיל בהם ספק (Achen, 2002; Fieldhouse & Cutts, 2012). עם זאת, מחקרים אחרונים מאתגרים את הגישה המסורתית, לפיה במהלך תהליך החיברות הפוליטית ההשפעה של ההורים על הגישות והערכים של ילדיהם ממשיכה גם בתקופת הבגרות. הם מצביעים על גורמים אחרים, בנוסף להשפעת ההורים, הפועלים בתהליך הלמידה הפוליטית והמוטבעים בהקשרים חברתיים אחרים הנקבעים על ידי הצאצאים עצמם, כמו אירועים חברתיים, נושאים פוליטיים והחינוך באוניברסיטה (Dinas, 2009; Niemi & Jennings, 1991).

הספרות מתייחסת גם לסוכני חיברות אחרים, בהם החברים. רוב המחקרים שבחנו את השפעת החברים בתהליך החיברות הפוליטית התמקדו בעיקר בהשתתפותם של צעירים בדיונים פוליטיים עם חברים כמקור למעורבות פוליטית, כמו למשל, בהצבעה בבחירות, בהצטרפות לקבוצות פוליטיות, בהשתתפות בהפגנות וסוגי התנהגויות אזרחיות אחרות (Andolina, Jenkins, Zukin & Keeter, 2003; McIntosh, Hart & Youniss, 2007). מאחר שמערכות יחסים חברתיות נוטות להיבנות סביב נושאי

עניין משותפים, צעירים המתעניינים בפוליטיקה משתתפים בפעילות עם חברים הדומים להם בתפישות ומתנהגים באופן דומה (Levinsen & Campos, Hargreaves Heap & Leite Lopez de Leon, 2017; Yndigegn, 2015). בקרב משפחות מהגרים נמצא, שההורים מתמקדים בהנחלת זהויות תרבותיות, אתניות ואידיאולוגיות וכן בהורשת מידע הקשור לארץ מוצאם, בעוד החברים מסייעים בחיזוק זהויות אלו (Casey & Dustmann, 2010; Wong & Tseng, 2008). משום שבוגרים-צעירים מבקשים לשמר את הציוד הפוליטי, תרבותי, דתי ואידיאולוגי של ההורים והחברים שלהם ניתן להניח כי הציוד המתגבש אצלם, שהושפע מזה של הוריהם וחבריהם, יהווה גורם מנבא לתפישות התקשורת כמוטה. לפיכך, המחקר הנוכחי בוחן את הקשר בין האידיאולוגיה והפעילות הפוליטית והתרבותית בבית ובקרב חברים לבין תפיסת ה-HMP בקרב סטודנטים.

מחקרים מצביעים בבירור, שכאשר ישנן דעות קדומות לגבי מקור חדשותי מסוים, בעיקר בקרב קבוצות המצדדות בעמדה פוליטית חזקה, הן יתפסו אותו כלא אמין, מוטה ועוין כנגד הצד שלהם. לפיכך, לא יטרחו לקרוא בקפידה את תוכן הדיווחים החדשותיים המוצגים על ידו (Arceneaux, 2007; Ariyanto, Hornsey & Gallois, 2012; Johnson & Murphy, 2012). כחברי קבוצה המעורבים ומחויבים עמוקות בנושאים מקטבים, המצדדים מאמצים עמדה המפגינה עליונות על זו של קבוצת החוץ (out-group) בנושאים שנויים במחלוקת, על מנת לשמר זהות חיובית ומובדלת מצד קבוצת הפנים שלהם. עם זאת, מידע המוצג בתקשורת, שאינו תואם את הגישות המאפיינות את קבוצת הפנים, יכול להעמיד בסימן שאלה את הלגיטימיות של קבוצתם. אחת הדרכים, שבהן המצדדים מתמודדים עם מידע המאיים על קבוצת הפנים שלהם, היא המעטת מידת המהימנות של הסיקור התקשורתי ודחייתו, תוך שהם רואים אותו כמוטה באופן שאינו הוגן. טכניקה זו של עיבוד מידע דפנסיבי מאפשרת להם להגן על הזהות הקבוצתית שלהם (Ariyanto et al., 2007; Matheson & Dursun, 2001).

מצדדים מבחינים בין מידע המוצג בתקשורת שאותו הם רואים כמקורות פנים התומכים בקבוצה שלהם, לבין מידע ממקורות המזוהים עם הקבוצה הנגדית, הנתפסים בעיניהם כעוינים (Reid, 2012). כיום, בעידן של ריבוי ערוצי חדשות מכווני אידיאולוגיות פוליטיות שנועדו לקדם סדר יום ייחודי (Feldman, 2011), קל יותר לזהות את המקורות החדשותיים השייכים לקבוצות חוץ. כך, המצדדים תופסים את המקורות שתכניהם אינם עולים בקנה אחד עם דעותיהם כמוטים באופן שאינו מדויק ואינו הוגן, ולפיכך מייחסים להם רמות גבוהות של HMP; בעוד שתכנים ממקורות חדשותיים אוהדים נתפסים כמדווחים באופן הוגן (Coe et al., 2008; Gunther, Edgerly, Akin, & Broesch, 2012). חשיבות המקור בקביעת תפיסתו כהוגן או מוטה נבדקה במחקרים, שבחנו האם מניפולציה במקור החדשותי משפיעה על הערכת המקור כמוטה (Azran, Lavie-Dinur & Karniel, 2012; Feldman, 2011). Gunther ואחרים (2017) מצאו שמקור של קבוצת החוץ עורר תפישות הטיה שליליות, גם אם התוכן היה אוהד, והעצים את ה-HMP, בעוד שהטיה אוהדת בלטה יותר כאמצעי גירוי המשוך למקור פנים, ובכך מפחית ואף מבטל את אפקט ה-HMP.

שאלות המחקר: באיזו מידה גורמי חיברות פוליטית-ביתית קשורים לעוצמת הצידוד, המעורבות הפוליטית והתרבותית ו-HMP בקרב סטודנטים בארצות הברית, המזוהים פוליטית כפרו-פלשתינאים וכפרו-ישראלים? כיצד זיהוי של מקורות של טקסטים חדשניים, המדווחים על אירועים הקשורים לקונפליקט הישראלי-פלשתינאי וסוגי המסגור של הטקסטים משפיעים על תפיסת הטקסט כעוין על ידי סטודנטים פרו-פלשתינאים ופרו-ישראלים?

מערך המחקר

המחקר התבסס על שתי שיטות: (א) שאלון עמדות וצריכה תקשורתית; (ב) ניסוי. המדגם כלל 90 סטודנטים אמריקאים המזוהים פוליטית כפרו-פלשתינאים ו-85 סטודנטים אמריקאים המזוהים פוליטית כפרו-ישראלים. כולם לומדים באוניברסיטת מישגן. הסטודנטים הפרו-פלשתינאים גויסו משלוחת האוניברסיטה בעיר Dearborn, שבה הריכוז הגדול ביותר בארצות הברית של מהגרים מוסלמים, שרבים מהקהילה הערבית-מוסלמית-אמריקאית לומדים בה. הסטודנטים הללו הם חברי ארגונים כמו "סטודנטים למען צדק בפלשתיין", "סטודנטים למודעות אסלאמית", ארגון הסטודנטים הלבנוני וכדומה. הסטודנטים הפרו-ישראלים גויסו למחקר מ-Hillel בשלוחת האוניברסיטה בעיר Ann Arbor ומארגונים כמו Wolypac (השלוחה של AIPAC במישגן). השתייכות לארגון סטודנטיאלי, שהנטייה שלו מאפיינת את קבוצת המצדדים באופן מובהק בצד מסוים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי, שימשה מדד מרכזי בבחירתם של המשתתפים.

המחקר התנהל בשני שלבים:

שלב א' – שאלון עמדות וצריכה: הכלים לאיסוף הנתונים כללו בשלב הראשון שאלון רקע, שחולק ל-175 סטודנטים. השאלון כלל שלושה מערכי שאלות: (א) נתונים דמוגרפיים; (ב) מדדי זהות פוליטית בהם נתבקשו הנחקרים להשיב על שאלות שהתייחסו לזהותם הפוליטית ולהשתייכותם לארגונים פוליטיים, למעורבות פוליטית ותרבותית, לדפוסי צריכת תקשורת חדשותית ולחוויה האישית בקונפליקט הישראלי-פלשתינאי; (ג) גורמי חיברות פוליטית-ביתית, נטיות פוליטיות של ההורים וגישתם לקונפליקט הישראלי-פלשתינאי, מעורבות ההורים בארגונים פרו-ערבים/פלשתינאים ופרו-ישראלים/יהודים (לכיוון ציוני), תדירות השיחות בבית סביב נושאים הקשורים לקונפליקט הישראלי-פלשתינאי, הרגלי צריכת ערוצי תקשורת חדשותיים בקרב ההורים ובחינת תפיסת ההטיה שלהם. הנחקרים נתבקשו להתייחס גם לרקע האתני ולמעורבות הפוליטית של חבריהם.

שלב ב' – ניסוי: שיטת המחקר השנייה כללה ניסוי ייחודי המבוסס על מערך בין שתי קבוצות נבדקים (פרו-פלשתינאית/פרו-ישראלית) X 3 (ערוצי חדשות: *AJE*, *Fox News*, *The New York Times*) 2 (שני אירועים הקשורים לסכסוך שסוקרו בחדשות) בהשתתפות אותם סטודנטים שמילאו את השאלונים. הם נתבקשו לקרוא דיווח חדשותי של שני אירועים ייחודיים הנוגעים לסכסוך משלושה מקורות שונים - מזוהים או בלתי מזוהים: *Fox News*, *Al-Jazeera English* ו-*The New York Times* ודירגו את המידה שבה הדיווח החדשותי היה מוטה ואמין לדעתם. המטרה בשיטה זו היתה לבדוק האם זהות המקור, המיסגורים (frames) המשויכים לו ואופיו של הסיפור עצמו משפיעים על

הדרך שבה קבוצת המצדדים מפענחת טקסטים שבהם העובדות המדווחות הינן זהות, והאם זהות המקור התקשורתי, המיסגורים והסיפורים המסוימים משפיעים על עוצמת תפיסת ההטיה התקשורתית (HMP). אמצעי הגירוי בניסוי היו דיווחי תקשורת מקוונים באנגלית, שהתמקדו בשני אירועים הנוגעים לסכסוך הישראלי-פלשתינאי ואשר סוקרו בכל אחד משלוש רשתות החדשות של שלושה נערים יהודים על ידי פלשתינאים חברי תנועת "חמאס" (יולי 2014). האירוע השני היה חטיפתו ורציחתו של נער פלשתינאי ב-2.7.2014 על ידי מתנחלים ישראלים, שטענו שביצעו זאת כנקמה על רציחתם של שלושת הנערים הישראלים. בבניית הניסוי צוינו שתי גרסאות מכל דיווח: באחת זוהה המקור החדשותי ובשנייה זהות המקור הושמטה.

ממצאים

ממצאי המחקר מספקים עדות לתאוריית ה-HMP הקלאסית בנוגע לנטייתם של אנשים בעלי זהות קבוצתית חזקה לראות תכנים תקשורתיים, שהם לכאורה ניטראלים או מאוזנים, כמוטים באופן שאינו הוגן כלפי עמדותיהם, ובעד העמדות המנוגדות להם. סטודנטים פרו-ישראלים ופרו-פלשתינאים, שהיו מעורבים מאוד בסכסוך הישראלי-פלשתינאי, תפסו את הכיסוי התקשורתי כעוין את הצד שלהם ומוטה לטובת הצד השני. הסטודנטים משתי הקבוצות במחקר זיהו הטיה ברשתות החדשות (הפנים והחוץ שלהם) בכיוון עקבי: נטייה מבחינה אידיאולוגית לכיוון צד מסוים, כאשר כל קבוצה תפסה את הסיקור כמוטה יותר באופן משמעותי נגד העמדה שלה, יחסית לקבוצה השנייה. כך, לדוגמה, רשת *AJE* נתפסה על ידי שתי הקבוצות כחיובית יותר כלפי הפלשתינאים, למרות שפרו-פלשתינאים שפטו את המקור החדשותי כפחות חיובי כלפיהם מהנבדקים בצד השני של המתרגם. באופן דומה, רשת *Fox News* זוהתה על ידי שתי הקבוצות כחיובית יותר כלפי ישראל, למרות שהסטודנטים הפרו-ישראלים מצאו אותה כפחות חיובית כלפי הצד שלהם ביחס להערכה של הצד השני.

ממצאי המחקר תומכים באופן מובהק בקשר שבין עוצמת הציוד ל-HMP. עוצמת השיוך לקבוצת הפנים נמצאה כגורם מנבא ל-HMP המשפיע על היקפו. הממצאים מצביעים על כך שסטודנטים פרו-ישראלים הזדהו יותר פוליטית-אידיאולוגית ולאומית עם קבוצת הפנים שלהם והיו מעורבים יותר פוליטית ותרבותית בפעילויות ובהתנהגויות שתמכו בקבוצה שלהם מאשר הסטודנטים הפרו-פלשתינאים. ניתן להסביר את הממצאים בכך, שהמעורבות הישירה עם ישראל משקפת את מעמדם הבטוח והיציב בחברה האמריקאית יחסית לקבוצות אתניות וגזעיות אחרות. זאת לעומת הסטודנטים הערבים-אמריקאים, שבשל היותם מהגרים או בניהם של מהגרים, חווים עדיין את המתח בשילובם בחיים האמריקאים ושמירת שיוכם לארץ המוצא. בעוד שהסטודנטים הפרו-ישראלים הצליחו ליצור זהות פנים-קבוצתית מובהקת ומגובשת, סטודנטים פרו-פלשתינאים נתונים עדיין בתהליך של יצירה וגיבוש ההזדהות הקבוצתית שלהם בהקשר של החברה האמריקאית.

בנוסף, המחקר תורם לגוף הידע בחשיפת תפקידם החשוב של גורמי חיברות פוליטית-ביתית בתופעת ה-HMP באמצעות בחינת הקשר בין הורים וחברים לבין עמדות ותפיסות HMP של הסטודנטים.

הממצאים מצביעים על-כך שסטודנטים בשתי הקבוצות, שבאו ממשפחות העוסקות בפוליטיקה, הפגינו רמה גבוהה יותר של הזדהות פנים-קבוצתית והיו פעילים יותר פוליטית בהשוואה לסטודנטים שבאו ממשפחות שעסקו פחות בפוליטיקה. כלומר, מידת הצידוד והמעורבות הפוליטית הגבוהה יותר של ההורים עולה בקנה אחד עם הזדהות פנים-קבוצתית פוליטית, אידיאולוגית ולאומית גבוהה יותר, כמו גם מעורבות פוליטית גבוהה יותר בקרב הסטודנטים. בקרב האוכלוסייה הפרו-ישראלית נתגלו מתאמים בין ההורים לצעירים בשיעור המעורבות התרבותית, שנעדר באוכלוסייה הפרו-פלסטינית. ניתן לייחס זאת למשבר הזהות בין שתי תרבויות מתנגשות שחווים צאצאים של מהגרים מוסלמים. בתהליך של יצירת זהות מוסלמית-אמריקאית ייחודית, המשלבת ערכים מוסלמים ואמריקאים, הם אינם חולקים את אותן פעילויות תרבותיות המבוצעות על ידי הוריהם.

בהתאם לספרות, השפעת החברים בפוליטיקה היתה בשתי הקבוצות מוגבלת לשימור וחיזוק עמדות פוליטיות, במיוחד בקרב הסטודנטים הפרו-פלסטינאים. הסטודנטים שדיווחו שחבריהם היו מעורבים יותר בארגונים של קבוצת הפנים, טענו גם שחבריהם השפיעו על השקפותיהם לגבי הקונפליקט. הממצאים מאששים את ההשערה, המתייחסת להשפעת ההורים והחברים כשחקני-מפתח בתהליך החיברות הפוליטי בהקשר של הקהילות היהודיות והמוסלמיות הפעילות של המשתתפים במחקר. עוצמת הצידוד האידיאולוגי בבית גברה ככל שההורים המשיכו להזין זהות אתנית חזקה באמצעות טיפוח מורשת עשירה של מסורת, ערכים ומנהגים, בשעה שהחברים תורמים בחיזוק הערכים הפוליטיים. בשתי הקהילות, היהודית והמוסלמית, יש למשפחה תפקיד מרכזי בטיפוח החיבור התרבותי לקבוצה האתנית. תבניות תרבותיות של יהדות ושל מורשת ערבית-מוסלמית מגדירות את הזהות הקולקטיבית של אותן קהילות ומשמשות מקור להמשכיות קהילתית.

ממצאי המחקר מעידים על-כך שהורים, ובעיקר חברים, השפיעו באופן ישיר על תפיסות ההטיה התקשורתית של קבוצת המצדדים. מבין כל המשתתפים, הרקע האתני של החברים התגלה כגורם הבולט ביותר המשפיע על תפיסות ההטיה. אנשים נוטים לבחור את חבריהם בהתבסס על מאפיינים סוציו-אקונומיים ודמוגרפיים, כגון: גיל, מוצא אתני ודת (Sinclair, 2012). הדיונים הפוליטיים המתקיימים במסגרת אינטראקציות חברתיות אלו והחשיפה לרטוריקה ספציפית, מגבירים את המודעות הפוליטית ומטפחים אימוץ העדפות והתנהגויות פוליטיות של חבריהם. דרך דיונים פוליטיים עם חברים, אנשים מגבשים דעות ומפתחים מיומנויות פוליטיות (Quintelier, 2015). ניתן להניח שהדיונים הפוליטיים עם חברים, במיוחד בקרב הסטודנטים הפרו-פלסטינאים, השפיעו על תפיסות של הטיה תקשורתית. עוד נמצא שהמעורבות התרבותית, ובמידה פחותה יותר המעורבות הפוליטית וההזדהות עם קבוצת הפנים של ההורים, השפיעו על תפיסות ההטיה של המקורות החדשותיים. כך, שהשפעתם של ההורים ניכרה לא רק בהעברה של צידוד אידיאולוגי בין-דורי ודפוסי המעורבות הפוליטית והתרבותית לעמדות וההתנהגויות של ילדיהם, אלא גם בתרומתם לבניית HMP, אם-כי במידה פחותה יותר מאשר החברים.

ממצאי הניסוי מצביעים על כך שכמעט ולא נמצאו הבדלים בהערכת ה-HMP בקרב המצדדים בין אם צוינה זהות המקור החדשותי ובין אם הושמטה. שתי הקבוצות ייחסו הטיה פרו-ישראלית מובהקת לדיווחים החדשותיים של *Fox News*, תוך שהן מפענחות את שתי הגרסאות – זו עם ציון המקור וזו שבלעדיו – כמוטה כנגד הצד שלהם באותה מידה. ניתן להניח שהשפה ובחירת המילים, כמו-גם טבעם של האירועים העמוסים רגשית שסוקרו בדיווחים, גרמו לאותן תגובות בשתי האוכלוסיות. במקרה של *AJE*, שתי הקבוצות גם ייחסו את ההטיה האידיאולוגית הפרו-פלשתינאית המצופה רק כשהות המקור צוינה בשני הסיפורים. עם זאת, בשעה ש-*Fox News* נתפסה בבירור כמקור חדשותי פרו-ישראלי, גם כשצוינה זהות המקור וגם כשלא, *AJE* נתפסה כעוינת יותר כלפי הפלשתינאים כשהסיפור הוצג ללא ציון זהות המקור. התמונה שונה לחלוטין ככל שמדובר בממצאים המתאייחים ל-*The New York Times*. בניגוד ל-*AJE* ו-*Fox News*, שנתפסו כמקורות של קבוצת הפנים/קבוצת החוץ עבור הסטודנטים הפרו-ישראלים והפרו-פלשתינאים, *The New York Times* נתפס באופן כללי כמקור החדשותי המאוזן והניטראלי ביותר מבין השלושה. עם זאת, בניגוד לתפיסה הכללית של *The New York Times* כמקור ניטראלי לקבלת מידע, ממצאי המחקר מאששים את התאוריה הקלאסית של HMP, לפיה קבוצות המצדדים המעורבים מאוד בנושא שנוי במחלוקת, ישפטו את התכנים של המקורות, שלכאורה הינם ניטראליים, כמוטים נגד הצד שלהם ובעד הצד השני. כל צד נטה לראות את הסיקור של ה"סיפור שלו" שבו הוא מוצג כקורבן, כיחסית לניטראלי; אך סיקור הסיפור של הצד השני המוצג כקורבן נתפס בעיניו באופן ברור כעוין כלפי קבוצת הפנים שלו. התגובות השונות שעוררו הסיפורים בעיתון זה הצביעו על-כך שאופי הסיפור, ולא זהות המקור, הוא שמשפיע על תפיסות ההטיה.

כך, סטודנטים פרו-ישראלים ראו בדיווח על חטיפה ורצח שלושת הנערים כיחסית אובייקטיבי ב-*Fox News* בהשוואה לסטודנטים הפרו-פלשתינאים, שייחסו לדיווח עוינות כלפי הקבוצה שלהם. לעומת זאת, הדיווח על הנער הפלשתינאי שנרצח בידי יהודים נתפס על ידי הסטודנטים הפרו-ישראלים כפחות חיובי כלפי הצד שלהם ואף עוין יותר, בעוד שהסטודנטים הפרו-פלשתינאים ראו את הדיווח ב-*AJE* כאובייקטיבי. כלומר, כאשר האירוע התייחס לקורבנות של חברי קבוצת הפנים שלהם, המצדדים יכלו לשמור על תדמית חיובית ולכן ראו את הדיווח כאובייקטיבי. אולם, אירוע שבו קבוצת הפנים שלהם היתה קשורה להתנהגות שלילית, כנראה היווה איום על מעמד הקבוצה ולכן נתפס כיותר עוין לצד שלהם בהשוואה לקבוצה הנגדית.

ההשערה לפיה המצדדים ימצאו הטיה תקשורתית רבה יותר בדיווחים שהם רואים כמקדמים את המסגור המזוהה עם הצד השני, ופחות בסיפורים המקדמים את המסגור שלהם, אוששה חלקית. בקרב הסטודנטים הפרו-ישראלים, מסגור של אי-צדק והתנגדות, המקדם את הפרספקטיבה של הפרו-פלשתינאים, תאם את תפיסת המקור כמוטה נגדם, ללא כל קשר לסיפור שסוקר. לעומת זאת, אצל הפרו-פלשתינאים לא נמצאו מתאמים בין המסגורים לבין תפיסות ההטיה שלהם. אפשר להסביר ממצא זה בעזרת העובדה שחלק מהסטודנטים הפרו-פלשתינאים הם מהגרים, שהשפה האנגלית אינה מיטבית בפהם, וכנראה שלא לגמרי הבינו את המשמעות הקונספטואלית של המסגור.

מסקנות

מחקר זה מרחיב את תיאוריית תפיסת התקשורת כעוינת ותורם להעשרת הידע התאורטי הקיים בנושא. כאן גם טמון אחד מאתגרי: הגברת המודעות לגורמים בסביבה הביתית, התורמים לתפיסות של תקשורת כעוינת בקרב קבוצות המצדדים. בכך מתאפשרת בניית אסטרטגיות להפחתת התפתחותו של צידוד פוליטי קיצוני, כמו-גם תפיסות של תקשורת כעוינת בקרב המצדדים כלפי הקבוצה שלהם. המחקר גם מצביע על הצורך בהענקת כלי לימוד וחינוך בקרב צעירים על תפקידיה של התקשורת בחברה דמוקרטית. המטרה היא לפתח אוריינות מדיה ביקורתית בשלבים המוקדמים במהלך שנותיהם המעצבות, ולנסות להפחית משמעות עוינות של תכני התקשורת. בדרך זו ניתן יהיה למתן את ההשפעות המזיקות המיוחסות ל-HMP על הדמוקרטיה. הבנה טובה ומעמיקה יותר של התהליך החדשותי ושל התפקיד החשוב שממלאת התקשורת יכולה להפחית בצורה משמעותית תפיסות של הטיה כצעד חיוני בחיזוק ערכים דמוקרטיים.

רשימת המקורות

- Achen, C. H. (2002). Parental socialization and rational party identification. *Political Behavior*, 24(2), 151-170.
- Andolina, M. W., Jenkins, K., Zukin, C., & Keeter, S. (2003). Habits from home, lessons from school: Influences on youth civic engagement. *Political Science and Politics*, 36(2), 275-280.
- Arceneaux, K., Johnson, M., & Murphy, C. (2012). Polarized political communication, oppositional media hostility, and selective exposure. *The Journal of Politics*, 74(1), 174-186.
- Ariyanto, A., Hornsey, M. J., & Gallois, C. (2007). Group allegiances and perceptions of media bias: Taking into account both the perceiver and the source. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(2), 266-279.
- Azran, T., Lavie-Dinur, A., & Karniel, Y. (2012). Accent and prejudice: Israelis' blind assessment of *Al-Jazeera* English news items. *Global Media Journal: Mediterranean Edition*, 7(2), 31-43.
- Beck, P. A., & Jennings, M. K. (1991). Family traditions, political periods, and the development of partisan orientations. *Journal of Politics*, 53(3), 742-763.
- Campos, C. F. S., Hargreaves Heap, S., & Leite Lopez de Leon, F. (2017). The political influence of peer groups: Experimental evidence in the classroom. *Oxford Economic Papers*, 69(4), 963-985.
- Casey, T., & Dustmann, C. (2010). The immigrants' identity, economic outcomes and the transmission of identity across generations. *The Economic Journal*, 120(542), F31-F51.

- Coe, K., Tewksbury, D., Bond, B. J., Drogo, K. L., Porter, R. W., Yahn, A., & Zhang, Y. (2008). Hostile news: Partisan use and perceptions of cable news programming. *Journal of Communication*, 58(2), 201-219.
- Collins, W. A., & Laursen, B. (2004). Changing relationships, changing youth: Interpersonal contexts of adolescent development. *The Journal of Early Adolescence*, 24(1), 55-62.
- Dinas, E. (2009). *The more you try the less it sticks: Parental politicization and the endurance of partisan transmission through the family*. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Toronto.
- Feldman, L. (2011). Partisan differences in opinionated news perceptions: A test of the hostile media effect. *Political Behavior*, 33(3), 407-432.
- Feldman, L. (2014). The hostile media effect. In K. Kenski & K. H. Jamieson, (Eds.), *The Oxford Handbook in Political Communication* (pp. 1-21). Oxford University Press.
- Fieldhouse, E., & Cutts, D. (2012). The companion effect: Household and local context and the turnout of young people. *The Journal of Politics*, 74(3), 856-869.
- Gunther, A. C. (1992). Biased press or biased public? Attitudes toward media coverage of social groups. *Public Opinion Quarterly*, 56(2), 147-167.
- Gunther, A. C., Edgerly, S., Akin, H., & Broesch, J. A. (2012). Partisan Evaluation of partisan information. *Communication Research*, 39(4), 439-457.
- Gunther, A. C., McLaughlin, B., Gotlieb, M. R., & Wise, D. (2017). Who says what to whom: Content versus source in the hostile media effect. *International Journal of Public Opinion Research*, 29(3), 363-383.
- Hartmann, T., & Tanis, M. (2013). Examining the hostile media effect as an intergroup phenomenon: The role of ingroup identification and status. *Journal of Communication*, 63(3), 535-555.
- Levinson, K., & Yndigegn, C. (2015). Political discussions with family and friends: Exploring the impacts of political distance. *The Sociological Review*, 63, 72-91.
- Matheson, K., & Dursun, S. (2001). Social identity precursors to the hostile media phenomenon: Partisan perceptions of coverage of the Bosnian conflict. *Group Processes & Intergroup Relations*, 4(2), 116-125.
- McIntosh, H., Hart, D., & Youniss, J. (2007). The influence of family political discussion on youth civic development: Which parent qualities matter? *Political Science & Politics*, 40(3), 495-499.
- Morris, J. S. (2007). Slanted objectivity? Perceived media bias, cable news exposure, and political attitudes. *Social Science Quarterly*, 88(3), 707-728.
- Niemi, R. G., & Jennings, M. K. (1991). Issues and inheritance in the formation of party identification. *American Journal of Political Science*, 35(4), 970-988.

- Quintelier, E. (2015). Engaging adolescents in politics: The longitudinal effect of political socialization agents. *Youth & Society*, 47(1), 51-69.
- Reid, S. A. (2012). A self-categorization explanation for the hostile media effect. *Journal of Communication*, 62(3), 381-399.
- Sinclair, B. (2012). *The Social Citizen: Peer Networks and Political Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel (ed.), *The Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson Hall.
- Tedin, K. L. (1980). Assessing peer and parent influence on adolescent political attitudes. *American Journal of Political Science*, 24(1), 136-154.
- Tewksbury, D., Jensen, J., & Coe, K. (2011). Video news releases and the public: The impact of source labeling on the perceived credibility of television news. *Journal of Communication*, 61(2), 328-348.
- Tsfati, Y. (2007). Hostile media perceptions, presumed media influence, and minority alienation: The case of Arabs in Israel. *Journal of Communication*, 57(4), 632-651.
- Vallone, R. P., Ross, L., & Lepper, M. R. (1985). The hostile media phenomenon: Biased perception and perceptions of media bias in coverage of the Beirut massacre. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3), 577-585.
- Wong, J., & Tseng, V. (2008). Political socialization in immigrant families: Challenging top-down parental socialization models. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(1), 151-168.

סקירת ספרים

משדרים תחת אש: רדיו חינוכי במצבי חירום. ספרה של אלה בן-עטר (2019). הוצאת פרדס, 200 עמודים

אורי פז*

שער הכניסה לספרה המרתק של אלה בן-עטר חוצה את שדות הכלניות של יישובי הדרום וחושף את הניגודיות החריפה בין האדום הקסום של הטבע לאדום המטלטל של המלחמה; כמו-גם את הפער הענק המוצג מיד בפתיחה (עמ' 11) בין "נאום הכלניות" של הרמטכ"ל לשעבר גנץ לנאום הנגד של ראש מועצת אשכול דאז חיים ילין בקיץ 2014, במהלך מבצע "צוק איתן": בין "השדות שיוריקו, הכלניות, הפרחים והציבות שיהיו פה להרבה מאוד שנים" לעומת "הטנקים שרמסו כל חלקה בדרכם לרצועה והקרקע שם לעולם לא תחזור למה שהייתה". בדיוק על הקרקע הזו, שנחרכה מאז 2001 במציאות של רקטות, טילים ועפיפוני תבערה, קם וצמח הספר **משדרים תחת אש**, שנקודת המוצא שלו כרוכה בדילמת המסרים המועברים בשני הנאומים הללו: מדוע התקבלו דבריו הקשים של ילין (טנקים רומסים) כמחזקים, ואילו דברי הרמטכ"ל (כלניות פורחות) נדחו כבלתי אמינים? ובמבט רחב יותר, בשעה ששדה הקרב מתחולל בעומק האוכלוסייה האזרחית והחזית היא העורף, אילו מסרים המועברים בתקשורת תורמים לחוסן האישי והקהילתי של האוכלוסייה ואילו מהווים פגיעה בתחושת החוסן? בשאלות הללו טמון הרציונל של הספר, הרואה בתקשורת ההמונים בכלל, וברדיו בפרט, כלי חשוב ביותר בפיתוח חוסן אישי וקהילתי, במושגים של עמידות הפרט והקהילה מול האיום המתמשך. הוא לוקח אותנו למסע בזמן של "דרום אדום" בין השנים 2008 – 2014 וחובק שלוש תקופות של עימותים צבאיים משמעותיים: "עופרת יצוקה", "עמוד ענן" ו"צוק איתן".

לראשונה, הספר מאפשר הצצה נדירה אל זירה תקשורתית ועולם תוכן, שמעטים מאתנו מכירים, כלומר רדיו חינוכי, שהוא תחנת שידור ללימוד והכשרה. שידורי התחנה מצומצמים, ממוקדים מבחינה גיאוגרפית ברדיוס השידור של אזור מוגדר ומופנים לקהל מאזינים מוגדר. במצב זה מתחדדת המשמעות של הקהילה, שחבריה חווים במשותף את ההתמודדות עם האיום והסכנה. ההנחות והתפיסות השונות לגבי תפקידה של תחנת רדיו מעין זו והשפעתה על הציבור וחוסנו לא נבחנו עד כה בכלל, ובאופן מחקרי בפרט. זוהי הסיבה שספר זה לקח על עצמו את המשימה להאיר מנקודת מבט ייחודית ופורצת דרך את מאפייניה ויכולותיה של תחנת רדיו קטנה, הכי מקומית והכי פחות נחשפת ונחשקת, אבל בה-בעת בעלת פוטנציאל אדיר בכל הקשור לחיזוק החוסן בקהילה. למרות שאין ביכולתה להוות כיפת ברזל בהגנה מפני רקטות או אירועי טרור, היא בהחלט מסוגלת, כטענת הספר, לסייע לציבור בהתמודדות רגשית ונפשית וכן להגביר את תחושת הביטחון בקהילה באמצעות כיסוי תקשורתי מעודכן, שייצור תחושה חלקית של שליטה במצב. דווקא

*ד"ר אורי פז (uripaz1111@gmail.com), המרכז לתקשורת בינלאומית באוניברסיטת בר-אילן ומכון "כנרת" למחקר חברה ביטחון ושלוש ע"ש רא"ל דן שומרון, מרצה במכללה האקדמית הדסה ירושלים. לשעבר מנכ"ל ערוץ הכנסת, סמנכ"ל התוכן בחברת החדשות (ערוץ 12), ראש מחלקת החדשות והאקטואליה וממלא מקום מפקד גלי צה"ל.

קרבתה האישית של החוקרת לזירת האירועים – כתושבת המקום, כמורה, כמרכזת מגמת תקשורת רדיו בתיכון שער הנגב הסמוך לשדרות וכמרהצת לתקשורת במכללה האקדמית ספיר – מעניקה לה בעיני יתרון חשוב בהבנה ובניתוח מקרה הבוחן המיוחד של תחנת הרדיו החינוכית "קול הנגב", ששידוריה מופנים ישירות ותחת אש לתושבי הנגב המערבי ועוטף עזה.

הספר מתבסס על עבודת הדוקטורט של אלה בן-עטר שבוצעה באוניברסיטת בר-אילן. הוא נחלק לחמישה פרקים מובנים בחלוקה היוצרת זרימה מרשימה ביניהם. הפרק הראשון – "חוטף עזה זה הראליטי החדש" – מציג את השיח הספונטני של השדרנים בזמן חירום ("נמשיך ונעדכן, אנחנו לא משקטים את שידורים; בשעה הקרובה נפרוק קצת שעל ליבנו"). הפרק השני – "בזמן שיורים עלינו" – מתמקד ברדיו כבמה ציבורית להעברת מסרים בחירום (הגישה האקולוגית והשיח המוסדי), כולל ניתוח ראיונות משודרים עם אנשי ציבור וקהילה. בפרק השלישי מוצגות שיחות עם מאזינים כאמצעי לחיזוק השדרנים – "שמרו על עצמכם שם בדרום". לאחר מכן, בפרק הרביעי, מוצג שיח ביקורתי הקשור לחופש הביטוי של התקשורת בכלל ושל השדרנים בפרט ("האמת היא החלל הראשון של המלחמה"); בעוד הפרק שלאחריו עוסק בשידורי המוסיקה ושפת השירים המשודרים בנוגע לתרומתם לחוסן ("עברנו את פרעה, נעבור גם את זה").

משדרים תחת אש מנוסח באופן רהוט וקולח, תוך שהוא בוחן לעומק מה מתרחש מאחורי המיקרופון של תחנת שידור חינוכית, הפועלת במגמת התקשורת והרדיו במכללת ספיר. הוא חושף שיח ספונטני, המתנהל בקרב חבורה של סטודנטים הרחוקים מלהיות אנשי מקצוע בתחום הרדיו; בדיוק כשם שהם אינם קרובים לביצוע תפקודים בסיסיים של מומחיות במצבי לחץ ובניית חוסן קהילתי. כאן גם טמון ייחודו וקסמו של הספר. מתוך השידורים הרבים מצטיירת חבורה מופלאה ומרגשת של צעירות וצעירים אידיאליסטים, מוכשרים ואמיצים, היושבים בקו האש ומסכנים את חייהם. הם מנסים כמיטב יכולתם לתמוך ככל הניתן בתושבים המקומיים ולהעניק להם כתף חמה ואוהדת. בהיבט המחקרי, הכולל ניתוח איכותני של שידורים ושיחות עם מאזינים (נדגמו 198 שעות בשעות השיא של שידורי הרדיו), מוצגת תרומתו הרבה של המחקר בהרחבת ההתייחסות למרכיבי החוסן בטווח הנע בין מסרים המקדמים חוסן (פונקציה) לבין מסרים הפוגעים בחוסן (דיספונקציה). המחקר העלה כי אף שלא התכוונו לכך, האופן בו השדרים-סטודנטים מוסרים את המידע רווי בתיאורי מצבים שליליים ופגיעה בחוסן האישי והקהילתי של המאזינים במקום לחזקו. זאת, תוך שימוש בביטויים שיש בהם כדי 'להזיק' למאזיניהם מנות גדושות של חרדה. בין הדוגמאות הבולטות של היגדים המהווים דיספונקציה למרכיב ההרגעה: "הפחד שלי, שיום אחד הם יחפרו לכיוון הלא נכון... אני מפחד שיום אחד יצוץ משם איזה חמאסניק... אני בסטרס נורא"; "פשוט בזמן האחרון נגמר לי פתאום האוויר. יש לי מן התקף אסטמה... אני לא מצליח לנשום".

הכותבת אינה חוסכת, ובצדק, את שבט ביקורתה מהסטודנטים המשדרים; אך עושה זאת ברגישות, תוך התחשבות בחוסר מקצועיותם, ניסיונם והכשרתם. בסופו של דבר, הרי ניתן לראות בהם עתודה מופלאה של שדרים צעירים, שעם הכוונה והכשרה מקצועית נכונות, וכמובן גם עם פיקוח מקצועי ראוי, הם יעמדו בעתיד בחוד החנית של הרדיו בישראל. בנקודה זו, הנוגעת בפיקוח המקצועי הנדרש, חסר בספר בירור ודיון סביב השאלה המתבקשת: מיהו "האבא" או "האמא" של הרדיו החינוכי, בדרום, בצפון ובכל מקום אחר? מי אחראי עליו ומי באמת יכול לקחת על עצמו את

הניהול המקצועי וההכשרה? משרד החינוך? תאגיד השידור "כאן"? בעבר היתה זו רשות השידור, שהקימה ולקחה תחת חסותה את הרדיו החינוכי. והיום: לכל הפחות מעיון בספר, התשובה אינה ברורה. עם זאת, התחושה היא שהרדיו החינוכי, שנועד לספק חוויית לימוד מעשית וחברתית, נשכח ונזנח לאנחות. בן-עטר אמנם מציינת כי תחנת "קול הנגב" פועלת באמצעות מתן חופש ביטוי נרחב ומאפשרת לכל שדרן לפתח סגנון ייחודי משלו ללא התערבות מצד ההנהלה; אבל מיהי בדיוק אותה "הנהלה"? כך או אחרת, בהיבט המעשי, החוקרת אינה ממתינה לגורם רשמי כלשהו שימלא את החלל הריק שנוצר בתחום הניהול וההכשרה המקצועית. היא מסיקה שהיכולת לבנות חוסן קהילתי אינה ספונטנית ואינטואיטיבית, אלא מחייבת ידע מוקדם ומודעות רבה למרכיבי החוסן, ולכן מציעה מודל יישומי לפעילות תחנת רדיו בשעת חירום. בפרק נרחב וחשוב במיוחד (פרק 6, עמ' 167) היא מתכללת את כל הממצאים והתובנות ממחקרה ומציעה תכנית התערבות לשעת חירום. תכנית הכוללת כלים מעשיים לרתימת כלי התקשורת לחיזוק החוסן הקהילתי בימי חירום, בדומה למה שעשה הרדיו במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. המודל היישומי מתמקד בהיערכות מוקדמת בשגרה למצב חירום אפשרי (pre-crisis), בהכשרה תיאורטית ומעשית בתחום מצבי לחץ ובהפעלת תחנה בחירום, כמו-גם בשילוב של אנשי קהילה ותלמידי תיכון ככתבי שטח בשעת חירום ועוד.

בעיניי, חשיבותו הרבה של מודל מעין זה היא ביכולתו לשמש ארגז כלים מעולה ליישום מידי גם בקרב תחנות הרדיו הארציות והמקומיות, העוסקות במובנים רבים בפעילות דומה לזו של הרדיו החינוכי, ודאי תחת אש. בהקשר זה ראוי היה להציג מודלים דומים הפועלים בעולם המערבי בעיקר באירועי חירום (כמו אסונות טבע, לאו-דווקא מלחמה), ובעיקר להרחיב את היריעה באשר לחלוקת העבודה, הנדרשת בין כל תחנות הרדיו המשדרות כיום בחירום כדי לאחד כוחות ולמקסם את שיתוף הפעולה ביניהן. בנוסף, ראוי גם להתבונן במחקר עתידי בסינרגיה המתפתחת בין הרדיו לאינטרנט, בעיקר בפלטפורמות החברתיות המתפתחות בקצב מסחרר, ולהתאים את המודל היישומי החדש גם למציאות המורכבת ומרובת הרבדים בתקופות של איום וחירום; שהרי, כטענת החוקרת, התפתחות הרשתות החברתיות הגבירה את הקשר המידי והאישי בין התחנה למאזיניה, והתערבות הטכנולוגיה יוצרת תופעות חדשות במבנה ובמיצוב השותפים לשיח התקשורתי.

בהיבט התיאורטי, תיאור וניתוח ההתרחשויות בתחנת השידור החינוכית נעשו תוך ביסוס התובנות בעזרת תיאוריות מרכזיות בשדה הפסיכולוגיה החברתית העוסק במצבי חירום וחוסן וכן בשדה תקשורת המונים, תוך מיקוד המבט בפוטנציאל הגלום ברדיו החינוכי. ייחודה של העבודה הוא בראיית הזיקות המשותפות בין שני השדות ובשילוב תרומתם ההדדית למחקר. יחד-עם-זאת, ניתן להרחיב את הפרספקטיבה התיאורטית ולהתייחס גם לגישות תקשורתיות נוספות, שכן ניתן לזהות סימנים המעידים על חזרה לגישות המייחסות לתקשורת השפעות חזקות ביותר ברוח דימויי "המחט התת-עורית" ו"קליע הקסם". הרדיו מיקסם את מאפייניו ויתרונותיו ו'הזריק' לאזרחים במהלך הלחימה מידע מציל חיים והוראות התנהגות במינונים גבוהים.

התחושה הכללית העולה מקריאת הספר הינה החמצה על-כך שהרדיו החינוכי, כמודל שידור ייחודי, אינו זוכה למקום הראוי לו במפת השידורים בישראל. לצד זאת, הוא מספק הזדמנות פז להגברת ההכרה והמודעות לעצם קיומו וחשיבותו בשגרה ובחירום כאחד. בעיניי, זהו ספר חובה לא רק לסטודנטים, לאנשי מקצוע ומחקר מתחומי התקשורת, הפסיכולוגיה והחינוך, אלא גם

לראשי היישובים שבתחומם הוא פועל. כפי שמוכח בספר זה, הרדיו החינוכי, יותר מכל כלי תקשורת אחר, מסוגל לאפשר למקבלי החלטות ולמעצבי מדיניות למקד את המאמץ בקהילתם, לחזק את החוסן ולהציל חיים. כל שעליהם לעשות הוא להרים את הכפפה שהניחה להם בן-עטר.

סקירת ספרים

משדרים תחת אש: רדיו חינוכי במצבי חירום. ספרה של אלה בן-עטר (2019). הוצאת פרדס, 200 עמודים

אודי לבל*

מתחברים תחת אש

על ספרה של ד"ר בן עטר ניתן לומר כי זהו "ספר קטן-גדול" (במקור כך נטען זוהי מחמאה שיוחסה לאנתוניו גראמשי על ידי מעריציו שראו בו 'איש גדול', עת שהיה נמוך קומה): ספר קטן מידות אך גדול במובן רוחב התרומה החבויה בו. ולא רק בכך: זהו ספר שלכאורה מנפק "רק" אתנוגרפיה תחומה (ועל כך בהמשך): תחנת רדיו בעת לוחמה בדרום הארץ, שיחות עם מאזינים, מודל להפעלת תחנת רדיו בעת חירום, וכל אלו ואלו מנותחים ומוצעים לדיון בהקשר מוגבל לכאורה, אם כי חשוב: חוסן חברתי. אך הנה אטען כי יש בספר, אף אם הדבר לא נרמז בו, פוטנציאל עז לעורר שיח ולחבור לארונות ספרים בלתי צפויים בשלל שדות מחקר ולאתגרם. ועל כן – ספר גדול בהחלט. למעשה – אם יש פריט קריאה אידיאלי להמחיש באמצעותו מהו מחקר שיש בו על מנת לצרף באופן לא שגרתי אופני מחשבה או שדות בין תחומיים אלו לאלו, במקרה זה: ממגרש העבודה הסוציאלית למגרש חקר תקשורת ההמונים (ברמת פרדיגמות המחקר); וממגרש התיאוריה למגרש הפרקטיקום היומיומי (ברמת המגמות 'המקובעות' מדי של בתי הספר לתקשורת) – זהו ספר זה. ובשל העובדה כי חלף כבר זמן מה מאז יצא הספר לאור, וכבר נדון – ובצדק, בהרחבה באמצעי התקשורת, הרי שהחלטתי להמעיט בסקירה זו בתיאור תכניו, ובחירתי לשכנע את הקוראים לשים ידם עליו, באמצעות מחשבות ביקורתיות על אודות הכתוב בו. דיוני יהיה אפוא לא "על הספר" 'משדרים תחת אש', אלא "בעקבות הספר" 'משדרים תחת אש'. וזאת בשלושה אופנים:

* פרופ' אודי לבל (ulebel@gmail.com) בית הספר לתקשורת, מרכז בגין-סאדאט למחקרים

אסטרטגיים, אוניברסיטת בר אילן.

תודה רבה לעמיתתי ד"ר שרון חלבה עמיר, המשמשת עמי רכות שותפה ל- Communicates: פורום תלמידי ותלמידות המחקר של בית הספר לתקשורת באוני' בר אילן, על שקראה, ערכה, העירה ובעיקר האירה על רשימתי זו. השקת ספרה של בן-עטר התקיימה בערב השקת הפורום. תודה גם לפרופ' הלל נוסק על ההזמנה להביע את רשמיי בסקירה זו.

א. "מכילים?": על שיח החוסן והדיס-קונטקסט של המציאות הישראלית בדרום,

או: "על סכנת הצלחת ספרה של ד"ר בן עטר":

בן עטר בחנה בספרה עד כמה שלל האינטראקציות שחלו בימי הלחימה בדרום בין שדרני תחנת הרדיו החינוכי המשדר ממכללת ספיר לבין מאזיניו הלמו את עקרונות אספקת ותחזוקת החוסן הקהילתי. היא אף מציעה - ובכך ספרה אינו רק מחקר אלא אף סוג של טקסט-בוק - סוג של אמנה, מודל יישומי שבאמצעותו תהפוך תחנת רדיו לכזו שהולמת בעיתות חירום את שיח החוסן וככזו את האחריות הקהילתית המצופה ממנה. ייתכן שבשל כך עתיד הספר להפוך לפריט בסיסי למדריכי סדנאות ומלווי צוותי תקשורת להתנהגות בחירום, כמקנה עקרונות שניתנים להפנמה וליישום בכל מערכת תקשורת באשר היא (לא רק רדיו) ולמעשה בשלל ארגונים ומוסדות שבאים באינטראקציה עם סביבת חבריהם ולקוחותיהם בעיתות חירום. אך בעיקר המודל שהיא משרטטת, והחיבור בינו לבין "חיי היום יום" של מערכת תקשורת, יהיה חיוני ליזמים שעניינם הרשמי הנו בהפצת "קול" שכזה בקרב מערכות המדיה השונות, ויזכה לברכתם של אנשי ההסברה והתנהגות האוכלוסייה בפקוד העורף, קל וחומר בשעות הלחימה או החירום. שהרי אז הצלחתם (לשיטתם) נמדדת בכך שהציבור מציית להוראותיהם.

למעשה, אם לחבר פריזמה זו של הספר לשיח אבסטרקטי יותר, הרי שהוא "לוקח" את העשייה התקשורתית בחירום אל עבר גיוסה של התקשורת ליכולתה לבצע "נירמול", "טיבעון" או "הכלה" (Containment) של המצב המשברי. גם מבלי שהספר נוקט סט מושגים אלו, הרי שהוא מצטרף לקולות המאפשרים, שלא לומר קוראים, לאנשי התקשורת, לאפשר לקהל צרכניהם בחירום את התפקוד, את הרציפות, את ההתמודדות, את כל אשר המודלים הפסיכו-התנהגותיים הממוקדים בפרט, באינדיבידואל, מסבירים כהצלחה וכאתגר. וזאת באמצעות שלל פרקטיקות תקשורתיות שלמעשה באופנים רבים תחנת הרדיו הסטודנטית ענתה עליהם, ובעיקר: להוות "Buffer" – מרחב רגשי בטוח וולונטרי (Welkin, 2013). מרחב לתחושות, המעניק מצד אחד מקום לפורקן ושיתוף, אך מן הצד השני – כפי שהמחברת מבקשת ללמד את השדרנים בעיקר לקראת הבאות – (והדברים ברובם אף נעשו באופן ספונטאני) – מבלי לאפשר דרמטיזציה, תוך הדגשת המסוגלות האישית ולא חוסר האונים, תוך הדגשת התיקווה ולא היעדר האופק החיובי, באמצעות אספקת תחושת ה- "יחד" (togetherness) ולא הפירוק וה- לבד. במילים אחרות – פריזמה פסיכו-סוציאלית היוצאת מתוך אחריות לאומית-קהילתית, שאם לנקוט לרגע ציניות קלה – גם וינסטון צ'רצ'יל היה גאה בעיתונאי בריטניה לו היו כולם נוקטים בה; שכן, בשם ההתגייסות להעצמה האישית, היא כמו משחררת את מוסדות המדינה להמשך המאמץ הפוליטי הלאומי.

אך אם לנקוט כעת גישה ביקורתית, לא אוכל שלא לשאול: מדוע בעצם? הרי אחת ההלנות החוזרות ונשנות מצד תושבי הדרום הינה בדבר תחושת הנשכחות שלהם מידי רובה של החברה הישראלית,

כמו גם מידי המנהיגות הישראלית. אך במקביל, לתחושה זו, מתלווה גאווה מקומית ביכולתה של אותה הקהילה המתמודדת עם שלל הקסאמים "להכיל" את הסיטואציה ולא להיגרר לתיסמונת וויקטימיזציה (קורבניות). קרי – ההתמקמות הדיסקורסיבית של קהילה זו במרחב הישראלי אינו על "הכרטיס הקורבני" (לבל, 2012). והנה ספרה של בן עטר אף מצרף למגמה זו את התקשורת המסקרת את תושבי הדרום. ואם המהלך יצלח – הרי שגם מערכות תקשורת ימנעו מלתת לתושבי הדרום "קול קורבני" לביטוי רגעי כזה או אחר את אי ההכלה שלהם את הסיטואציה, שכן מדובר במה שדווקא עשוי בתום לב לחתור תחת החוסן, ללמד על אי הרציפות התפקודית, לבטא חלילה היעדר תקווה, חוסר אינטגרציה, תחושת בדידות וכל מה שלא מספק מסוגלות והתמודדות. אך מה הוא כן עשוי לספק? הוא עשוי לספק מסר למקבלי ההחלטות מצד הקהילה ש- "לא עוד".

אם ניקח את השכול הצבאי הישראלי, בין אסון המסוקים (1996) ועד לנסיגה מרצועת הביטחון (2000) ביחס לשהות הישראלית בלבנון כדוגמא ממחישה, הרי שאז שידרה התקשורת הישראלית למנהיגיה כי להורי החיילים המשרתים בחילות הקרביים אין יכולת הכלה באשר לאובדן הצבאי בדרום לבנון, שאין חוסן ואין עוד אפשרות לסמוך על התקשורת שתדיר מהמרחב התקשורתי ביטויים החותרים תחת אספקת המשמעות והפשר והנכונות לשאת בהקרבה הנדרשת לנוכחות הצבאית בדרום לבנון. קרי: יידעו מנהיגי ישראל כי כל חלל פוטנציאלי היה עתיד לייצר פאניקה מוסרית – מה שכיניתי "Casualty Panic" (Lebel, 2010). מה שהבהיר למקבלי ההחלטות כי אין ביכולתם להתייחס למצב הקיים כאילו אין הוא בגדר "בעיה חברתית", וכי השהות בדרום לבנון עברה פוליטיזציה ועליהם היה להבטיח שינוי כיוון. כך היה גם ביחס לגלעד שליט. מקבלי ההחלטות השתכנעו כי הציבור הישראלי לא יעמוד בעוד יום שבו "הילד של כולנו" יהיה בשבי החמאס (Lebel, 2011). ואני כלל לא עוסק בשאלה האם השתכנעו בכך בצדק, או האם הייתה הצדקה לדרך בה פעלו. רק שברור שלשיטתם – יכולת ההכלה של המצב מבחינת החברה הישראלית, כפי שהדבר השתקף בעיניהם תקשורתית – תמה.

ברור שאם התקשורת הייתה מתנהגת על פי המודל המוצע בספר "משדרים תחת אש" הרי שישראל הייתה עדיין ברצועת הביטחון בדרום לבנון כמו שלא הייתה מתקיימת עסקת שבויים עם החמאס על החזרת גלעד שליט.

צדו האחר של החוסן שהספר מציע למערכות התקשורת להקפיד לקיים בעיתות לוחמה – הנו גם הנרמול, או הטיבעון של המצב שבגינו עיתות לוחמה אלו נדרשות. וזאת – להנאתן של הנהגותיה הפוליטיות של ישראל שבשל "הכלת" המצב על ידי אוכלוסיות צייתניות ומרובות חוסן – לא נדרשות להפוך את "סוגית עזה" לחלק מסדר היום הפוליטי, קרי – להתנהג כאילו (As If) עזה הנה "בעיה חברתית" (Estrada, 2001). ואכן לא רק שזו לא הפכה לכזו, אלא שזו הפכה למעין מצב נתון המאפיין את שגרת מדינת ישראל. בשלושת מערכות הבחירות האחרונות שעברה ישראל, אף לא מפלגה אחת ניסתה להיבדל מעמיתותיה באמצעות העלאת תכנית אסטרטגית לסוגיית עזה. רק "אי הכלת" האיום העזתי והפיכתו לבעיה חברתית – יש שיגידו תוך העלאת לסדר היום את מצב הרצועה הכלואה בין ישראל למצריים ללא חופש ריבוני אמיתי; יהיו שיגידו תוך העלאת לסדר היום את

היותה מתחם איראני גדוש טילים שמחזיק את ישראל כמדינה שבוייה חסרת חופש פעולה. איש איש לפרשנותו. אך שיח החוסן, הטראומה והפסיכולוגיה הנו הדיס-קונטקסטואליזציה (חוץ-הקשריות) של המצב ההיסטורי, הפוליטי, וככזה גם מאפשר אותו אך גם משעתקו. וזוהי חולשתו (הפוליטית) של שיח החוסן (האישי).

ב. "מלבים?": על שיח הטראומה ואי ההכלה, או: על חשיבות הצלחת ספרה של ד"ר בן עטר:

הספר "משדרים תחת אש" מקדם פרויקט שבכמה מובנים הנו בלתי שגרתי במחוזותינו.

ראשית – במהלך המחקרי שהוא מתבסס עליו: רוב רובה של הספרות בתחום התקשורת בלחימה, זו הנוגעת בחקר השיח (בהקשר הרחב) ולתפקוד מערכות המדיה השונות בעיתות שבהם "התותחים רועמים" מתמקדת בתחום הפוליטי, ואף משתמשת בתיאוריות מעולם הסוציולוגיה הפוליטית. שאלות המחקר הן על פי רוב כאלה המבקשות ללמד על מידת ההגמוניה של השיח; על מידת שעתוקו את הסדר חברתי: את תרומתו למוטיב 'ההתלכדות סביב הדגל' וכדומה. בין אם הדברים בוחנים מוטיבים אלו מן הפן הזהותני (למי ניתן 'קולי ולמי לא), מן הפן ההתנהגותי-רטורי (איזה "משטר שיח" משורטט ואיזה התבטאויות זוכות לגיטימציה בעוד אחרות מודרות או לחילופין דובריהן מוקעים) ועוד. בן-עטר החליטה לבחון תפקוד של ערוץ תקשורת במשקפיים שטרם זכו ליישום ב- "ארון הספרים" של חקר יחסי תקשורת וביטחון בישראל: חוסן קהילתי ותקשורת קהילתית.

בהחלטתה "לחמוק מן "הפוליטי" אל עבר התמקמות זו, המלמדת על השפעתו של העיתונאי על הרבדים הפסיכו-תרפויטיים (ולא רק הפסיכו-פוליטיים) של צרכן התקשורת ברמה הפרטית והקהילתית של המאזינים, יש לא רק בכדי ליצור שדה לימוד ומחקר חדש, אלא גם בכדי ליצור אתוס חדש. כדי לנקוט צעד שכזה היה על החוקרת לטעמי לנקוט החלטה אמיצה ולא קונבנציונאלית.

שהרי אם ניקח – בהכללה כמובן – את ה-DNA של ספרי הכשרת העיתונאים, בארץ ובעולם, שעבר בשלושים השנים האחרונות אמריקניזציה מוחלטת, וננסה למצות את ההיגיון הלא מודע (ולעיתים המודע) החבוי בהם, את מה שניתן לכנות ה-Mind Set שהם מחדירים לעוסקים במלאכת התקשורת בכל הקשור ליחסי עיתונאי, מצבי חירום וטראומה, הרי שלא נידרש לספר ששמו "משדרים תחת אש" אלא לספר ששמו יהיה "מלבים את האש". ככל הנראה בהשראתה של חוקרת שיח הטראומה רבת הזכויות ורבת ההשפעה קתי קארות' שבהשראתה דורות שלמים התחנכו על כך כי הטראומה, ומקומה בשיח הציבורי, הינה אחת: הובלה לשינוי חברתי ופוליטי (Caruth, 1996). ועל כן, החפץ בשינוי חברתי, יסקר טראומה באופן טראומטי. תוך טראומטיזציה של המצב. זה יהיה תפקיד התקשורת. לא הכלה, לא נירמול, לא הסתגלות, ולא יצירת חוסן. נהפוך הוא. בהשראתה אף עיצב ג'פרי אלכסנדר את מושג הטראומה התרבותית (Alexander, 2004). והנה

ספרה של בן-עטר, הנו קריאה (מחקרית, אבחונית ואתית) להימנע מלהפוך עיתות חירום לטראומה תרבותית, כמו אומרת: נסתפק בטראומה האישית ואף נפעל להחלמתה של זו.

ההחלטה להעניק את האפשרות האחרת. המאוד בריטית, משהו, שמרנית, ממלכתית, שאינה מתייצבת בצד של "התקשורת המפרקת", זו האמונה על הדזה-קונסטרוקציה, על הדרמטיזציה, אלא רואה עצמה חלק מן האחריות החברתית, ודאי בעיצומו של משבר לאומי, ותופסת את ההתמודדות הקולקטיבית, את ה-Raison D'être, את החוסן הלאומי ככזה שלא עומד בסתירה ליעדיה התקשורתיים הפרופסיונאליים – הינה עמדה בלתי טריוויאלית, שלא מובן מאליו להציגה בקהילת תקשורת נואו ליבראלית ברובה. ועם זאת קיים צורך עז להציב אותה ברפרטואר השיח האתי על יחסי תקשורת וביטחון בישראל של שנת 2020. נראה כי ספרה של בן-עטר – לפחות עד כמה שידוע לי – מייצג שם עתה עמדה זו באופן כמעט בלבדי אך בחלוציות ובאומץ.

ג. מחוברים: מחפשים קהילה בחירום.

לא יכולתי לחשוב על עיתוי מאתגר יותר להתבקש בו לכתוב את רשמי מספרה המצוין של אלה בן עטר מאשר בימים אלו שבין סגר ראשון לסגר שני, בעיצומה של מגפת הקורונה שפקדה את החברה הישראלית בשנת 2020. ימים שבהם לראשונה מנהיגותם של מקבלי החלטות באשר הם, מראש הממשלה ועד למחנכת בכיתת בית הספר היסודי – מתבטאים בתקשורת. בהופעות טלוויזיוניות ובהופעות על צגי מחשב דרך תוכנת זום. כולם הפכו באחת למנהיגים תקשורתיים. לא כמושג סימבולי, לא כמושג מחקרי, לא כמושג תרבותי, אלא כמושג ריאלי, התנהגותי. מנהיגים שמנסים לייצר Re-Boot לאזרחיהם, תלמידיהם, עובדיהם, לקוחותיהם – החל מן הדרך הנכונה להתעטש ועד לוודאות באשר לקיומם של הלימודים למחרת – והכל באמצעות תקשורת. קהילות שלמות התפרקו, הופרטו, ונותרו בביתן מתקשרות רק מול מנהיגיהם באופן אופקי אך לא עם עמיתיהם באופן רוחבי.

תחנת הרדיו במכללת ספיר מופעלת על ידי סטודנטים לתואר ראשון. זו תחנה אזורית המשתייכת לתחנות הרדיו החינוכיות הפועלות באמצעות התשתיות שסופקו במקור למכללות ציבוריות לתקשורת על ידי 'קול ישראל', ומיועדת הן להכשרת סטודנטים לשמש בשלל תפקידי רדיו והן לרווחת תושבי האזור המאזינים לה. גם אם הנם בעיקרם הסטודנטים עצמם המתגוררים בקרבת המכללה או חבריהם, הנהנים מתחנה המשמשת להם כמקור לצריכת תרבות פופולארית, קבלת מידע על הנעשה במכללה, אך בעיקר, יש להודות – כהאזנה מפרגנת לחבריהם בעת שמשודרות תוכניות שאלה לקחו חלק בהפקתן.

והנה, בעת מבצעי צה"ל בעזה (עמוד ענן, עופרת יצוקה ו- צוק איתן), כאשר מכללת ספיר התרוקנה והלימודים בה בוטלו, בחרו הסטודנטים שהפעילו את התחנה בהווה ובעבר, מיוזמתם, להגיע אל התחנה ולהמשיך להפעילה ולשדר ממנה. ומעניין לא פחות - צריכת שידוריה שהייתה כאמור בימים השוטפים על גדר הקוריוז - לא רק שלא הצטמצמה, אלא אף נרחבה, לא רק בקרב תושבי שדרות וישובי "עוטף עזה" אלא הרחק מעבר ל- "אזור" או ל- "מקום" הפיסי אליו היא משדרת. מדובר – ובזאת עוסק הספר – בשלל הסטודנטים ששבו לבית הוריהם מחוץ לדרום המטווח, שבחרו לפתע,

רובם לראשונה באופן קבוע, להאזין לשידורי התחנה דרך האינטרנט. סטודנטים שבאופן שוטף לא נמנו על מאזיניה, אולי שמעו עליה, פה ושם נחשפו אליה. כעת בחרו מיוזמתם למצוא את האתר האינטרנטי דרכו ניתן לקלוט את שידוריה, ולא רק הם - גם בני משפחותיהם וחבריהם באזורי המרכז או הצפון נשבו בשידוריה. לתדהמתה של הנהלת המכללה, היא נאלצה להכפיל את רוחב הפס כדי לאפשר לכמות הגולשים/מאזינים את צריכת שידורי התחנה בעת הלחימה.

וכך הפכה לפתע התחנה מתחנת רדיו חינוכית מכללתית אוטורית משהו, שעיקר שידוריה נשמעים בקפיטריה בהפסקות הלימודים, לתחנה שיש לה "קהילת שיח". תחנה שקהילת מאזיניה התרחבה וש- "המקום" אותו היא קיימה, ייצגה, הכילה ולמעשה ביטאה הפך ממרחב פיסי ל-"מרחב ציבורי" בהגדרתו המקורית של המושג (Fraser, 1990), קרי, שאין חפיפה בינו לבין "מקום" קונקרטי אחר שלכוד בו (Umiel, 2020). ובמקרה זה - מרחב ציבורי שהנו מרחב ווקאלי, דיגיטאלי, סטודנטיאלי, מצבי, פסיכולוגי, רגשי ועוד. ואם לדייק עוד יותר - בעיתות החירום הללו - הפכה תחנת הרדיו, מתחנה שמגדירה עצמה על פי מרחב, למקום שמגדיר עצמו על פי ההאזנה לתחנה. ניתוח זה את המצב אמנם לא מצוי בספרה של בן-עטר אך כרפלקציה למתואר בו, הרי שניתן להמחיש באמצעותו את רלבנטיות האתנוגרפיה הקיימת בו לשלל מציאויות - הן אמפיריות (כמו מציאות הקורונה בת זמננו), הן טכנולוגיות והן מתודולוגיות. שכן במילים אחרות לנאמר עד עתה, מה מתואר בספרה של בן-עטר זו אם לא הצורך להישאר מחוברים? ובהילקח המכנה המשותף לתלמידי המכללה - והיא "המכללה" (שנגזלה מהם פיסית), הנה נמצאה הדרך שלהם ושל האחרים המשמעותיים בחייהם לייצר את המחבר ביניהם ולהצדיקו, באמצעות אותה התחנה.

אני רק מניח שבהינתן מצב החירום - לא נוצר מטעם המכללה ערוץ יזום אחר לתקשורת בין "חבריה" (מרצים, מתרגלים, סטודנטים) ואם להעניק פרשנות מעט שונה מזו שמוענקת על ידי בן עטר: החיפוש אחר התחנה היה למעשה במובנים רבים החיפוש אחר מכללת ספיר שמימי שם כמראה זכורה לי כאחד מן המקומות הקהילתיים ביותר מבין המוסדות האקדמיים אותם הכרתי. הסטודנטים שהפעילו את תחנת הרדיו - "הרשו לעצמם" - גם תחת קסאמים - לא לשוב לבית הוריהם אלא להגיע לקמפוס ולתפעל את תחנת הרדיו במכללת ספיר. שהרי בעתות חירום היחיד נדרש לקהילה, קל וחומר כאשר זו לפתע, באחת, ניתקת ממנו, כאקט של ריפוי, משמעות והתמודדות - הן כשמדובר על אובדן והן כשמדובר על אסונות אחרים (Lebel, 2014) - גם אם הוא נדרש להסתכן לשם כך.

כל זאת כמו ממחיש את תובנותיו החלוציות של מיכאל וורנר על הגדרת ה-"אני" (ברבים, הוא כתב על הקהל) באמצעות התקשורת, השיח, הדיאלוג. לשיטתו של וורנר הקהלים נוצרים באמצעות השיח ולא השיח הוא זה שנוצר על ידי הקהלים. ובעקבותיו מתודת התקשורת זכתה לאחת מן התפניות המשמעותיות ביותר, תוך מחיקת הגבול בין המתודה הפסיכו-תרבותית לפסיכו-תקשורתית. וורנר מדבר על האני, או על הקהל, באמצעות התקשורת, לא הגדרת התקשורת באמצעות האני או הקהל (Warner, 2002). מה שהופך את ההליך התקשורתי, או הדיסקורסיבי, את השיח הממשי (השיחה הטלפונית, ההאזנה לתוכנית שבה מאזינים עולים לשידור, ההשתתפות בשיבת הזום) לתהליך המכונן אותי כחלק מן הקהילה ומאשרר אותי כחלק מקהילת השיח שלי. לפרקסיס שבלעדיו לא אהיה חלק מן הקהילה. על כן הצורך "להתחבר", ולו מעצם "החיבור", ככל

הנראה יותר מאשר מעצם התוכן שאני צורך במהלך החיבור – הוא האקט של אישרור ההשתייכות שלי לקהילת השיח, אישרור היות "האני" כחלק מן ה- "קהילתי" (שם).

הדיון שמעניקה בן-עטר חשוב מעין כמותו. היא בחנה עד כמה השיחות הרבות שקיימו שדרי הרדיו עם המאזינים בעיקר, אך גם יתר המשדרים, הלמו את עקרונות החוסן. עד כמה נמצאו בהם ערכים כגון: תגבור תחושת המסוגלות, הגברת תחושת הביטחון, יצירת רגיעה, הספקת תחושת תיקווה או תרומה לתחושת לכידות (Hobfoll *et al*, 2007). היא אף סימנה תמות שהסטודנטים העלו שבגינים "התחברו" לתחנה ובעיקר – וזו חשיבותו החוץ טמפורלית של הספר – הציעה מודל יישומי להפעלת תחנת שידור בעיתות לחימה. מודל שיכול למעשה להוות בסיס לכל כלי תקשורת בחירום. זו תרומה מן המעלה הראשונה.

להישאר מחוברים

אם אני אידרש לקחת רק משהו אחד מן הספר "משדרים תחת אש", הרי שזה את עצם הצורך "להישאר מחוברים". בשוטף, ובעיקר "תחת אש". מחקר עכשווי, השוואתי, שאני מעורב בו, על 14 מדינות מערביות בזמן קורונה, מלמד כי אנשים בחירום "מתנתקים": ממעגלים חברתיים, ממכרים, מחברים מדרגה שניה, מבני שיח, מעמיתים לעבודה, משכנים ו- "פרצופים נחמדים" שהיו מורגלים לראות (בדרך לעבודה, בתור בקניות, באוטובוס). הם פחות יוצאים לדייטים, פחות מבליים במרכזי תרבות, נשענים על שירותי משלוחים והאינטראקציה האנושית פוחתת (לבל, בכתובה). אנשים כמהים להתחבר. והנה – כפי שמיטיבה כל-כך לתאר בן-עטר בספרה, תוך כדי לחימה, ולמרות השבתת לימודים - סטודנטים העדיפו להגיע בדרך לא דרך ממעונות או מדירות שכורות בקיבוצים או בעוטף עזה למכללה ריקה, גם כאשר לא היה מי שימלא בה את המכונה לרכישת פחיות שתיה לאחר שזו התרוקנה, מאשר לשוב לבית הוריהם במרכז הארץ. העיקר לשדר אך למעשה העיקר להיות יחד, העיקר לשמוע באמצעות הרדיו ממנו הם משדרים את חבריהם המאזינים להם העולים לשידור. אחרים שבו הביתה אך כמו השם המדויק כל-כך שזכה להיות כותרתם של כל-כך הרבה חיבורים אקדמיים (וגם שיר של פרסלי): "Home is Where the Heart Is" מה שלא נוגד את העובדה כי קיימים מספר לא מבוטל של חיבורים – ככל הנראה בהיקף דומה תחת הכותרת "Home is Where the Hurt Is". גם בביתם הסטודנטים לא ביקשו להתנתק מן המכללה. נהפוך הוא. מייד הם החלו לחפש באינטרנט כיצד להתחבר אליה. זו קהילתם והניתוק המידי ממנה רק יגביר את הקושי שבתקופות הלחימה. הדרך הייתה למצוא, כנראה מה שלא נדרש בעת היותם פיסית במכללת ספיר, את שידורי הרדיו הסטודנטיאלי, באמצעות האינטרנט, על מנת להמשיך לשמוע ולהשמיע את הזהות הסטודנטיאלית שלהם, הייחודית שלהם, לאשרר אותה ולקיים אותה. באמצעות הישארותם מחוברים. כשהותחנים רועמים – אנו רוצים להישאר מחוברים.

רשימת המקורות

לבל, א., "גבולות הוויקטימולוגיה הישראלית – דעיכתו ותקומתו של שיח השכול הרפובליקני ועיצוב ההיררכיה של החללים", *תרבות דמוקרטית* 14, 2012, 153-200.

לבבל, א., "מחפשים תקשורת – השפעות הקורונה על בני הגיל 25-35", עבודה בהתהוות, בית הספר לתקשורת, אוניברסיטת בר אילן.

Alexander, J.C. "Toward a Theory of Cultural Trauma." In *Cultural Trauma and Collective Identity*, Edited by Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen, Neil J. Smelser and Piotr Sztompka. Berkeley: University of California Press, 2004, pp. 1–30

Caruth, C., 1996, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, Baltimore, Johns Hopkins University Press

Estrada, F., "Juvenile Violence as Social Problem", *British Journal of Criminology* 41, 2001, 639-655

Fraser, H., "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", *Social Text*, 25, 1990, 56-80.

Hobfoll, S. E., et al, "Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence", *Psychiatry* 40(4), 2007, 283-315

Hoschichild, A., 1983, *A Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley, University of California

Lebel, U., "'Casualty Panic': Military Recruitment Models, Civil-military Gap and their Implications for the Legitimacy of Military Loss", *Democracy and Security* 6(2), 2010. pp. 183-206

Lebel, U., " 'Second Class Loss': Political Culture as a Recovery Barrier? – Israeli Families of Terrorist Casualties and their Struggle for National Honors, Recognition and Belonging", *Death Studies*, 38(1), 2014, 9-19

Lebel, U., "Militarism versus Security? The Double-Bind of Israel's Culture of Bereavement and Hierarchy of Sensitivity to Loss", *Mediterranean Politics* 16(3), 2011.

Riches G. and Dawson, P., "Communities of Feelings: The Culture of Bereaved Parents", *Mortality* 1(2), 1996, 143-161

Umiel, S., "Identity Encounters in Public Spaces—Military Service as a Legally Binding Public Space. The Case of Women's Singing in the Israel Defense Forces", *Religions* 11, 2020, 1-25

Warner, M., "Publics and Counter-Publics", *Public Culture* 14(1), 2002, 49-90

Welkin, L., "Who Holds the Key to Your Box? Trust, Safe Space, and Culture", *Group* 37(2), 2013 155-166

Abstracts

War Trauma in Contemporary Documentary Israeli Women's Cinema

Adam Tsachi

This paper examines two women's documentary films that deal with combat stress: *Harmed Forces* (Irit Gal, 1999) and *On the Edge* (Nurit Kedar, 2003). These are the first Israeli female directors to deal with combat stress and they are distinguished from the male directors' produced up until that point by their criticism of the establishment and society, a camera perspective that identifies and empathizes with those suffering combat stress, and a strategy for representing the trauma of war that grapples with its subjectivity and excess. The films are examined through close readings of their narratives that uncover their radical criticism of the hegemonic attitude towards combat stress; through the ethical concepts of the documentary perspective that locate different modes for the camera/creator/viewer to identify with affected soldiers; and through the trauma discourse, which allows a characterization of the cinematic way of coping with the traumatic event. Reading these films from the historical perspective of women's documentary cinema reveals their use of two different approaches to the creation of counter-cinema.

SMS campaigns and citizen participation

Sara Shaul-Cohen and Azi Lev-On

In recent years, usage of text messages sent by political parties and candidates to reach potential voters has been on the rise. Such messages sometimes offer response options, which create bilateral communications with potential voters. This article examines responsiveness to political text messages during election campaigns, and the factors that affect such responsiveness, using a natural experiment in which the campaign headquarters of three municipal candidates sent text messages to residents of three local governments. Findings indicate that response rates ranged from 4 to 18 percent, similar to response rates to marketing campaigns and other forms of text-based political participation. Age and gender did not have a significant effect on response rates, but message personalization (texts that include recipient identity) and response mode (text reply/landing page) had a significant effect on response rates.

President Katsav case: A turning point in media discourse on sexual offenses in Israel

Odelia Dayan-Gabay

This paper presents, examines, and analyzes newspaper narratives in *Yediot Ahronot* and *Haaretz* covering Moshe Katsav criminal case. In this criminal affair, Moshe Katsav, the eighth president of Israel, was charged and convicted of a series of sexual offenses. The analysis of these narratives exposes conceptions and ideologies inherent in reports of sexual attacks, specifically, sexual attacks in the context of the abuse of power. In addition, the paper investigates whether the media discourse preserves or changes stereotypical conceptions regarding sexual violence against women. The narrative analysis refers to media coverage between 2006 and 2011, from a critical position based on the assumption that language is a major factor in shaping the consciousness of the reader.

The research findings show that the Katsav Affair can be seen as a watershed moment in terms of Israeli society's attitude towards sexual violence against women. The paper presents the main narratives arising from the reports of the two newspapers about the affair. While *Yediot Ahronot* presents a meta-narrative that is a dramatization of the events, in *Haaretz* the meta-narrative is legalistic and detached. However, when covering an affair that focuses mainly on the sexual abuse of women, both narratives do not take a clear position regarding sexual violence.

‘Eurovision in danger!’: Media framing of the Eurovision Song Contest in Tel Aviv as a reflection of social rifts and national anxiety

Gilad Greenwald

In May 2019, the Eurovision Song Contest took place in Israel for the first time in 20 years. From May 2018 to May 2019, the competition has received an unprecedented coverage in the Israeli press. This article examines news framing of the Eurovision Song Contest in three Israeli on-line newspapers during that year. Through a qualitative content analysis, I show how what originally seemed to be the coverage of an entertainment event, was a thorough anthropological representation of political, religious, and class divisions and rifts in Israeli society. In addition, the constant concern of a possible cancelation of the contest (mainly due to security reasons and calls for an international boycott) was an expression of a society under "continuous stress", characterized by a discourse of national anxiety and trauma. The conclusions of this article are anchored in the conceptualization of Communication as Culture. They demonstrate the power of the media in reflecting, reinforcing, and possibly shaping political and societal norms not only through "hard" topics on the public agenda, but also through the coverage of "soft news".

הנחיות להגשת מאמרים וחומרים נוספים לפרסום בכתב העת "מסגרות מדיה"

מאמרים מקוריים

ניתן להגיש מאמרים מקוריים בעברית אשר טרם נשלחו לפרסום בבמה אחרת בשפה כלשהי. יש להכין את המאמרים כקובץ WORD בעמוד A4 עם שוליים של 3 ס"מ בכל צד. ובגופן דויד 12 בעברית ו-Times New Roman באנגלית.

המאמר יכלול שני חלקים: (א) דף שער הכולל את שם המאמר, שם המחבר או שמות המחברים, שיוך מוסדי, מספרי טלפון וכתובות דואר אלקטרוני; (ב) גוף המאמר, כולל תקציר בהיקף של 150-120 מילים בראש המאמר. כן יש לצרף תקציר באנגלית.

המאמר לא יעלה בהיקפו על 7,500 מילים, כולל טבלאות ורשימת המקורות.

יש להתאים את כללי הכתיבה והציטוט לאלה של American Psychological Association Publication במהדורה השישית. כללים אלה שונים מעט ברישום הביבליוגרפיה בעברית ולכן מומלץ לעיין במאמרים שפורסמו כבר בגיליונות קודמים. ברשימת המקורות בסוף המאמר שמות כתבי עת או ספרים שנכתבו בעברית יודגשו (bold) ושמות כתבי עת וספרים באנגלית יסומנו *במחיצה* (Italic). ניתן לעיין בגיליונות קודמים של **מסגרות מדיה** באתר האגודה הישראלית לתקשורת: <http://www.isracom.org.il/?cmd=media2>

המאמרים יופנו להערכתם (שיפוט) של לפחות שני עמיתים באופן אנונימי. לפיכך בעת הגשת מאמר יש להקפיד כי בטקסט לא יהיה אזכור של זהות המחבר/ים. במקרה של ציטוט פרסום של המחבר/ים יש לציין במקום המתאים בגוף הטקסט Author(s) או מחבר/ים עם שנת הפרסום בסוגריים, ואילו ברשימת המקורות יש לציין Author(s) ואת שנת הפרסום ללא שם הפרסום. פרסומים אלה יופיעו במרוכז בתחילת רשימת המקורות.

במידת האפשר יש להמעיט בהערות שוליים (אותן יש להמיר להערות סיום). הערה החשובה לכותב יש לנסות לכלול בתוך גוף הטקסט. הערות השוליים תמוספרנה בסדר רץ ותובאנה בסוף המאמר. המערכת תפעל במהירות ובאופן "ידידותי" למגישי המאמרים ותקפיד ככל האפשר על לוח זמנים של השלבים השונים בשיפוט מאמרים ובהכנתם לדפוס, דהיינו למסור הערכות וחוות דעת למחברים

שהגישו מאמר תוך 60 יום ממועד קבלתו. שכתוב/תיקון של מאמר במידת הצורך ועל פי חוות דעת השופטים ייעשה בידי המחברים עד 30 יום מיום קבלת ההערות מן המערכת. כמקובל בכתבי עת אקדמיים, הכותבים יתבקשו להעביר את זכויות היוצרים על המאמר המתפרסם לכתב העת.

דו"חות מחקר ודוחות על עבודות דוקטור חדשות

הדו"חות יוגשו לעורך במתכונת של מאמר קצר (כ-2,500 מילים). הכוונה איננה למאמר מדעי מלא שאפשר להגיש לפרסום במסלול המאמרים המדעיים המקוריים, אלא לסקירה של המחקר תוך הדגשת הממצאים המרכזיים וניתוחם.

ביקורות ספרים

המערכת מזמינה חוקרים להגיש ספרים חדשים שפורסמו בשנה החולפת, בעברית או באנגלית, הנוגעים למכלול תחומי התקשורת. על פי המסורת כתב העת יפרסם שתי ביקורות על כל ספר. אין המערכת מתחייבת להתייחס לכל ספר שיגיע לידיה.

יש לשלוח עותק דיגיטלי של הספר לעורך כתב העת, פרופ' הלל נוסק (hnossek@gmail.com). אם אין ברשות המחבר עותק דיגיטלי, ניתן לשלוח שני עותקים למזכירת האגודה לתקשורת, גב' שרית נבון, במקביל להודעה אלקטרונית בדבר הבקשה לפרסום ביקורת לעורך כתב העת. כתובת למשלוח: האגודה הישראלית לתקשורת – לידי גב' שרית נבון, אוניברסיטת בר-אילן, בית הספר לתקשורת, בניין לאוטרמן 109, רחוב מקס ואנה ווב- קמפוס האוניברסיטה. מיקוד 5290002. יש לעדכן את גב' נבון בדבר משלוח הספרים בדוא"ל: mail.isca@gmail.com

עריכת לשון וציון שמות ושיוכם האקדמי של המחברים

מחברים שמאמריהם, דו"חות המחקר ותמצית עבודות הדוקטור וכן סקירות הספרים התקבלו לפרסום בכתב העת, יקבלו לאישורם את נוסח המאמר לאחר עריכת הלשון. בעת אישור הגרסה הסופית על המחבר/ים להוסיף את שמם ולהוסיף כוכבית (*) ליד שמם שתפנה להערה בסוף העמוד הראשון עם פרטי שיוכם האקדמי (למתכונת הכתיבה ראו גיליונות קודמים של כתב העת). האחריות על עריכת התקציר באנגלית חלה על הכותבים. התקציר יהיה נאמן לגרסה האחרונה של המאמר שהתקבלה לפרסום.

משלוח למערכת כתב העת

כל מאמר, סקירה, דו"ח מחקר או חומר אחר יש לשלוח לעורך כתב העת, פרופ' הלל נוסק:
hnossek@gmail.com

תוכן העניינים

דבר העורך
הלל נוסק

מאמרים מקוריים
אדם צחי

הלם קרב בקולנוע תיעודי ישראלי עכשווי של במאיות
שרה שאול כהן ואזי לב-און
מסרונים בקמפיינים פוליטיים והשתתפות אזרחים
אודליה דיין-גבאי
איזה מין נשיא: פרשת משה קצב כנקודת מפנה בשיח
התקשורת על עבירות מין בישראל
גילעד גרינוולד
"האירוויזיון בסכנה!": המסגור התקשורתי של אירוח
תחרות האירוויזיון בתל אביב כמשקף שסעים חברתיים
ושיח של חרדה לאומית

בשדה מחקר התקשורת
גלית בנצור

סקירות ספרים

2617-5290